

«МАРИЙ ЖУРНАЛ»
КУГЫЖАНЫШ УНИТАР КАЗНА ПРЕДПРИЯТИЙ

«ОНЧЫКО» ЖУРНАЛ РЕДАКЦИЙ

Алексей ПОПОВ

Кугезе саклемйӱк

*Повесть, ойлымаш,
трагикомедий*

Йошкар-Ола
2010

УДК 821
ББК 84
П 57

*Савыктышым
Финляндийысе М.А.Кастрен
обществын полшымыж дене лукмо.*

Ю.И. Соловьев кусарен.

Попов А.В.

П 57 Кугезе саклемйӱк (Зов предков). Повесть, ойлымаш, трагикомедий.— Йошкар-Ола: «Марий журнал» кугыжаныш казна предприятий, «Ончыко» журнал редакций. 2010.— 160 с.

© Попов А.В., 2010
© Соловьев Ю.И., перевод, 2010
© Ямбердэ И.М., оформление обложки, 2010

«ПҮРӨ ПАЗАРЖЕ» ЙОШКАР-ОЛАШТАТ ЛҮШКЕН

Ончылмут олмеш

Коми писатель да драматург Алексей Поповым марий зритель М.Шкетан лүмеш Марий кугыжаныш драме театрын сценыштыже 2004 ийыште чуваш режиссер Николай Корчаковын шындыме «Пүрө пазар» комедийже гоч сайын пала. Марлашке тудым Марий Элын калык писательже Вячеслав Абукаев-Эмгак кусарен. (Тудак мыйым, тиде книгаг ямдылышым, коми писатель Вячеслав Поповын творчеством ден палымым ыштен.) Тиде комедийым республик деч өрдыжсө моло кундемаште илыше марий-влакат — Киров областыште, Пошкырт велне, Урал мландыште — куанен вашлийыныт.

Пытаргыш жапыште «Марий Эл», «Ямде лий» газетын да «Ончыко» журналын лудшыжо-влакат тудын ойпогыж дене палыме лийыныт. Писательын кажне произведенийжым шӱм вургыж лудат, садлан чоным чотак тарвата, шукуж годым эртыше илышнам радамылаште у ластыкым ешара.

Алексей Попов 1950 ий 25 июлышто Коми АССР, Корткерос районысо Ыджыдвиз селаште шочын. Сторожевск кыдалаш школым тунем пытарымек, Совет Армиыште служитлен да умбакыже түрлө редакцияште пашам ыштен, шинчымашыжым Сыктывкарысе кугыжаныш университетыште пойдарен.

А.Попов — коло утла пьесын да икмыняр книгаг авторжо. Повесть ден ойлымашыже-влак «Север», «Сельская молодёжь» журналлаште, «Литературная Россия» еженедельникыште да моло периодический изданийлаште савыкталтыныт. Проза да драме произведенийже-влак Российыште марий, удмурт, коми, татар, хакас да йот эллаште финн, француз да венгр йылмылаш кусаралтыныт. Пытаргыш жапыште южо ойлымашыже Германий ден США-ште (Сакраменто олаште) рушла лектын шогышо газетлаште савыкталтыныт.

Коми Республикын В.Савин лүмеш Кугыжаныш Академический драме театрын (Сыктывкар) сценыштыже индеш пьесыж почеш спектакльат шыналтын да южышт моло олесе театрлаштат ончыкталтыт. А кызыт «Рога» пьесыж почеш Францийысе ик театр спектакльым шындаш ямдыла.

Литературышто күкшö сенымашыш шумызлан А.Попов түрлө күкшытан премий да медаль дене наградитлалтын. Коми Республикын сулло пашаенже. Россий писатель ушем член. Кызыт йоча-влаклан лектын шогышо «Би кинь» («Искорка») журналын тун редакторжылан пашам ышта.

*Юрий Соловьев,
Россий писатель ушем член,
С.Г.Чавайн лүмеш Марий Эл
Кугыжаныш премийын лауреатше.*

Таргылтыш Максим

Повесть

Шомаыбсола калык, икте коdde, ял мучашке куржеш. Тугела коеш: йочажат, шонгыжат ваш-ваш ончылташ толашат. А ял тўрыштыжō пуйто койдымо пырдыжыш миен тўкнышт. Кўэмалт шогалыч.

Пытартышлан, шонго йолжым шўдырен, Епи коча толын шогаде. Ончылыжо гын эре икшыве-влак улыт. Нунынак коклаште — Меланьян эргыже, латик ияш Максим. Йолжо чылт корак чапашке савырнен, коштырген пытен. Рвезе кече мучко вўдым да лавырам тошкен куржталеш. Ынде лавыраже кечеш кошкен да шельшталт пытен. Тора гыч пуйто иктаж-могай да йолчиемым чийышыла веле коеш.

...Рвезе-влак шылын модыныт. Кычалшылан шерева почеш Максимын йолташыжлан, Павыллан, логалын. Чылан шылмек, Павылже рвезе-влакым кычалаш пиже. Лопшудо йымалан шылше Максим песте пече шелше гыч йолташыжын кече шичме вельш савырнымыжым йыштак ончалат, йылмыжат йомо. Вара ик жап гыч рудалте да уло кертмын кычкыраде:

— Ончыза, адак кондат! Адак кондат!

Умбакеже модаш гала, рвезе-влак чыланат шылме верышт гыч тўрштен лектыч.

— Көм кондат?

— Заключениеый-влакым кондат!

Тиде увер волгенчыла ял мучко эртыш да ынде чылаштым ял тўрыштө чумырыш.

Ял курык вуйышто верланен. Төр кундемыштыже кудло наре пөрт рат дене шинча, шентелнышт пакчашт верланен. А ял уремын кок мучаштыжат тайыл вола да эңер серыш миен тўкна.

Ялыш вочшо корно ондакше олык дене кадырген толеш, вара ик жаплан чодыраште йомеш. Тушеч лекмек, туран курыкыш, ялыш, кўза.

Заключениеый-влак чодыра гыч лектыт. Нуно иктаж шўдын ала шукрыкат улыт. Ярныше, ноен пытыше, сангашт йымач ончат. Йолыштым пыкше веле шўдырат. Шенгечышт имнешке салтак поктылеш. Вес имнешкыже ончыч ошкеда. Колонно кок могыр гыч, ваче гоч винтовкым сакен, стрелок-влак ошкылыт. Нуныштат чотак ноеныт, витне, йолыштым пеш нелын тарватылыт. Иктаж колын улыт.

— Ой, Юмыжат! — эрдыжым пералтен, кочын энгыралтыш Пашляк Устинья. — Юмарале, мынар адак нангаят!

Тыгодым тудо ынде ял тўрысө пөртшын шөрын кайыше тошкалтышыштыже шоген.

— Гришанамат мөнгеш кондо? — ала йодо, ала тыглай гына каласыш Меланья. Гришаже — Устиньян пелашыже, а Меланьялан шочмо изаже лиеш.

— Ойя да ойя, огыт кондо эше тудым мөнгеш, эр эше, — адак энгыралтыш Пашляк Устинья, но йўкыштыжө ўшанле кумыл иланыме шижалтак. — Ойлышым вет, кок ийлан поген нангайышт, а кызыт ик ий веле эртен. Ик ий веле-е...

— Максим, айда ваштарешышт куржына! — темлыш Павыл йолташыжлан.

— Куржына! — тудыжын шомакше веле чолган лек-

те, но чонжылан лүдыкшын чучо. Куржаш кумылжо ни-
маят уке. Павылжак куржеш гын, почешыже тарваныде-
жат ок лий ыле. Лүдынат манеш эше.

— Мый чечас тыланда куржам! — пенгыдын пелеш-
тыш Меланья. — Шогыза тебе тыште, воктенем.

Максим куштылгын шүлалтыш. Йөра, кеч аваже ча-
рыш. Пеш сай. Павелжат тидлан йывыртыш-ла. Тетла верже
гычат тарваныде шога, санга йымал ончалтышыштыже
чолгалыкше тўвыт йомо.

Шомаыб ял калык ик жаплан йылмым йомдарыш.
Пленный-влак ўмбаке ончен, кажныже семынже тўрлым
шонкала.

Кенеж рүдө. Шошо гыч тўнгалын, ял мучко тыгай
колонныжо ынде нылымше гана эрта. Ойленит, пуйто
тораште, Шом энер воктене, заключенный-влаклан ла-
герьым чоненыт. Тушкак тиде калыкым нангаеныт. Мо
титаклан нуным орландарымым ойлышташ иктат тош-
тын огыл. Ала у власть ваштареш ойлыштыныт, ала кин-
дым сайын шочыктен кертше ўян мландыште илымы-
лан? Калык ынде тидланат шындат манмым колын.

Чодыра деч ял марте корным заключенный-влак ик-
таж пел шагат эртышт. Тебе ынде колонно шентелне
ошкылшо имнешкын йол йымач лекше пуракат коеш. А
калык ўмбалне пуракше пыллак кеча. Векат, саде неле
южым нелашак огыл манын, пытартыш имнешкыже
колонно деч шентелнырак кодын.

— Салам лийже! Чолом*! — саламлалте ял калык
дене ончыл имнешке.

Нунышт тудым вигак палышт: ончычсо кум колон-
нымат саде офицерак вуйлатен. Калык саде пөрьенгын
лўмжымат, званийжымат пален огыл, но вот ынде ны-
лымше колонным ужалтарымыжлан пагалымыла вашлий-
ыныт. Векат, кугу начальник.

* Ч о л о м — коми-влакын саламшомакышт.

— Чолом! Чолом! — түрлө йўкын саламлалте ял калык.

— Тендан дене изишак каналтынена, — каласыш тудо вигак. — Таче ме нылле менгымат эртышна.

Вашмутым вучыде, имнбыжым ынде молгунамсылак Меланьян монча вельшкыже вўден нангайыш.

Мончаже пөрт деч өрдыжтырак, пеледыш дене кушкын пытыше кугу аланыште, шинчен. Тушкак стрелок-влак заключенный-шамычым покталтышт да шинчаш шўдышт. Нуным йыр авырен, шкештат шудеш верланышт. Икмынар стрелокшо монча воктенсе таве гыч йўшто яндар вўдым коштале да ведра гычак шер темын йўаш тўнгале.

Йўын теммекышт, ик стрелокшо Меланьян йўр вўдым погымо волжым таве воктекрак шупшыльо да тушко вўдым опташ пиже.

— Тиде нунылан, — Меланьян өрын шогымыжым ужын, весыже заключенный-влак ўмбаке вуйжым лупшале. — Тек вол гыч лөкат. Уке гын ведрадат шапшаклен пытарат. Волат яндарак, сөсна деч поген налме огыл... А ну, иктын-иктын лишемза! — шўден кычкырале вара.

Заключенный-влак икте почеш весе, вол деке лишемын, сукалтен, вўдым йўаш тўнгальыч. Тыманмеш шочшо черет йўшө-влакым ок вашкыкте. Молышт лачак кечеш кошкен-коштырген пытыше тўрвыштым нулалыт да шкеныштын черетыштым вучат. Вольшто вўд пытымек, тушко адак икмынар ведрам опталыч.

Пытартышлан саде вол гыч иктаж кумло ияшрак, Онар гай патыр пөрьен йўаш тўнгале. Ял калык тудым эше колонныштак шекланыш. Тудын гына кидше шенгечын кылдыме лийын. Шудыш шичмеке, эшеже йолжымат кылден шындышт. Вол деке тудо пырня гай пөрдынак лишеме да вўдым нелын тамлыш.

— Гы-гы-гы! — воштылалыч стрелок-влак. — Ончыза-ян, тудат йўнеже вет.

— На, мыйынымат подыл колто! — тудын деке кожмакын ик оролжо куржынак мийыш да, вожгоклаштыже пургедмек, саде волышкак йоктараш тўнгале.

— Гы-гы-гы! — салтак-влак эшеат чот воштылаш тўнгалыч.

Ончаш толшо-влак онгыштымат ыреслышт: тыгежак мыскылаш ок кўл ыле да...

Кид-йолым кылдыман ег ик жаплан йўмым чарныш, тулсескемын волгалтше ончалтышыж дене саде салтакым когартышат, вол воктене ночно шудыш шуйнен возо. Кужунжак ыш кий. Ик тат гыч адак чолган вол ўмбаке лупшалте да йўаш тўнгале.

— Гы-гы-гы, тыгайжылан кеч умшашкыже шалат гынат, садак йўэш.

Ялысе-шамыч мўнгышт гыч тыглай кочкышым кондышт: иктыже — парентгым але курика киндым, весыже — шолтымо ревым, кумшыжо кўршўк парентгымак чаманен огыл. Кондашыже конденыт да пуашыже лўдын шогат, сўрвалышын, кугырак ўмбаке ончыштыт.

— Ала кеч изишак да пуаш лиеш? — лўдын-ўрын йодо тудын деч Пашляк Устинья.

— Йўра, — кугыракет кидшым лупшале вара. — Шу-жен колат эше, а мылам вара мутым кучыман.

Тудын айдеме семын мутланен моштымыжым колын, Меланьят чолгане.

— Каласе, поро айдеме, молан тудыжым кылденда? — вол воктене ынде йўндымын онгайсырын пўгырнен шинчыше пўрєн ўмбаке ончыктыш.

— Утыжым ыныж тўрштыл манын. Куржаш тўчыш. Чодыра дене поктен кучышна. Лўенат кертына ыле да, йўра, ылыже. Икымше ганалан чаманышна.

Саде пўрєнже ончычшо пеш виан лийын, витне, но ынде кужу корнышто пытыме гай коеш. Кўргышкў волышо шинчаже ялысе-влакын кочкышым пуэдымым тыглайын гына онча.

Ава Максимлан оварчыкым тушкалтыш.

— На, Максим, Гришан пайжым иктажшылан кучыкто. Ала тудланат шужымыж годым иктаж-кө пуа.

Максим оварчыкым кидыш налят, көлан пуаш манын шонаш тўнале. Тудо моткочак саде кид-йол кылдыман пөрьенлан пукшынеже, да вет садыж дек чылашт ончылно мийыманыс. Тудын декше нигө ок лишем, нигө ок пукшо, а Максим саде пөрьенымак эн чот чаманен шынден. Кид-йолжым кылдыме... Волжо гыч мом йүү вет... Тиде ораде ороллан шкаланже кружкашкыже йоктараш ыле.

Мучашлан рвезе, көргө вийым муын, заключенный-влак коклашке шенгын пурыш да, оварчыкше гыч ик ужашым катен, саде пөрьенгын умшашкыже лишемдыш.

Тудыжо тыгайым вученат огыл, умшажымат вигак ыш поч. Вара öрынрак-ўшаныде каралтыш. Максим тушко оварчык катышым шуралтыш, кокымшо ганаже каташ ыш тошт да тыманмеш ял калык деке коране.

А саде пөрьенет оварчыкым пурде вигак неле. Чотак шужен, витне.

Кондымо кочкыш пеш вашке пытыш. Шужышо пленный-влакым сырыкташ веле ситыш дыр. Ял калыкшат кузе теммеш пукшен кертеш, вет шкештат пеле шужен шинченыт.

Максим кодшо оварчыкшым шентелныже шылтен кучен. Вара, угыч ик кугу катышым катен, саде заключенный дек куржын мийыш да умшашкыже шуралтыш. А писын гына мөнтеш куржымыж годым саде заключенныйын умшаж гыч лектын шогышо оварчыкым весе катен налмым да тугак писын нелмым тудо, конешне, ужын огыл. Максим тыгодым иктым веле кольо.

— Логарешет шичше ыле, — каласыш кылдыме пөрьен.

Но мо ышталтмым рвезе ыш умыло. Кумшо ганаже лишемаш тудо тетла ыш тошт. Кодшо оварчыкшым йыш-

тракын заключенный-влак коклашке кудалтыш. Тудым көн нөлталмыжымат ыш уж.

— Подъем! — йүк сургалтынак шоктыш.

Чыланат кысел шогагыч. Кылдыме пөрӱен веле тугак кия. Вара тудын деке стрелок лишеме да йолжым пидме кандырам рудыш. Пөрӱен ондак шинче, вара, чымалтын, кожмакын төрштымö гай лие да кысел шога-ле.

Пытаргышлан стрелок-влак эше ик гана вӱдым подылыч. Тылеч ончычшо пелен улшо кочкыш шапашыш-тым сайын гына авызлышт.

Заключенный-влак, пеле лӱнген, угыч стройыш шогагыч.

Максим саде пөрӱен деч ончалтышыжым коранденак ыш керт. Тудыжат йыр ончыштеш, ала-көм пеш кычалеш. Ик татыште нунын ончалтышышт вашла тӱкныш. Тыгодым Максим заключенныйын шыргыжалмыжым шекланыш, шыргыжмашкыже тӱрвылукшым изишак гына шуктыш, пуйто тудо илышыштыже тыгайым икымше гана ыштен.

Жап моткоч писын эртыш. Колонно ял мучашсе вес тайыл дене ӱлыкö волыш, памаш деч умбакыже почешышт пурак поч веле кодо.

— Тый, Максим, таче үстелтöрыш шинчаш шонет, уке? — Меланья эргыж деч сотарен йодо. — Вет кечыгут ала-кушто куржталат, нимом шыч пурл.

— Кочмат ок шу, — вашештыш рвезе.

Тудын кызыт, чынак, кумылжо йөршыш уке. Шинча ончылыжо кид-йолым кылдыман пөрӱен лийын. Куш тудым нангаят? Молан тудым тынар мыскылат? Кö деч тидым рашемдаш лиеш? Ялысе кугыен-влак деч? Нуныштат тудын нарак веле палат. Эшеже кычкыралыт: «Тидын нерген нигунам ит йодышт! Ит йодышт! Изи улат!»

Тыгай мутланымашыж деч, Гриш чӱчӱм ала-могай Кулакстаныш поген нангайымек, поснак лӱдаш тӱнгаль-

ыч. Кулак маньыч да Кулакстаныш колтышт. Мо тугай Кулакстанже? Молан Гриш чүчүжым кучен нангаеныт? Ялыште тидын нерген ниго пален огыл. Ала палыдымыла койыныт гын веле? Йоча-влак деч шылтат?

— Кайышна, кайышна, изишак пурлына! — угыч кычкырале аваже. — Тыят, Устинья, кас кочкышнам авызлаш мемнан деке мий. Шкетын шүмемланат нелын чучеш.

— Ояя да ояя, ойгыжо могай! — угыч вудыматыш тудыжо да тунамак кидше дене умшажым петырыш. — Каена.

Пашляк Устинья ден Меланья Максиммытын пörтышт деке ошкылыыч.

Кас кочкышым пырля ышташыже пеш шуэн логалын. Эре паша да паша: кечывалым — колхоз сомыл, кастене шке озанлык йыр пörдат. Ындыже, Юмылан тау, Илян ден Пантелей кече-влак шенгелан кодыч, паша изиш шагале. Шудым ямдылыме, а паренте ден киндым погаш Йүдвельште эше эр.

Кечывалым йоча-влакат колхозышто тыршышт. Ындыже школ марте нуным пашашке шупшкедымым чарнышт. Тек изиш каналтат. Садлан кечыгут эрыкыште куржталыт. Илян кече деч вара вүд йүкшаш тўналмылан көра йўштылым чарнышт.

Максим йыр ончышташ тўнгале: Павылже куш йомо? Але гына тыште ылыс. Тугеже тудын деке мўнгыжў, ял покшеке, каяш верештеш.

Павылын кугу ешыже ўстел коклаште шинчен. Ик кугу кўмыж гыч чылан туржмо ревым кочкыныт. Пу совла-влак тўрштылыт веле. Максим тентыл мучашке шинче. Тудымат ўстел коклашке ўжыч, но тореш лие. Кочшовакым ончыш-ончышат, шкенжынат мўшкыржў тугыш шужымым шижылалтыш. Ик мутым ойлыде, верже гыч тўрштен кынеле да мўнгыжў куржо. Йбра эше мўнгыштыштат тыгаяк кочкыш уло. Аваж ден Устинья кока ла-

чак кушкыл үй дене лугымо туржмо ревым кочкын шинчат ыле.

— Тол, эргым, — ава тудлан совлам шуялтыш.

Максимлан эше ик гана ойлымыжо огешат күл — лупша веле — кочкеш. Но иктаж лумшшо совла гычак шиже: кочкыш тетла логарышке ок пуру. Павыл кузе тыге тамлын кочкын мошта? Максимат совлаж дене пеш лачымын коштале, кочкышым умшашкыже шуралтыш, но садак пыкше веле неле. Кочкышыжо өрдыж гыч гына тамлын чучын улмаш.

Максим уремыш лекте.

Пөртышт нунын кугу, пенгыде. Аважын шомакше почеш, тудым эше кочажак нөлтен. Ачаже кудывечыште изирак кудым чонен. Туштак нуно кенезым иленыт, шына деч шыналыкыште шылын малыныт. Ачаже пөртым ешаренат чонгынеже улмаш, тидлан лүмын кўварым шарен. Но пашажым мучаш марте шуктен ыш шукто — кылыш. Максимлан тунам улыжат иктаж куд ий лийын. Ачажым изиш веле шарна. Шинча ончылно шемалгырак пөртенг чўчкыдын коеш. Тудак гын веле? Пөрт пырдыжыште ачажын фотосүретше кеча. Туштыжо, рамыштыже, шеме огыл, ошалгыла коеш. Фотошкыжо кугыжан армийыште служитлымыж годем велалтын. Тудо тушто моткоч важнын, күшкө кадыртыме кугу өрышан да күчык нугыдо пондашан шинча. Ялыште тыгайже нигон лийын огыл. Но Максим тудым пондашдымым шарна. Империялист сарыште ачаже немыч-влак дек пленыш логалын, туштак кылмен. Пленже гыч куржын утлен, а мөнгыштө кужун илен огыл, вес тўняш каен. Колымыж деч ончыч вўрым кокырен манын ойлен аваже.

Максим Павыл йолташыж дека эше ик гана куржнеже ыле. Тыгодем тудын дене мугланымыжым шарналтыш.

— Тый молан саде орадын умшашкыже киндым шуралтышыч? — шыдын йодо Павылже.

— Тудыжо вет моло семын кочкынжо ок кертгыс, — умылтараш пиже Максим.

— Кылденыт гын, тугак кўлеш. Тугеже тудо эн осал. Тыгай-шамычым пуштедаш кўлеш. Арам мо тудым кылденыт, арам, шонет?

Максимлан нимом вашешташ. Пуйто Павыл чынымак ойла, но чонжо дене тиде шонымаш дене ынежак келше. Садланак вет кокымшо ганажат саде заключенныйлан киндым шурагыш.

Рвезе кушко шинча онча, тушко ошкыльо. Теве ўмба-кыже кугу окнан шинчаж дене Гриша чўчўн пўртшў ончале. Кызыт тудо — тўкылымаште, яра шинча. Тушко Устинья кокан пелашыжат пурен ок керт. Тудланат чарыме. Кажне кастене тудо пўртшў воктеке толешат, тош-калгыш мучашыш шинчын, шинчавўдшым йоктара. Ку-жун тыге шинча. Вара, туржалтше шўргыжым ўштылын, Шомаыб ял мучашсе изи пўртшў деке эркын ошкылеш. Колхоз правлений тудлан кок ўдыржў дене саде шўкшў пўртым ойырен. А сай пўртшым кулак пўрт манын ужалаш палемден. Налаш кумыланже гына ыш лек. АкшыMAT пеш кугужымак ышт ыште, садак. Эшеже кузе налатше, вет озаже-влак тевак, ик ялыштак, шўрын кайыше изи пўртыштў, мерчен илатыс. А председательже ужалыме годым кузе карыш:

— Налза тиде пўртым! Ида лўд! Нуно кулак улыт! Совет власть нунын погыштым шулдырак ужала! Ну! Кў ок лўд?

Мефодий чўчў так арамак логаржым кушкеде. Шке-же вара молан ыш нал? Ала тудат лўдын веле да. Вет шкенжынат пўртшў изи. Садлан Максим Павылым пешак чаманен. А Мефодийже Павылын ачаже лийын. Тудым ялыште нигоат пагален огыл.

Гриш чўчў мутланаш йўратыше, весела ыле. Капка ончлыныжо тыглай шинчымыжым ниго ок шарне. Эре иктаж-кушко вашка, куржеш. А шинчынже гын, кемым

ургаш але портышкемым йөраш. Ургымыж годым эре ала-мом ойлыштын. Максим тудым колышташ моткоч йөра-тен. Түрлө йомакым, юзо-влак нерген томашам каласка-лен. Южгунамже нунышт моткоч шучко лийыныт! Сад-лан Максим мөнтгыжат каяш лүдын. Гриш чүчү тидым шижынат, туге пелештен:

— Ну, йөра, качымарий, ужатем тыйым. Уремыште пеш пычкемыш. Эше иктаж таргылтышыже руалта тый-ым.

Максимым вачыж гыч пералтен да коктын уремыш лектыныт. А пөртшө Максимын тевак, торащат огыл гынат, Максим чүчү тошкалтыш воктекак намиен шо-галтен.

Максим чүчүм кулак семын шынден колтымек, южо пошкудыжо Аксинья кока дене пүй вошт веле кутыраш тўнале. Аважымат коранг веле каят. Моло деч уданрак иле-ныт гынат, авамат кулак тўшкаш пуртышт. Ачан колы-мыжлан кандаш ият шуын гын, кузе сайракше илет? Озанлыкыште пөръен кид уке. Садлан Максимым южгу-намже «кулак иге» манын лўмдылаш тўнальыч.

Тиде кок ий ончыч, теле вашеш, лийын. Максим тунам маленат колтен ыле, но омсам перкалыме йўк омым лугыч ыштыш. Пөртишкө иктаж куд пөръен пу-рен шогале. Чыланат Шомаыб гычак улыт, у ылышым чонгышо активист-влак. Иктыже веле палыдыме ыле. Уке шол, тудыжымат Максим икмыняр гана ужын! Ялыш пазар кечын пошкудо Паськидвиз ял гыч толын ыле.

— Тендам раскулачитлаш толна! — чолган каласыш Мефодий чүчү.

— Молан? — кычкырале ава. — Але ме тарзым куче-на? Але мыйын Олешем иктажшым кучен? Мефодий, Юмо деч лүд!

Тыгодым молышт пөрт покшеке кид йымаке мо ло-галмым иктыш оралаш тўнальыч. Ондакше аваже тидым чарынеже ыле, иктын кидше гыч көршөкым поген на-

леш, весын гыч тулвондым руалта. Нимом ыштен кертдымым умылен, тентгылыш волен шинче. Ик жап гыч угыч төрштен кынеле, ўмбакше шовычшым шонгале да вўдлан лектын куржо. Пуйто тудлан кызытак моткоч вўд кўлеш лийын. А тудо тыгодым пўрт гыч ургымо машинам шўдырен луктын улмаш. Шотым муын содыки. «Зингерым» колодич воктене лумыш шылтыш. Варажым пўрткочлаш сайын поген пыштыш, ўмбакше тўрлө торым оптыш. Максим тидын нерген пала, но нигўлан ок ойло. Ава тыге шўден.

Писквидз гыч толшо чўчўжў погым чумырымо годым, вуйжым рўзен, ўрын шинчыш:

— Ойя да ойя, мыняр иленам, але марте тыгай поянлыкым ужын омыл ыле.

Да, ачаж ден аваже неле пашашт дене шукак погеныт. Кўварвалне ужга ден меж шовыч-влак пўрдалыныт; той самовар ден моло кўмыж-совла, портышкем ден шўштыкем чумыргеныт; сава, чапле кўртнў гыч ыштыме товар да моло тўкў инструмент шала киеныт.

Толшо-влак тиде погым, мешакыш оптен, кок пачашан ваштареш пўртыш нумальыч. Ондакше тиде пўртшў Япыкын, ачажын изажын, лийын. Варажым тудым уло ешге Шомаыб гыч шынден колтышт. Кушкыжым — нигў паленат огыл.

...Пўрт гыч чыла луктыч. Пўкен ден ўстелымат ышт кодо. Мефодий чўчў каталтше неран ший чайникым кидыштыже пўрдыктылят, верышкыже шындынеже ыле, но вараже лугыч шогале.

— Ала тидлан кеч тентем да пуат, — вудыматыш да пўрт гыч лекте.

Кўвар покшелне Максимын малыме тўшакше веле киен кодо. Мефодий чўчў тудымат ўлтышкыжў налын ыле да тыгодым Максимын ончалтышыж дене вашлие. Рвезын лўдшў шинчаже колхоз председателыым чарен шогалтыш.

— Йөра, Пашкан йолташыжыным омак логал, — эргыж нерген шарналтен, пуйто өкымеш каласыш тудо.

Омсам мөнгеш-оныш ятыр гана почын-түчмө дене пөрт йүкшыш. Пуста илемыште ынде аваж ден эргыже коктын шинчат. Нунын мутланашат, шорташат вийыштыш сите. Эрденыже ава, Максимже дене когыныштын мо кодшыжым ужын-умылен, кас марте чарныдеак шорто. Шүк-куштыра коклаште ик кұмыж да совла гына пөрдалыныт. Кочкыш шапашыштымат поген нангаеныт улмаш. Парентым гына коденыт, вет тудыжо ялыште чыланыштынат ситышын лийын.

Арня гыч колхоз правленийыште, Япык чүчүн ончычсо пörтыштыжө, раскулачитлыме погым ужалкалышт. Тидым ончаш Максимат миен ыле. Ужалышыжлан, уло йүкын карен, Мефодий чүчү шоген. Аважын пүчө коваште гыч ургымо чиёмжым нөлталешат, акым ойла. Чылан шып шогеныт гын, акшым изишак волта. Ший чайникым икмыняр кумырлан Епи коча нале. Кастеныже тудым Меланьялан кондыш. Йолжым шүдыркален пурышат, чайникым үстембак шындыш да тугак шып лектын кайыш. Тетла нигө нимом ыш пörтылтө. Иктаж вургемым южо налшыже, ойгыш логалше Максим да тудын аваж нерген шоналтыде, эрлашыжымак уремыш чиенат лектын. Ужалыме оксаже куш лиймым нигө пален огыл.

Пörтыш уэш пурымыж годым але гына мутланыше аваж ден Устинья кока тунамак умшаштым петырышт. А мом тудым петырашыже. Але вара Максим нунын Гриш чүчү нерген мутланымыштым огеш пале. Эх, Гриш чүчү! Орлыкн Гриш чүчү! Йот кундемыште илен коштмыжлан идалыкат шуэш. Устинья кока каяш тарваныш:

— Кужунат шинчышым ала-мо? Ёдырем-влак малашат возыныт дыр.

— Эрла мыланем каванлык ломашым руаш каяш, маньыч, — унам омса марте ужатышыжла каласыш аваже. — Тыйымат, векат, тушкак?

— Тушкак. Кушко эше? Товаремже гына моткоч нүшкемын. А шумаш нигөм йодаш. Ох-ох-ох... Ну, йөра, каем ынде, — Устинья кока пөрт гыч лекте.

Шомаыб ялыште посна колхоз лийын. Тушто кугыен дене пырля йоча-влакат тыршенят. Максимлан пашам ышташ эре келшен. Сольмаште волокушо дене шудым шупшыктен. А колхоз пайремлаже могай сайын эртенят! Тудыжым идалыклан кок гана эртаренят: шошым, үден пытарымек, да шыжым, киндым поген налмек. Пөрьен-влак презым шүшкылыныт, үдырамаш-шамычше шўрым шолтенят, пўрым шынденят. Уремыш ўстелым, тенгылым луктыныт. Максимын тагашыже гай-влаклан посна ўстелым погеныт. Вет нунат шкешотан колхозник лийыныт. Ўстембалныже сур* олмеш тамле кисель лийын. Эшеже — шылан паренге, понго, жаритлыме кол. Йоча-влак тыгай годым мўшкырышт тўмыр гай оваргымеш кчыныт.

Вашке лачак тыгай пайрем лийшаш. Ну, кочкеш вет тунам Максим! Тыгайже нерген шоналтен, тўрвыжымат нулале.

— Максим, малет мо? — йодо аваже.

Рвезе ыш вашеште. Тек мала манын шоныжо.

Меланья онжым ыреслыш да юмонга ваштареш кумалаш тўнгале. Эргыж ончылно тидым ышташ вожылын. А Максимже аважын молан кумалмыжым йөршын умылен огыл. Вет школыштат нунылан Юмо уке манын, ик гана веле огыл ойленытыс. Омо тўняш шунгалтмыж гутлаште аважын пытартыш шомакшым колын кодо:

— Чылажат Юмын каласыме семын лийже...

«Авам такше моткоч онгай, — шоналтен шуктыш Максим. — Пуйто Юмыжо мутланен мошта».

Да мален колтыш.

* С у р — пўрө.

Школыш коштмо пагыт тольо. Урокыштыжо шинчаш моткоч йокрок!

Сентябрьште вашке рѹмбалга. Максим туныктышын мо нерген каласкалымыжымат огеш кол. Тудо эн ончыл парт коклаште аважын ургымо вынер сумкажым кучен шинча. Вашкерак урокшо пытыже ыле. Вот тунам тудо вигак шикшалтеш... Нигö тудым поктен ок шу.

Максим шенгтеке ончале. Павылат, Шомаыб гыч моло рвезат омса деке төршташ ямде улыт. Нунын ял гыч ўдыр-влак веле эплын шинчат. Нунылан сай, нуным верысе рвезе тўшка ок тўкө. А рвезе-влакше ўмбаке янлык семынак керылтыт. Теве верысе-влакшат йынгыр йўкым вучат. Эше шукынак улыт вет.

Шомаыбыште кум классан школ веле. Нылымшышкыже пошкудо Паськвидвидз ялыш коштман. Пел тылзе жапыште нуно верысе рвезе-влак дене палыме лийын ышт шукто. Эреак кыраш веле ванат гын, кузе палымыже лият? Классыште коло кок тунемше гыч шымытынже веле Шомаыб гыч улыт. Ўдыр-влакшым шотлыманат огыл. Нунын деч могай шот? А шымытынже верысе-влакым сенет гала. Нунышт кум пачаш шукурак улыт да. Садланак урок деч вара класс гыч веле огыл, школ кудывече гычак пикшла писын куржаш верештеш.

Онгыр йылме икымше гана пералтымекак, классыште пуйто тўтан мардеж тарвана. Шолт да шолт парт петыртыш пералта, омсашке иканаште икмынярын керылтме дене лондемшыштыже ишыкталтыт веле. Вот вара кидышт дене лупшкедылыт. Йырваш — йўк-йўан, йырваш кычкырат, иктыже куржаш толаша, весыже покта.

Максимын ушышто чыла шотлымо. Так. Уремыш лекшаш омсам кўргыш шупшылман. Ух, керемет, пружиныже моткоч пенгыдыс. Тыгодым юватылман гына огыл. Омса кылым когынек кид дене вигак шупшыл почман да вишыш йомман. Уке гын, омса тупетымат перен кертеш. Вара — школ калиткам. Тудыжымат шке могырыш

шупшылман. А умбакыже села түрыш йол шкак нангая. Шомаыб марте кум менге наре лиш. Тыгай тора корным шкетын от топко вет. Максим, вондер коклашке шылын, весе-влакым вуча. Рүмбалгаш тўналмеке, тудыжо шем чумыркала веле коеш. Теве ик вельште вондер тарваныш. Тудым ала-кө ончылтенат улмаш. А теве шенгелне тудым ала-кө пеш покта. Тиде — Павыл. Почешыже моло рвезе-влак куржыт. Тиде гана чыла сайын эртыш, верысе-влак нигөмат ышт тўкө. Кырымаш деч утымаш койыш айдемылан пеш чот полша улмаш. Тиде жапыште нюмырий-шамычат моткоч писештыч, писын куржталаш тунемыч.

Ынде ўдыр-влакым веле вучаш кодеш. Вара мөнгат тарванаш лиш. Корно моткоч палыме, кажде савыртышыжым, шыже йўр деч вара лакылаште погынышо вўдым чон денак шижыт. Ондакше тудо пасу воктечын шуйна, вара пурлашке изирак энгер деке савырна, умбакыже шўгарла воктечын эрта. Тыштыже рвезе-влак кеч-кунамат писештыт, вашла огытат мутлане.

Теве, шўлешт-шўлешт, ўдыр-влакат толын шуыч. Нунат, шкет кодмо деч лўдын, моткоч вашкеныт. Ынде чолгалык денат кугешнаш лиш. Павылже ик переменыште верысе рвезым туржын налын улмаш, Максимат кечшудо ўпан ик рвезылан шўйжө гыч логалтен, Сашка Рочев ала-көлан йолжым тореш шынден, витне.

Рвезе-влакын шинчашт пычкемыште йўла веле, ваш-ваш мучаш марте ойлашат огыт пу. А ўдыр-влакышт, умшам карен, кажде шомакыштлан ўшанат...

Трук шўгарла могырышто ош вургеман кужу айдемым ужылаттышт. Эн ондакше тудым Павыл шекланен шуктыш. Тудын шинчаже эре пўсө.

— Ончыза, ала-кө толеш! — чытырналтше йўкым лукто да тудын вельш кидшым лупшале:

— Теве!

— Шўгар гыч колышо лектын, — шып вашештыш Максим.

Тиде шомак денак чыланат, кө кушко мошта, тушко шаланышт. Икте — шолашке, весе — пурлашке, кумшо мөнгеш Паськвидвидз велыш лупшалте...

Максимын чонжо шочмо пөртшө воктене веле пурыш. Тудо уло пасум йыр савырнен куржын улмаш. Чытырен, мөнгыжө куржын пурыш. Мо лиймым аважлан ойлен пыштымек, тудыжо колышо айдемым ужмылан ышат ўшане.

— Па-па-вел деч йод, моло-влак деч... — аважын ўшаныдымыжлан Максим өпкелалте да тўкнашат тўнале. — Тый тудым ужат ыле гын, т-тыят лўдат ыле!

Саде «колышыжын» Епи коча лиймым Павыл паленат, конешне, тогдаен огыл. Тудыжо йоча-влакым лўмын лўдыкташ лектын улмаш. Кўвар йымалне шылын вучен, а йоча-влакын йўкыштым колмек, писын гына кудашын да ончыкышт ош йымал вургемже дене лектын шогалын. Йоча-влакын лўдын куржмекышт, вургемжым угыч чиен да семенже тыге вудыматен:

— Нимо деч огыт лўд... Юмым пагалымым чарненыт. Черкым сўмырат. Нимо деч огыт лўд... Тыге нигунам айдемыш огыт шу. Кеч тыге да изиш лўдыктен кодам. Тидыжат сай.

Тиде томаша деч вара йоча-влак шўгарла воктеш эрташ эшеат чот лўдаш тўналыч. Тўрышкыжө миен шуытат, вараже четлык гыч утлышо кўдыр семеняк ял марте чонештат.

Шумат еда урок шагалрак. Садлан школ деч вара рвезе-влак кажне гана понго погаш вашкеныт. Колхоз пашаште шолшо ача-авалан чодыраш кошташ эре жап уке. Адакшым мөнгысө сомылат ятыр погына. А кужу телылан понго пеш полша. Эшеже ялыште кузе тудын деч посна?!

Энер дене ўлыкыла волышт. Тушто понго эре куш-

кын. Иктаж менге наре эртымек, корно торешак ўмылым шекланышт. Айдемак огыл?! Тудат пуйто рвезе-влакым шекланен шуктыш да вондер коклашке лупшалте.

— Таргылтыш! Таргылтыш куржеш! — рвезе-влак өрын шогальыч.

Шем вургемым чийыше саде «таргылтыш», окшаклен, писын вондер деке лишеме. Но песте гае чак-чак кушкын шогалше вондериш пурен ыш сенге. Тунам тудо поктымo меран гай кок вельш куржталаш тўнале. Йоча-влак, палыдыме айдемын лўдмыжым шижын, лишкырак лийыч. Семынышт заключенныйым кучымыштлан йывыртенат колтышт. Кузе уке гын?! Изи йоча-влак тушманым кученыт! Павел пычал семын тоямат виктен шогале.

— Кидым кўшкө, Таргылтыш!

— Шого! Чечасак лўена! — моло-влакат кычкырат.

Окшакшым поктен шуаш нимо йөсыжат уке, да рвезе-влак лўдыт. Руалтен куча эше. Маска гаяк патыр, витне. Садлан лишемаш огыт тошт.

Пытаргышлан заключенный содыки вондерым сеныш, чодыра лонгашке ийынак пурыш. А туштыжо айдеме олым каваныште имылак йомын кертеш. Рвезе-влак почешыже эше изишак кычкырыштат, шерышт теме. Тувел чодырашкыже гына тетла тошкалаш ышт тошт. Садлан вес понго верым кычалаш лийыч. Чодыран пурла вельшкыже кайышт гынат, эре тўшкан коштыч. Мланде шокшылан көра понго пешак шуко. Шукшат налын шуктен огыл. Тудым погашат кумыл веле лектеш. Рвезе-влак комдыштым вашке темышт да ял вельш тарванышт.

Тыгодым Шомаыбыште стрелок-влак заключенныйым кычалыныт улмаш, ял калык деч йодыштыныт. Уремыш пурышо рвезе-влак нунылан чодыра воктене палыдыме еным ужмо нерген ўчаш-ўчаш каласкален кышкышт. Стрелок-влак ончыктымo вельш куржыч. Кастене нойышо, шыде ялыш пёртылыыч. Тугеже «таргылтышым»

кучен огытыл. Вес кечынжат кычальыч. Кастане ялыш малаш толын пурышт. Варажым пуйто кава шүтлыш — арня мучко йӱр оптыш. А стрелок-шамыч тугак шкеныштын пий пашаштым шуктат. Моткоч шыдешкеныт, куржшо айдемым икмыняр ужашланак кушкедаш ямде улыт.

Йоча-влак вес шуматын угыч понгтым погаш кайышт. Вашке вет тудо кушмым чарна. Садлан кызыт кужу тельлан поген кодман. Чодырашке заключенный деч лӱдде пурышт. Вет арня жапыште тудыжо ала-мыняр торашке куржын сененыс. Малай-шамыч чодыра мучко шаланышт. Ондак Максим шинчалтышашлык понгтым — лышташпонгтым, курезым, ошпонгтым — погаш лие. Садлан пӱнчер воктечын ошкыльо. Тыште кукшо, лышташат шагалрак. Понгто тора гычак коеш. Максим комдышкыжо иктым пышта, весым. Теве кугу гына папка кушкын шогалын. Тудо, векат, шукшанат лийын шуктен. Садлан рвезе тудын деке ынежат лишем ыле, но йолжо шкак нангайыш. Ала шукшанат огыл да? Тыгайжым комдыш пыштет гын, вигак пельжым тема вет.

Максимын понгылан кумык лиймыж годым пушенте шентеч трук пӱрӱен йӱк шоктыш:

— Рвезаш...

Максим сугырген шогышак кӱэмалте. Йолжо пуйто пулвуй марте купыш волыш, тарватенат огеш керт.

— Рвезаш, — адак шола вел гыч шоктыш.

Максим вуйжым савырыш да йӱк шоктымо вельш ончале да... шинчажым каралтыш — таргылтыш! Пытыше, пондашан, кужу таргылтыш! Эшеже фуфайкым чиен.

— Рвезаш, тый ит лӱд, — шылше айдеме кертмыж семын эплынрак рушла ойла.

Руш йылмым Максим сайын пален. Иктаж кум ий ончыч нунын дене ик самырык туныктышо пачерлан шоген. Тудак туныктен. Тунамак илышыште кӱлеш лиеш манын ойлыш. Теве кӱлешат лие. Кызыт ок умыло гын, сайрак веле ыле.

— Мы-ый... — Максим тыштат шкенжын чолгалык-шым ончыктынеже ыле, но ыш керт. Шортын веле колтыш. Вет нуным, тыгыде-влакым, заключенный-шамыч дене изинек лўдыктылыныт. Шомаыб йыржат лагерьже пешак шуко лийын.

— Ит лўд. Мый тыйым ом тўкө, — тугак шып ойла шылше.

Тудыжо верыштыже тарваныде шоген: пел йолтош-калтышым ышта гынат, рвезе тыманмеш куржын колта.

— Рвезаш, тый мылам кочкышым конден от керт? Кеч изишак... Моткоч шуженам.

Максим нимом ыш вашеште гынат, лўдмыжө эр-кын чакнаш тўнгале. Кузе йодешыже вет эше. Тугеже шылше тудым ок тўкө. Рвезе шинчавўдшым ўштылят, тўткын гына пөрьенг ўмбаке ончале. Да вет тиде саде пөрьенакыс! Максим тунам, кенежым, тудланак оварчыкым пукшен, умшашкыже пыштен! Кид-йолым кылдыман саде заключенныйяк! Арам огыл тугеже тунам тудым кылденит улмаш. Содыки куржын! Ой, кузе чот пытенже. Чурыйжат шемемын веле.

— Мылам изишак паренгым... Киндым... От кондо?

— Кондем, — тидыжым йылме шкак каласыш.

Молан тыге вашештымыжым тудо шкат ок пале. Шомак вучыдымын лектын возо.

— Тиде вет тый мыйым тунам этап дене нангайыме годым пукшышыч? — шылше вийдымын шыргыжале.

— Мый.

— Тугеже сай рвезе улат. Угаре мыйым эше ик гана. Максим вуйжым савалтыш. Тудлан йөсө мо?

— Тиде верым сайын палет?

— Палем. Мый тыште чўчкыдын понгым погем, — ындыже Максим чолгаракын пелештыш.

— Тый мыйын нерген нигөлан от ойло?

— Уке, ом ойло.

Тудо йылмым кучен мошта, таргылтыш нерген ниг-

өлан огеш ойло. Вет пөрткоклаште шылтен пыштыме «Зингер» машинке нергенат нигөлан каласен огылыс.

— От пале, мыйым эше кычалыт?

— Кычалыт. Таче теве тушко кайышт, — рвезе кидше дене кечывалвелыш, энгер могырыш, лупшале.

— Кочкышыжым кунам кондет? Ала тачак толат ыле?

— Чечасак кондем.

— Мый тыйым тыштак вучаш тўнгалам, йөра? Мыйын нерген нигөлан от ойло вет.

— Уке, ом каласе.

Максим йолжым тарватыш. Өрмаш велыс! Тарватенат кертеш улмаш. Лўдмашат ала-кушко шулыш.

Савырнен, Максим куштылгын ошкыл колтыш.

Ава пашаште ыле. Максим писын гына комдыж гыч понгыжым пөртөнчылнө вес атыш ястарышат, мөнгешыже, конга гыч көршөкым луктын, ныл шолтымо паренгым луктын пыштыш. Шоналтымек, эше визытым ешарыш. Көршөкыштө пундаште веле кодо. Нимат огыл, авалан Павыл дене кочкын улына манын ойла. Шкаф гыч кум оварчыкым, шаньгам руалтыш. Таргылтышлан тиде келшышаш. Ава шаньгам моткоч тутлым кўэштеш. Комдыжым яндар солык дене петырышат, пөрт омсам вўдвара дене энертарыш да мөнгеш корныш тарваныш. Кудывече гыч тошкемыш лекмек, йыр ончале: нигө уке гын? Рвезылан кызыт туге чучын, пуйто тудым кажне рож гыч эскерат.

Вашкыде, монча деке лишеме, куэрыш пурыш. Тудо ынде чодыра марте ял шенгечак кая. Тыге, пиалже лишеш гын, тудо нигөмат ок вашлий.

Максим пеш вашке нөрыш. Йўр деч вара пушенге укш-влак чотак нелемыныт. Куэм але шопкем тўкалтенат от шукто — ўмбакыже погымо йўр вўдым кышкалешат. Но Максим тидым огешат шиж, ончыко да ончыко вашка. Рестанын шылме верже деке лишемме годым утыр

тургыжланаш тўнгале. Чын ышта мо тудо? Ала мөнгеш веле савырнаш? Тыгодым рвезе шылшын кангештше, шемемше чурийжым, лакемше ойган ончалтышыжым шарналтышат, чыла нине шонымаш-влак ўштылалтыч.

Теве кок пўнчө коклаште шанге шекланыме кугу шляпан ошпонго тугак шога. Шого, шого, кызыт понго нерген веле шоныман. А кушто Таргылтышыже?

Максим, өрынрак, йыраваш ончышташ тўнгале. Нигө уке. Векат, шылше айдеме тудлан ўшанен огыл да чодыра көргышкырак шылын. Кумылжат волыш, чуч огеш шорт. Такшым ала тиде сайлан веле? Теве чечас тудо мөнгыжө кая да пуйто нигөмат вашлийын огыл.

— Рвезаш, — тыгодым ала-кушеч кўшыч йўк шоктыш. Максим вуйжым нөлтале. Шылше кўкшө пўнчыш кўзен шинчын улмаш. Теве кушко шылын!

— Мо? — йодо Максим.

— Чечас водем, — палыдыме чўчү, укш гыч укшыш шекланен тошкалын, ўлык волаш тўнгале. Теве тудо мландыш төрштыш.

— Кондышыч?

— Аха.

Чўчү пўнчө воктене кукшырак верыш шинче. Максим тудлан комдым шуялтыш. Шылше тушеч паренгым, шаньгам лукто да тыгайым нигунам уждымыла кочкаш тўнгале. Паренгыжым эрыктенат ыш шога. Вара Максимым ончалят, тудланат шаньгам катен пуыш:

— На, тыят коч.

— Кочмем ок шу, мый мөнгыштө пурльым, — тореш лие Максимже. Чынжым гын, мөнгыштө кеч изишак пурлаш кўлмыжым тудо йөршын монден. Шужымыжым кызыт веле шиже.

Умшажым паренге дене темен, Таргылтыш кодшо кочкышыжым помышышкыжо опташ тўнгале.

— Тый чыла коч, — каласыш Максим. — Мый эше кондем.

Тидыжым ынежат каласе ыле, йылмыж гыч тыглай гына лектын возо. Тынар чот шужышо айдемым тудо икымше гана ужын. Парентымат эрыктыде кочкеш да! Эшеже нелмыж годым логарже гыч йүк лектын. Тидыжым Максимат колын.

Шылше Максимлан нимом ыш вашеште. Вара гына йодо:

— Ават вурсаш ок тўнал? Ала теат шужен веле шинчеда да?

— Уке, тудо огеш шиж, — шып гына каласыш Максим. — А паренте мемнан шуко уло. Тений тудо сайын шочын. Реве уло, кешырым коштымо. Авам дене когылянна сита.

— Ок шиж гын, тиде пеш сай. Мылам вет тыште эше арня наре илаш верештеш, — пөрьен эмганыше йолжым эркын пералтыш. — Нигузе тёрланен ом керт. Тыгай йол дене тораш от шу.

— А куш каеште?

— Куш миен шуам, тушко каем. Лүметше кузе, рвезаш?

— Максим.

— Тугеже мыйым Ондре чүчү ман.

— Ондре чүчү, молан тыйжым шынденыт? — Максим тыгай йодышым пуаш кушеч чолгалыкше лекмым шкежат ыш шиж, йошкарген кайыш. Лүддымө лие, от шинче. Трук чүчү тыгай йодышлан сыра?

— Моланжым шкат ом пале, — шылше угыч шыргыжале. — Векат, лийын молан.

«Огешак лий гын, огыт шынде ыле», — шоналтыш Максим. Но содыки өрмаш веле: Ондре чүчү мо осалым ыштен кертеш? Теве кузе эплин ойлен шинча да. Чурийжат поро. Эшеже тудын йолжо коршта.

— Мый тылат теве понгым погышым, — Ондре чүчү вуйжым савен ончыктыш. Максим пүнчө тўн воктене шарыме фуфайкыште ошпонго орамак ужылалтыш. Кушто тынар верештынже?

— Уке гын яра комдо дене пörтылат мо? Тыге огеш лий. Тый кумышто эше кочкаш кондет, йöра? А мый тылат адак понгтым ямдылем.

Ондре чүчүн погымо понгыжо комдышкат ыш пуру. Садлан тувырым кудааш вереште. Южо кутышыжым кылдештын, мешак шот лекте.

— Кумышто толмекет, кок гана кычкырал, йöра... Кузерак гала? — Ондре чүчү шонаш пиже. — Йолташетын лүмжö кузе?

— Павыл.

— Тугеже кок гана «Павыл! Павыл!» манын кычкырал. Тидым колаMAT, тыйын толметым палаш тўнгалам.

— Йöра.

— А кызыт курж. Вашке пычкемышалташат тўнгалеш.

— Тыйже пычкемышыште кузе?

— Мый ынде тунемынам, — адак шыргыжале шылше. — Ну, курж.

— Тылат, векат, тулымат нимо дене ылыжташ?

— Чын, тулым ылыжташ ок лий. Но шырпым кондет гын, пеш сай ыле. Күлеш лиеш.

— Кондем.

Максим мöнгыжö пычкемышалтме деч ончычак толын шуо. Пöрт воктене тудым Павыл вучен.

— Тый кушто лийынат? Ме тыйым кычална, кычална. Уло чодырам кычкырен эртышна.

— Йомым. Пыкше корным муым, — улылтарыш Максим.

— Йомынат? Тый? — шинчажым пашкартыш йолташыже. — Сита ынде ондалаш. Векат, понго верым муынатат, шкет погаш манын, шып лийынат. Туге да? — Павыл Максимын комдыжым терга. — Теве мыняр ошпонгтым погенат да!

— Чынак йомынам. Чодыра мучко куржталым, куржталым. Вара трук понго верыш миен керылтым. Пуйто ала-кö үден коден. Кузе от пого?!

— Кушто вара тиде верже?

Максим кок пүнчө деч йөршын вес велысе вер нерген каласкален оптыш. Тыгодым чоныштыжо Ондре чүчү нерген ойлен пуымо кумылжо шукшлак шуркалыш. Но тудын нерген нигөлан каласаш огыл манмым шарналтышат, чытенак чытыш.

Ик кече эртымек, Максим пытаргыш урок гычат шылын куржо. Вет ындыже кечыжат вашкерак да вашкерак пычкемышалтын. А тудлан эше волгыдо денак чодыраш куржтал толман. Мөнгыжө толмек, комдыш киндым, парентгым, кешырым, ревым писын погыш. Тетла пышташ нимо уке. Такше Ондре чүчүлан иктаж тамлыракымат налнеже ыле.

Чодыраш тошто корныж денак монча воктечын эртыш.

— Понгылан тарванышыч? — вучыдымо йодыш Максимым чылт чуриктарыш.

Монча шенгечын Павылын ачаже, Мефодий чүчү, лектын шогале. Тудо, векал, каван-шамычым тергаш коштын. Изирак капан, кадыр йолан Мефодий чүчү Максимым изи шинчаж дене эскералтенрак ончале. Рвезылан тыгак чучо.

— Понгылан, — ончалтышыжым шылтен вашештыш Максим.

— Понгыжо чодыраште кодын мо эше?

— Кодын. Уло.

— Молан шкетын лектынат? Павылым үжам ыле.

— А тудын кумылжо уке, — вуйыш толын пурышо икымше шонымашым луктын пыштыш Максим.

— Ончыктем мый тудлан «кумыл укем»! Кочмыжо эре шуэшыс, — вудыматыш Павыл чүчү да шке корныж дене ошкыльо.

Рвезе чодыраш пурышат, ломбо шенгелан шылын шогале — трук Мефодий чүчү почешыже эскера? Ала мөнгыжат каен огыл, воктенак шылын веле шинча?

Уке, ок кой. Максим садак икмынъяр йырым ыштыш да вара иже йыгыр пүнчө деке тарваныш. Нунын деке миен шумекыже, рўмбалгашат тўнгале.

— Павыл! Павыл!

Шып. Ик жап гыч гына вичкыж воштыр тодылалтме йўк шоктыш. Адак шып. Максим йўк шоктымо вельш кужу жап ончышто. Но вашмутым йөршын вес вел гыч кольо:

— Максим, мый тыште улам.

Ондре чўчў пүнчө деч вес велсе кож йымалне шоген. Рвезе тудын деке лишеме.

— Теве кондышым.

— Тау. Ала-мо пеш вараш таче кодыч.

— Школышто кучышт, — Максим Мефодий чўчў дене вашлиймаш нерген каласкалаш ыш тўнал. Молан айдемым арам тургыжландараш? Ну, вашлийын вучыдымын. Вара мо?

— Тыйым ужатен колтем. Уке гын, пычкемышалтынат, — каласыш Ондре чўчў.

Таче тудо проворын койын. Чурийжат волгыдеммыла чучеш, шагалрак окшакла. Рвезын чонжыланат ласкан чучо: вет айдемылан полшеныс! А мо? Ондре чўчў айдеме огыл мо? Ну и мо вара шылше, заключенный. Тудо — сай айдеме. Гриш чўчў семын ужатенат колтынеже.

Ондре чўчў кочкаш тўнгале. Ончыгече кондымо кочкышыжо шукертак пытен дыр. Моткоч тутлын кочкеш.

— Тый, Максим, мыйым молан шындыме нерген йодыч, — ойлаш тўнгале Ондре чўчў. — Тугеже колышт. Мый тышечын моткоч мўндырнө иленам. Кайыман да кудалман. Йолынжо гын иктаж кок тылзе топкыман. Почингаште иленам. Тудо тендан ялда деч изирак. Вара колхозым чумыраш тўнгальыч. Ме тугакшат сайын иленна. Садлан колхозыш пураш тореш лийна. Но мемнам тушко виешак пуртышт. Йёра, пурьшна, — Ондре чўчў ик татлан шыпланыш, парентым пурын нале. — Председатель-

жылан пеш осал айдемым шогалтышт. Тудо пашамат ыш-таш йөрәтен огыл, эре аракам веле лөкөн. Но моткочак погынымашлаште ойлен моштен. Кеч киндым ит пукшо... Шүжаремым пеш марлан налнеже ыле. Да куш тудлан, пелеголышылан! Председатель лиймекыже, моткоч кугешнаш тўнгале. Пөртышкына пурышат, оила: «Настядам марлан налнем». Конешне, тудлан отказышт. А тудо кычкыра: «Мый председатель улам, власть!.. Те мыйым колыштшаш улыда!» Саде «властетым», шенгечынже чумалын, омсашке луктын колтышым. А вара тудо шүжаремым шыпрак верыште эскерен да виешлен... Тый тидым от умыло, эше изи улат. И вот тидын деч вара саде председателыым ала-кө сайын гына поныж налын. А шынденыт мыйым.

— Тыяк поныжын отыл? — öрын йодо Максим.

— Шуко палаш тўнгалат, вашке шонгемат, — воштылале Ондре чўчү.

— Мый гын тыйын олмыштет кыремак ыле, — пенгыдын каласыш Максим.

Ондре чўчү тидлан нимом ыш вашеште, шыргыжале веле.

Тиде мутланымаш Максимын кумылжымат кўзыктыш: вет тудын дене кугыенлак мутланеныт. Мөнгыштыла огыл. Тушто аваж ден Устинья кока эре шып гына ойлаш төчат, пуйто Максим — изи йоча, нимом ок умыло. А вет тудат чыла умыла.

— Тетла кочкышым кондаш ок күл? — йодо рвезе.

— Иктаж кум кечылан эше кондаш верештеш.

— Тугеже эше кондем. Кумышто.

Нуно пычкемыш чодыра дене ошкылыч. Вуй ўмбалне пушенте-влак лўдыкшын гўжлат. Максим Ондре чўчўм чаманышат. Кузе тудо йўдым тыгай чодыраште эртара? Лўдыкшыс. Максим гын низаштат чодыраште малаш ок код ыле.

Аланыште Ондре чўчү чарналтыш.

— Умбакыже шкет ошкыл. А мый тыштак лиям. Тый-ым эскералтем.

Максим лұмынак эркинрак ошкыл колтыш. Тек Ондре чүчү ужшо, тутат чодыра пычкемыш деч огеш лүд.

— Шого! — шыде йүк рвезым верыштыже чарен шогалтыш. Тидыже чодыра тўрыштө ыле. Садлан Ондре чүчү тидым колын огыл. Максимын шўмжат ишалте. Воктекше кум стрелок лишеме.

— Тый кө улат? — йодо иктыже.

— Максим, — лүдын вашештыш рвезе.

— Көн эргыже?

— Меланьян, — йыңысалтыш Максим.

Стрелок-влак молгунамсылак кечыгут чодыра мучко коштыныт. Нуно моло яллашат лиеденыт. Но туштыжо нигогай шылшым уждымо нерген ойленятат, мөнгеш Шомаыбыш пörтылыныт.

— А кушко коштынат?

— Понгым погаш, — Максим комдыжым ончыктыш. Ондре чүчү тачат тудлан ятыр чапле понгым ямдылен.

— Пычкемыште моли погет?

— Изишак саташен коштым, — адак чаманыктыше йүкым лукто Максим.

— Чодыраште нигөм шыч вашлий?

— Уке. Урым гына ужым.

— Ну, йōра. Ондалет гын, мотри.

Максим писын гына мөнгыжō шикшалте. Тушто аважат тургыжланаш тўналын улмаш. Чодыраште тынар кужун коштмыжлан шудалын нале.

Эрлашыжым эрдене, Максимын школыш каяш ямдылалтмыж годым, нунын деке ик стрелок толын пурыш.

— Эргычын пычкемыштак понгым погаш коштмыжым ужмо, — каласыш тудо Меланьялан.

— Тудын дене мо томаша лийын кудалтымым шкат

ом пале, — аваже öрын пелештыш. — Молгунам гын виеш поктен колтем ыле, а кызыт шкеак куржеш. Эрла, манеш, адак каем. Тетла ынже кошт, сита ынде понто.

— Тек миен толеш. Понгыжо эше кушкеш гын, молан погаш огыл.

— Чынак, понгыжо уло эше. Тыгай чапле ошпонгым конда... Кушто муэш? — адак вачыжым туртыкта Меланья.

Эрлашыжым чодыраш лекмаште Максим нигöмат ыш шеклане. Садлан варажымат пеш чолган ошкыльо. Пушенгыла шентгечын стрелок-влакын йышт эскерымыштымат ыш шиж.

— Павыл! Павыл! — кок пүнчö деке шумек, пеле кычкырале рвезе.

Ондре чүчү тиде ганат пүнчö вуйышто шинчен.

— Максим, мый тыште улам, — шыпрак йöкым пуыш Ондре чүчү да пушенге гыч вольш. Вольш проворын, йолжо сайынак паремын, витне. — Тыйымак веле вучышым. Мүндыр корныш тарванымем деч ончыч тый денет чеверласымем шуын.

— Тугеже пеш сай, — аважын мутшо дене вашештыш Максим, чурийжат волгалте. Вашешыже Ондре чүчүат шыргажле.

— Тау тылат, Максим. Пеш кугу тау. Сай айдеме кушкат, — Ондре чүчү рвезым вуйжо гыч ниялтыш. Копаже шокшо. Ачажат ила гын, тыгак ниялта ыле дыр. Рвезын чонжылан шокшын чучо.

— Кидым күш! — тыгодым трук шентелне шоктыш. Максим, лüдын, шентек ончале. Мо тиде? Нунын деке чыла велым, винтовкым виктен, стрелок-влак куржыт.

Ондре чүчү öрдыжкö тöрштыш. Но шентгечынже йышт лишемше стрелокшо тудым приклад дене перен йöрыктыш. Ондре чүчү чурийже дене ош мокыш шуйнен возо.

— Кынел! Кидетым күш нöлтал! — кычкыралыч стрелок-влак.

Максимлан чыла тиде омыла веле чучо. Пуйто чыла

тидым ег шинча дене ончен, кычкырымыжым ег пылыш дене колын. Куржын утлаш ушышкыжат ыш пуру. Тугакак верыштыже тўнын шога. Кушеч стрелок-влакше толын лектыч?

Ондре чўчў, шола кидше дене перыме верым кучен, пыкше кынел шога.

— Тылат верч кок арня чодыра мучко саташен кош-таш вереште! Сволыч! — кычкырал шындыш ик стрелокшо да, йўным муын, мўшкыржў гычак чумале.

— Чечас лўен кудалтена, да паша пытен. Шогал-я пушенге воктек!

— Чын. Куржын утлаш тўчымыжлан вуйышкыжо пулям пуртен шындаш, — келшыш вес стрелок.

— Тек туп дене шогалеш. Эй, тый, савырне!

Ондре чўчў пўнчў воктеке шогалынат ыле, пеле шыргыжын савырнен ончале да кок кидше денат пушенгым ўнда.

— Огеш кўл! Ида лўй! — Максим трукышто помыжалтмыла лие, Ондре чўчў деке керылте. Куржыж гондым шўртныш, угыч кынеле. Чурийже дене пўсў вуян укш тормакыш керылтмеке, корштымыж дене чурийжат шупшылалте. Но корштымашым шижде, Максим пўрўен деке куржын мийыш да тупшо гыч ўнда.

— Уке, ида лўй! Огеш кўл!

Шўргыжў мучко йогышо вўрым ужын, стрелок-влак шўрлышт, витне.

— Чурийже мо лие? Сусыргыш мо? — самырык стрелок лўдынрак йодо. — Вет нигў ыш лўйыс.

— Йўра, сита комедийым модаш, кылдыза тудым,— каласыш илалшыракше да котомкаж гыч кандырам лукто.

Ондре чўчўн кидшым шентекрыла пидын шындышт. Коктынжо рвезе деке лишемыч. Тудыжо пуредылаш, чумедылаш веле тўнгале. Но чурийысе сусырым содыки пидыч. Вара илалшыракше, ўскыртланыше рвезым кид-

ше гыч кучен, ончыко шупшыльо. Воктечышт Ондре чүчүм вүден нангайышт.

— Мый огыл! Мый нуным конден омыл! — оралге йүкын кычкырале Максим.

— Мый палем. Тый титакан отыл, — савырнен каласыш Ондре чүчү. — Тыйым йышт эскереныт.

— Ошкыл, ошкыл! — стрелок прикладше дене тупшым шуралтыш. — Чечас тыйым эшеат Йүдвелыш кусарат! Тушеч от курж!

— Те тудо колтеда, — нимыняр лүдде каласыш шылше.— Тыланда волям пуаш гын, чылаштым шынден пытареда. Тиде рвезымат огыда чамане.

— Тудым огына тükö, — каласыш кугуракше. — А вот аважым ончалманак.

Ондре чүчүм тудо кечынак лагерыш нангайышт. А Максим черланыш. Чурийысе сусырым ургышт. Но тудо нимогай корштымашым ыш шиж. Варажым чытыраш тунгале, температур күзыш. Аваже тудым ыш вурсо. Мөнгешла, эргыжлан верчын тудлан сайынак логале, кузе гына ышт лүмдыл.

Максим тылзе гыч веле төрланыш. Тиде жапыште моткоч пытыш, йолжо шырге пырче гай кодо. Уремыш лекме икымше кечын тудым вигак моло рвезе-влак авырышт. Чыланат порын шыргыжит. Саша Рочев ала-могай гайкымат пöлеклыш. Павылже моткочак чаманен ончен. Но тыге кужунжак ыш шуйно. Иктаж шагат гычак ала-көжö Максимлан кычкырале:

— Таргылтыш Максим! Таргылтыш Максим! Шылшым пукшен!

Лүмедыш пижынак шинче. Тудын дене пырля йоча-влакын йүштö койышышт идалык нарак илыш. Школышто нуно пуйто тушман семьянак онченыт. Пасквидзысе йоча-влакше Максимым кыраш амалым веле кычаныт. Амал деч поснат кыреныт. Шомаыб малай-влакше Максимын тылзе черланен кийыме жапыштыже ну-

нын дене келшенат шуктенат. Садлан Максимым нигө аралаш пижын огыл. Павылат өрдыжкө веле корангын. А вет тудыжым йолташлан шотлен. Идалык наре эртымек, тиде томаша мондалташ тўнгале. Но «Таргылтыш» шомак Максим лўм пелен пижынак шинче.

Нылле икымше ий шошым Епи коча колен колтыш. Ёмыржө мучко тудо шып, нигөн шинчашкыже перныде илыш. Но ош тўня дене кугу йўкын, шудалынак чеверласыш. Южышт ушыжо каен манынат шоналтышт. Колымыж деч ончыч тудо уло ялым савырныш, кажне пёртыш пуреден кошто да мом шонымыжым луктын опытыш.

Пёрт едаже пайрем годым тудо ожнат коштын. Пура пёртыш да тентгылыште шып гына шинча.

— Епи, тол лишкырак, пўрым подыл, — ўжын тунам озавате пёръенгым ўстелтўрыш.

— Шкак подылза, шкак. Те самырык улыда, тыланда подылман, — тыге вашештымыж годым Епи коча кынелынат шогал шукта улмаш да вара угыч верышкыже шинчын.

Кумшо гана ўжмым вучен шуктыде, Епи коча, ўстел дек лишемынак, корка пўрым кидышкыже налын, подылын да моктен ойлен:

— Ой, пеш сай пўрө лектын. Пеш сай. Тамле.

Вара вес пошкудо пёртыш ошкылын. Туштат, кыкымшо гана ўжмым вучен шуктен, пўрым подылын да ойлен:

— Сай пўрым ыштенда. Пеш сайым. Тамле. Тендан деч ончыч Матрана деке пурышым. Тудын тыгай огыл. Тендан сайрак. Тамле, тамле, — тўрвыжым, ўрышыжым ўштылын чеверласен да вес пёртыш ошкылын. Туштат пўрым подылын, тауштен-моктен, ожсыжым шылтален налын. Тыге, пёрт еда коштын, мўнгыжат миен ок шу. «Тамле» пўрымак подылын, иктаж-кө дене мален колтен. Да тудым мўнгыжат нигө шупшынын огыл. Ватыже

уке, шонго пырыс дене пырля иленят. Тудыжымат ужынкылын огыл. Пырыс шке илышыжым илен.

Колымыж деч ончыч Епи коча, пайрем огыл гынат, эн чапле вургемжым чиен, пöртшö гыч лекте.

Радамым Максимын Гриш чүчүж деч тўнгале.

Гриш чүчү шукерте огыл Кулакстан гыч пöртылын. Тушто тудо кок ий тюрьмаште шинчен. Мөнгешыже ушым шындыше пöртылын, вигак колхозыш пурыш. Но ожнысыла кугун мутланен огыл. Ончычсо мыскараже-влакымат монден. Колхозысо да мөнтö паша нерген веле пален. Ожнысылак ялысе калыклан портышкемым йöрен. Тыге оксам поген да шке пöртшым мөнгеш налын.

— Гри-иша! — омосалондемым эртымек, изирак йөкшö дене сигырале Епи коча. — Молан тыйым обижайышт? Мо-лан? Умырет мучко пашаште орланышыч, енгыным нимом шыч нал, шыч шолышт, тарзымат шыч кучо. Могай тый кула-ак улат? Гри-иша?

Күэмалтше чуриян Гриш чүчү тентгылыште портышкемым тумыштен шинчен. Вүржшö дене рожым ыштен да почешыже вар шүртым шупшыш.

— Молан тый ындыже чылашт деч лүдат? Кö тыйым тыгайым ыштен? Мом тый денет Кулакстаныште ыштеныт? Гри-иша, мо-ом? — тидыжым васаренак, Гришым чаманенак ойлен.

Гриш чүчү вашешыже ик мутымат ыш каласе. Чеверласашат шомакше ыш лек.

Вара коча Мефодий чүчү деке пурыш. Тудыжын үмбакыже курныжлак керылте:

— Ужалыше чонан улат тый, Мефодий! Керметлан, иялан ужалалтынат! Молан Пасквидзис черкым пуженат? Молан тушко шапшак кидетым нöлтальнат? Илышым кумыктымаште черке титакан мо? Ынде сайжым кычалыда да огыда му. Каргыме тый лий!

Епи коча Максимыт декат унала пурыш. Максимже лачак паша гыч толын ыле. Шымше классым пытарымек, колхозышто тыршен — Пасквидзисыш шöрым шуп-

шыктен. А кастеныже почтым нумалын — газетым, се-
рыш-влакым. Тудлан кок пашажат келшен. Почтыжым гын
уло кумылынак пуэден коштын.

Пёрт омса кумдан почылто. Ондак неле, укшан тоя
койылалтыш. Тояж гычак Епи кочан пурымыжым па-
лаш лиеш. Вара шкежат койылалтыш — кок могырыш
кечыше лум гай ош пондашан, шонгемше волгыдо шин-
чан. Омсалондем гыч нелын тошкалят, саламлалте.

— Гуляш тарванышыч? — пёртыш але гына пуры-
шо Максим деч йодо.

— Уке, паша гыч тольым веле. Кудашынат шуктен
омыл, — вавештыш рвезе.

— Күлешан паша. Паша тудо эре күлешан, — коча
порын малдале да тенгылыш волен шинче. — Меланья!—
занавеске дене петырыме вес пөлемыште шогылтшо ўды-
рамашлан трук кугу йўкын кычкырале.

— Мо лийын кудалтыш? — конгаште пургедше Ме-
ланьян йўкшө шоктыш.

— Тыйым чаманаш тольым.

— Молан мыйжым чаманаш? Илем Юмо дене пырля.

— Кузе тыйым чаманашыже огыл? Пёртыштетше
нимо кодын огылыс. А вет чыла лийын? Лийын. Нине
ия-влак виге поген налыч! Чыла эрыктышт! Вожылды-
мо-шамыч! Нуным шинчамак ынже уж ыле!

— Шыпрак, шыпрак ойло, Епи кочай, — ава лўдын
кудалтыш. — Кызытше ынде мом ойлаш: кеч-мыняр кыч-
кыре, мөнгеш садак огыт пёртылтө вет.

— Олеш илышыже мучко ешлан толашыш, чылажы-
мат изин-изин погыш. А нунышт налыч да толышт! —
Епи коча тояж дене шиштылак кўварым пералтен нале.—
Молан тендам, Максим дене когыньдам, тыге мыскы-
лышт? Молан Олешым мыскылышт?

— Епи чўчў, — ава тудым тыге манын, — тудо вет
ынде шукертак колен. Юмыжо серлаген: нимат ынде тудо
ок пале.

— Уке, пала! — Епи коча ты гана тояж дене кўва-
рым чотак шуралтыш. — Нуно вес тўняште чыла-а ужыт!..

А вес кечын эрденыже Епи коча колен колтыш...

Шонго дене уло ял чеверласаш лекте да шўгарла мартеак ужатен мийыш. Йоча-влакым кеч изиш да лўдышт манын, айдемыш лектышт манын лўдыктен-туныктен коштмо корныж денак нантайышт...

А кенежым сар талышныш.

Тиде шучко уверым Максим ден аваже мўнгыштў вашлийыч. Эргыжым чаманен ончалын, ава тунамак шортын колтыш. Пуйто тудыжым чечасак сўйыш поген нангаят. А урем гыч моктанчык йўк шоктен.

— Чечасак кырен шалатена-а! — ава ден эрге Мефодий чўчўн чаргымыжым палышт.

Вара ўдырамашын шортын колтымыжо шоктыш. Пўрўен йўк тудым шыматаш пиже:

— Да чарныза те шинчавўдым йоктараш, ватешач! Кок-кум кече гыч немыч-влакын пушыштат ок код!

Вес кечынжак Шомаыб мучко призывник-влак ошкылыч. Моло ялла гыч райцентрыш корно лачак нунын ялышт гоч эрта. Салтак-влак орваш шинчын каеныт, йолын ошкылыныт. Ондакше Шомаыб ял калык кажне тўшкажым ял мучашкак ужатен миен. Воктенышт, пу гыч ыштыме пычал-пистолетыштым кучен, йоча-влак куржыт. Варажым сарыш кайыше-влак кечын шукемаш, чўчкидын эрташ тўнгалыч. Чылаштым ужатенат от шукто. Тыге нунын дек тунемыч. Неле корныш тарваныше-шамычым окнашт гыч ончалыт да угыч шке пашаштлан пижыт. Иктаж шонго куваже, пече вес могыр гыч кўтен, молитвам лудын. Родо-тукымыштым гын чодыра марте ужатеныт.

Шыжылан Шомаыбыште пўрўен-шамыч пуйто йылт пытышт. Фашист кашакым вашке гына кырен шалатыме нерген шомакат шыпланыш. Фронт гыч неле да ойган увер-влак толаш тўнгалыч.

Икымше лум вочмеке, Максимым да тудын йолташыже-влакым чодыра пашашке поген нантайышт. Неле

паша деч вара туштак самырык салтак курсым эртеныт. Эше кугыжа батушкаланак служитлыше шонго салтак-влак кушкылдалше тукумым штык дене кредалаш, атакыш кошташ, аралалташ туныктеныт. А баракыш толмекышт, нойымышт дене вигак малаш шунгалтыныт. Шопшылан лу ден коваштышт веле кодын. Тиде проклятый чодыра паша гыч ик волгыдо шарнымаш веле кодын.

— Каласе, тракторет тутло ыле? — мыскарам ыштен, Максим Павыл деч йодын.

— Тутло, — шыргыжалын келшен Павылже.

Тыгай мутланымашым аваже икымше гана колмек, кидшымат шаралтыш:

— Але вара тракторымак кочкында? Ой, юмсерлаге, юмсерлаге!

Рвезе-влак воштыл колтышт. Варажым Максимже отрядыштышт Трактор лүман имне улмо нерген умылтарыш. Тудыжо йолжым тугенат, шүшкылаш вереште. Жал ыле, конешне, имным, но тунам веле шот дене кочкыныт. Молгунамже эре пеле шужен иленыт.

Нылле кумшо ий август тылзын Максиммыт тагаш-влакымат армийыш поген налыч.

Ялыште нуно шымытын погынышт. Улыжат шымытын. Но нуным ончен, уло ял йүкын шортын. Кузе уке гын, вет уло неле пашажат лачак нунын вачүмбалнышт киен, уло колхозшо нунын пелдык веле илен. Меланья йүдвошт ыш мале. Эрденыже Максимын омсалондемыш тошкалмыж годым ыш чыте, куржын миен, кидше гыч кучыш да мөнгеш пörтыш шупшаш тўнгале. Максим тыгат-тугат утлынеже ыле — ыш керт. Пуйто аваже кум пачаш вианрак лийын. Йолташыже-влак курык тайылымат волат, а тудо тугак кудывечыште тошкыштеш.

— Авай, авай, колто! Йондымө веле! — погыныш-влакым ончалаш вожылын, кокыралтыш Максим.

Меланья кидшым мучыштарышат, уло кертмын шортын колтыш.

Эргыжын тупшо йоммеке, тудо, чытен кертде, чодырашке куржо, пушенгым ёндалын, вольнан шортын колтыш. Ава чон пуйто шижын: эргын тўсшө ял гыч йоммеке, тетла тудым нигунам ок уж, тетла тудо нигунам ок пёртыл.

Варажым ты гана салтакыш кайыше рвезе-влакын авашт нимомат рат дене шарналтен ышт керт. Иктыже олыкышто киен, Меланья гын чодырашке куржын.

Райцентрыште пароходым кужу жап вучышт. Тыште призывник-шамыч моткоч шукын погынышт, моло ялла гычат улыт. Шомаыб рвезе-влак ёрдыжкырак, Вычегда энгер серыш, погынен шинчыныт. Аваштын кидышт дене йоратен погымо кочкышым авызлышт. Туарам да коштымо шаньгам варалан кодышт. Нуно эшеат кошкат веле, огыт пужло. Ты гана йылмылан тале-влакшат уто шомакым ышт веле. Чыланат энгер вес велсе чодырам онченит. Август рўдө. Кызыт чодыраште саскажат, понгыжат лынак. Но нуным ынде весе-влак погаш тўналыт. А рвезе-шамычын — вес пўрымаш...

Максимын ончалтышыже нуным ужатыше салтакым эскерен. Петлицыштыже — шўдыр. «Кузе командоватлен мошта! — шонкален вуй йырже. — Тек лучо тушто, фронтышто, тыге командоватла ыле. Меже тушко каенас. А тудо ко деш. Муын тожо верым!» Садыже такшым пешыже кычкыркаленат огыл, шыма коми мландыште военный формыжо Максимын чонжым тарватен. «Ончо-я, чылт кўтўчө семын призывник-влакым ёрдыж гыч пуйто эскерен коштеш». Вара саде салтак нимо укеште йылгыжше кемжым эше ик гана йыгалта. Йыгалта да ончыклык салтак-влак ўмбаке «Теве кузе кўлеш» маншыла ончалеш. Тудын пўсө да эскералтше ончалтышыже Максимлан тунам Шомаыбыште заключенный-влакым нантайыше стрелок-шамычым ушештарыш. Тидат, векат, иктажше ынже курж манын лў деш.

Максим кид-йолым кылдыман пөръенгымат — Ондре чүчүм, тудлан кочкышым нумалымат шарналтыш. Кушто гын кызыт Ондре чүчү? Ила мо? Чоныштыжо адак кочо шонымаш илана: лүмын огыл гынат, саклен ыш керт тунам тудо Ондре чүчүм.

Шонымашыжым энер йогын савыртышыште койы-лалтше пароход лугыч ыштыш. Нуно тушко шинчыч да кок кече энер дене волышт. Вара черет поездышкат шуо. Тудыжо Воркута гыч сутка утла толеш манме гыч шоктыш. Вагонлаште калык тич. Кочкыт, йўйт, воштылыт.

— Кө тугай улыт? — Максиммытым ужатыше офицер вес лейтенант деч йодо.

— Заключенный-влакым штрафбатыш нангаена, — улытарыш тудыжо.

— Заключенныйыштым фронтыш налыт мо? — воктене шогышо Максим йодо.

— Штрафбатыш, пожалуйста. Көн кумылжо уло гын.

— Штрафбатше мо лишеш? — ыш умыло ик коми рвезе.

— Тушечын, рвезаш, илыше огыт пörтыл, — улытарыш лейтенант.

«Теве молан нуно тыгай чолга улыт?» — шоналтыш Максим. Чонжыланат йўштын чучо. Юмыжат пүрен вет тыгай-шамыч дене ик вагонышто каяш. Иктаж тамбурышто шўшкыл кудалтат эше. Теве могай улыт да — шинчаштышт тул йўла, утен каен воштылыт. Кузе уке гын, вет эрыкыште улытыс.

Ик станцийыште Шомаыб рвезе-влак деке пенгыде кап-кылан штрафбатник лишеме.

— Эй, салаге-шач, кушеч улыда?

— Коми мланде гыч.

— Тугеже земляк улына. Меат Комиште шинченна, — нарынче ончыл пўйжым ончыктен воштылале. — Шичса мемнан пелен.

— Да мемнан верна уло...

Шомаыб рвезе-влакын вагоныштыштат заключенный-шамыч шукуын улыт. Ялысе-шамычше коля гай ик пуса-кыш пызнен шинчыныт. Вашкерак фронтыш гына миен шуаш ыле. Вашкерак нунын деч утлаш ыле.

Такшым «зек» тўшка рвезе-влакым ыш тўкө. Кушеч улмыштым гына йодыч, тетла ышт пижедыл. Корно мучко картла кушкедыч. Кок кече гыч рвезе-влак вагонысо пошкудо-влак дек изишак тунемыч. «Зек»-шамычат тыглай айдемак улыт улмаш. Нуным пешыжак ороленат огытыл. Шкештак станцийлаште шокшо вўдлан куржталыныт. Куржаш нигөат шонен огыл.

Иканаже Максимат вўдлан куржтал толаш лие. Мөнгеш толшыжла, пошкудо вагон воктене шогышо чаравуян, пенгыде кугу капан пөръенгым ужылалтыш. Тудыжо ик тўшка заключенный-влаклан ала-мом пеш каласкален. Нунышт тудым тўткын колыштыныт. Моло «зек»-влакын тиде заключенныйын шомакшым вигак шуктымым Максим ончычат ужын ыле.

— Тиде нунын кугыракышт, — Максимын ончалтышыже кушко виктаралтым шижын умылтарыш Павыл.

Тыгодым чаравуй рвезе-влак могырыш савырнышат, Максимым тўткын ончале. Рвезе тыгай пўсө ончалтышым шижын пўжалтынат кайыш. Садыже ончалтышыжым низаштат ок коранде. Максим тамбурышко керылте. Чытырыше кидше дене ведражым вагон кўварыш шындыш да тамбурыш кўртнө тошкалтышыш кўзыш.

«Молан тыге ўмбакем ончыш? Ала иктаж осалым ышташ шонен пыштен? Ала мыйым картла модын колтен? Садлан теве чечасак, поезд тарванымеке, кўзыж дене шуралтен пышта. Конешне, нунымат салтак-влак ужатат. Но нунышт мыйым арален налын кертыт мо? Да кидым лупшалыт. Вет «зек»-шамычше салтакшымат огыт колышт. Саде чаравуйынак умшашкыже веле ончат. Мом мый тудлан ыштенам?»

Палыдыме кумда эл мучко поезд умбакыже, Йўдвене

лыш, чыма. Окна вес велне кугурак да изирак ола-влак шентелан кодыт. Чыла вережат вокзаллаште калык тич темын. Сар нуным шочмо-кушмо верышт гыч торашке, палыдыме кундеммыш, поктен. Тыгодым Максимлан шып Йүдвелже, шокшо пöрт, шыма энгерышт, тыматле аваже шарналтыч. А тўняже Максимлан лачак куткышуэла чучо. Куткышуэла да эшеже пиалдымын.

Вес станцийыште, чаравуй «зек» дене вашлияш огыл манын, Максим нигуш ыш лек. Тамбурысо почмо омса воктенак шоген серлагыш, яндар юж дене шўлыш. Поезд, манмыла, чарнен шогалынат шуктен огыл, заключенный-влак перронысо пазар гыч кочкышымат шўдырат: кө киндым конлайымакше чыкен, весе шолтымо аракам нумалеш. А тебе ик заключенный, илыше кок комбым шўйышт гыч кучен, поезд мучашке чоша веле — куржеш. Почешыже, кычкырен, кок кидшым шарен, шонго кова вашка.

— Ковай, кушко тыге куржат? Ала пырля сарышке кайынет?

Кова чарнен шогале, шинчавўдым йоктарен ойлаш тўнгале:

— Пагалыдем, мом ойлыштат, могай сар... Тушто ынде кок эргынат вуйыштым пыштышт... Пагалыдем, комбем шолыштыч, а мый нуным киндылан вашталтынем ыле. Уныкам-шамыч шужен шинчат... Вет нимом нунылан пукшаш.

— Шого-ян, аваже, лыплане изишак, — чаравуй йолташыже-влак вельш савырныш. Тудын пелен орол семын эре икмыняр заключенный лийын. Нунылан пенгыдын каласыш:

— Ну-ка, комбым шолыштшым тышке кондыза-ян.

Кычалме жапыште чаравуй вагоныш пурыш да тушечын арака кленчам кучен лекте. Анже гыч тамбурыштак йўаш тўнгале.

Тыгодым шолыштшым вўден кондышт. Саде чаравуй

ик тат шып ончен шогышат, яра кленчаж дене тудым вуйжо гыч рашкалтыш. Кленча шырпын шаланыш. Шолыштшыжо тунамак йонлен возо. Погынышо кокла гыч ала-кудыжо ковалан комбо-влакым шуялтыш.

Чаравуй мо ышталтме нерген пуйто тунамак мондыш, тупшо дене савырнен шогале.

Ик жап гыч шолыштшо заключенный шўлышым нале, коктын, конлайымачше нўлталын, вагоныш вўден пуртышт.

Тиде сўретым Максим шинчам пашкартен ончыш. А «зек»-шамычлан пуйто нимат лийын огыл, мўнтеш-оньыш куржталыт.

— Мо пеш кужун шоget? — Максим деке Павыл лишеме. — А мый тыйым кочкаш вучем. Лектынам гын, айда мландыш волена, йолнам лывыртена.

Рвезе-влак вагон гыч тўрштышт. Калык коклаште йыгыре шогат. Павел пинчак кўсенже гыч туарам лукто, иктыжым Максимлан шуялтыш. Кошкышо туарам нўртен пураш тўнгалыч.

Тыгодым нунын деке пенгыде капан, нарынче пўян заключенный лишеме. Тиде икымше кечын ужмо, «Куспеч улыда?» манын йодшо пўрбенгак ыле.

— Кочкыда? — йодо.

— Кочкына, — Павыл тудын вельыш савырныш.

— Ну-ну, — пуйто тыглайын каласыш, савырнен ошкылшыжла, Павылын кўсенже гыч коштымо шаньгам луктынат шуктыш. Максимын йолташыже кочкышыжым, ынышт шолышт манын, эре пеленже нумалын.

Павыл тидым ыш шиж. А «зеклан» тиде шагалла чучо, ен кўсеныш кидшым эше ик гана шуралтыш.

Максим, тидым ужын, шинчажымат карыш: тыге шиждымын шолыштын мошташ кўлеш вет! Ик гана шуралтыш, вес гана. Павылже мом тўча? Пенгыде капанет Максимлан шинчам веле пўяле.

— Павыл, туарат пыта, — Максим комила каласыш.

Шолыштшын ең күсеныш нылымше гана чыкалтымыж годым Павыл күсенжым пералтыш.

— Тый мом ыштылат? — тудо öрын йодо.

Шолыштшо енет, пуйто нимат лийын огыл, шүшкалтыш веле. А вара Максимым шижтарымыжлан чурийже гычак рашкалташ кидшым шаралтыш. Но Максим тидым шижын улмаш, жапыштыже лап лийын шуктыш. Саде шолыштшын кидше вагон онгашке миен тўкныш. Корштымыжлан эсогыл кычкырал-йынгысен колтыш.

— Ну мо, логале? — Максим шентелныже палыме йўкым кольо.

Тиде чаравуй штрафбатник öрдыж гыч эскерен шоген улмаш. Воштылале да писынрак вагоныш күзаш тарваныше Павыл ден Максимлан каласыш:

— Эй, рвезе-влак, ида вашке.

Шонго ковам арален налмекыже, Максим тудын деч лўдмым чарныш. Тудо тўткынрак ўмбакыже ончале гын, шўмжат ишалте. Да вет тидыже Ондре чўчўс! Кузе тудым ончычак ыш пале? Такшым кузе палетше, пешак вашталтын да. Чурийже куптыр дене коралт пытен, эшеже вуйжымат бритве дене кандалгымешкак нўжын шындыме.

Ондре чўчў, пуйто йоча годсо шарнымаш гыч Максимым ончен, эплын шыргыж шога.

— Чуриет кушан сусырген? — трук йодо тудо.

— Тиде... Мый... — Максим тургыжланымыж дене иканаште шوماкымат ыш му.

— Ит лўд. Лыплане.

— Изием годым укш дене сусыртенам. Чодыраште камвозынам, — вашештыш Максим.

Тыгодым шўмжын утларак пералтымыжым шиже.

— Тый вет Коми мланде гыч улат?

— Туге.

— Могай ял гыч?

— Шомаыб гыч.

- Ялда курык вуйышто шога вет?
- Курык вуйышто.
- А мыйжым от пале мо?
- Палышым, Ондре чүчү.
- Молан вара от лишемже, от йод? Лүдат мо?
- Мый вет, Ондре чүчү, кызыт веле палышым.

Чаравуйын шинчажат пореште. Тудо тамбур гыч волен шогалше Максимым пенгыдын ондале.

— Мый тыйым эре шарненам. Теве кушто вашлияш пүрен улмаш... Кайышна мыйын вагоныш.

— Мый вет шкетын омыл. Павыл дене. Шомаыб гыч моло врезе-влакат улыт.

— Павылым пеленет нал. А мольшт дене шотым муам.

— Кө тиде? — погыштлан тарванымышт годым йодо

Павыл.

— Тиде... Шарнет, икана чодыраштына заключенныйым кученыт ыле. Мый тудлан кочкышым нумалынам.

— Но-о, — умшажым каралтыш Павыл. — Кузе тыйжым пален? Тиде вет пеш шукерте лийыныс.

— Шкат öрам.

— Вот тиде да-а!.. Таргылтыш Максимак улат, — тоштым шарналтыш Павыл.

Ондре чүчүн вагонжо йөршын вес илыш дене илен. Кочкышыжат тыште мо гына лийын огыл. Эшеже тутло деч тутло. Пуйто сарышкат огыт кай. Максим кушеч тынар кочкышыжо манын öрынат йодо.

— Ит йодышт, коч, — вашештыш Ондре чүчү да кидышкыже колбасам тушкалтыш. — Садак пытартыш кечылам илена.

Тиде илышыже кужун ыш шуйно. Кече гыч Шомаыб рвезе-влакым палыдыме изи олаште волтен кодышт. Ондре чүчү адак рвезым пенгыдын ондале.

— Тау Кугу Юмылан тыйым вашлийыктымыжлан. Сайын-тазан код. Ындыжым тетла огына вашлий.

Штрафник-шамычым вигак бойыш нангаеныт.

Шомаыб рвезе-влакым түрлө вере кышкылт пыта-

рышт. Учебкыште Максим веле кодо. Нуным лүйкалаш, нушкаш, миным шындаш, тылыште шкемым кузе ку-чаш да молыланат туныктышт.

Но, векат, Максим пиалдыме шүдыр йымалан шо-чын.

Икана тудлан ала-могай складым оролаш приказым пуышт. Могайжым ыштат умылтаре. Шого верыште, ве-сын толмеш ороло. Пашаже теле вашеш лийын. Рвезылан портышкемым, ужгам пуышт.

Саде склад воктене мыняр жап коштмыжым Мак-сим огешат шарне. Нимом ыштыдыме деч ушыжат чуч ок пудыране. Шүдырым шотлен ончыш. Йүдшө пуйто нигу-нам ынде ок пыте, мландываке курымешлан возын. Мак-сим склад пырдыж воктек энгертен шогалят, тунамак нералтен колтыш.

Тыгодым лачак постым вашталтыше караул толын шуо. Ты гана разводиштыжо часть командир шкежак лий-ын улмаш. Пырдыжым энгертен малыше салтакым оры-шыла прикладше дене пулвуйжо гыч перен.

Помыжалтше рвезе мландүмбалне пёрдалеш, нимом умылен огеш керт: кушто тудо, молан үмбакше кычкы-рат?

— Кынел!

Кушеч тиде капитан толын лектын?

Тыге Максим сар жапысе закон почеш штрафной батальоныш логале. Ужатынже поездыште тудым шкеж гаяк кок самырык салтак. Кастеныже Максимлан омо кон-чыш: пуйто аваже лап лийын шортын ойла: «Эргым, заключенный дене ангасланен, ынде шкежат тушкак са-вырнышыч».

Максимже вашешта: «Мом ынде ыштет, авай, ве-кат, тиде — пүрымаш. Теве тыгай мый шотдымо эрге улам улмаш».

Верышке пычкемышалтмеке миен шуыч. Тудым ик

офицерлан тушкалтышт, садыже землянкыш малаш каяш шўдыш.

Землянкыште шокшо, кўртнў конга йўла, йырваш салтак-штрафбатник-влак нерым коргыктен малат. Яра верат ок кой. Такшым Максимын омыжат уке. Садлан конга воктенсе турыш пурен шинче да кочо пўрымашыж нерген тўрлым шонкалаш пиже.

— Молан от воч? — шентелныже йўкым кольо.

Максим савырнышат, нарыште шинчыше енгын ўмылжым шекланыш.

— Омем уке.

— Тўнгалтышлан чылан тыге маныт, — каласыш ўмыл. — Чылан ўрыт. Вара тунемат, — ындыже тиде йўк Максимлан палымыла чучо. — Омет толеш гын, воктекем воч.

— Йўра.

— Йўмет шуэш гын, вўд тебе тыштак, — салтак кыনে, землянкын ик вельшыкыже тайныш, коркам мурыктен, ведра гыч вўдым коштале, подыльо. — Лўметше кузе?

— Максим.

— Максим? — ўрў салтак. — Ну-ка, тул воктеке шич-я.

Рвезе вес тўрыш верланыш. Салтакат тудын деке лишеме. Да тыгодым Максим адакат Ондре чўчўм пален кудалтыш! Ындыже ўпшат кушкын.

— Ой, Юмыжат! Тыйже тыш кушеч логалынат?! — ўрын, шып вудыматыш Ондре чўчў. — Молан тыш логалынатше?

— Постышто мален колтенам, — шкенжым чама-нен, чытырыше йўкын вашештыш Максим.

— Да, колалтын тыгай нерген, — келгын шўлалтыш Ондре чўчў. — Шукын тыгай азапыш логалыт. Тугеже адак тый, Максим, улат. Пўрымашнаже пуйто ик шўртў денак кылдалтын. Огешак кўл ыле тылат тышке логалаш, да ынде мом ыштет... Шкат ужат, мый эше ылыше улам. Сусыргенат омыл... Ала Юмыжо тыйын пелдыкат лиеш. Эх, Максим, Максим...

— Ондре чүчү, кушто ме кызыт улына?

— Тидым, Максим, мыланна огыт ойло. Мемнам ончыко да ончыко поктаат. Чаманыде поктаат. Теве шкат ужат. Эң түңжө — нигунам ит чакне. Эре ончыко да ончыко гына кае. Колат? Итак чакне. Тунам чыла сай лиеш.

Нуно йыгыре мален колтышт.

Эрдене штрафбатник-шамычым приказ вучен: Йүдвельштыла иктаж менге тораште верланыше ял гыч фашист кашакым кеч-кузе да кырен лукташ.

Теве тудо, икымше бой. Максимын ушыштыжо түрлө шонымаш пучымышла шолеш: аваже, Ондре чүчү, Шомаыб, саде пост, Павыл... А йырваш — шыдешкыше салтак-влак. Ик мутымат огыт ойло.

Иктаж пел шагат наре траншейыште шогышт. Шенгелныракышт, вес окопышто, пулеметчик шинча. Түжвач ончымаште чылт Максим гаяк ийготан.

— Молан тудо мемнан шенгелнына верланен? — йодо Максим Ондре чүчү деч.

— Теве ужат, — кочын шыргыжале тудыжо. — Тый, рвезаш, шенгек гына ит чакне. Итак чакне!

— Тудат пырля атакыш кая? — Максимын чонжо осалым шижеш.

Ондре чүчү нимат ыш вашеште. А вара трук шып гына пылышышке шүшкымылак пелештыш:

— Кольшт, Максим, тый кушко логалметым але марте шыч умыло, коеш. Чечас ме атакыш кынелына, а тудо, — Ондре чүчү вуйжым пулеметчик вельш савалтыш, — тыште кодеш. Ме мөнгеш чакнаш түңгалына гын, тудо мемнамак лүйкалаш түңгалеш. Умылышыч?

— Шкенан-шамычымак? — Максим нимом ок тогдае.

— Тый штрафбатыште улат, улышышч? — шыдын каласыш Ондре чүчү. — Шенгек чакнаш ок лий, огешак лий! — вуйжо дене угыч шенгекыла савалтыш.

— Ончыко! — приказ йонгалте.

Уло кертмын «Ура-ам!» кычкырен, окоп гыч боец-влак төрштен лектыч.

— Ура-а! — Максимат изи йүкшым лукто да моло почеш куржын колтыш. Трук öрын, лүдын чарналтыш. Пуля-влак пылыш воктечак шүшкен эртат, ончылно, воктене мландыш толын керылтыт. Южышт камвозыт да тетла огыт кынел.

Максим тўнын шогале.

— Верыште ит шого! — шентечынже куржшо Ондре чўчў карал шындыш. — Ончыко!

Но рвезе тетла ик ошкылымат ыштен ыш керт. Тыгодым мландыш камвочнеже ыле, но саде верыш толын керылтыше пуля тудым шентеке шўкале.

Ондре чўчў рвезым öрдыжшö гыч шуралтыш. Шенгелне пулемет йүкшым лукто. Ондре чўчў тунамак, солен кудалтымыла, мландыш камвозо.

— Ондре чўчў! Ондре чўчў! — шортын колтыш Максимум да, нимом умылыде, нимом ужде, ончыко куржо. — Ондре чўчў! Ондре чўчў!

Пытартышлан Максим онгыштыжо чыташ лийдыме корштымым шиже да мландыш шунгалте. Курымешлан...

Максимумын иктагашыже-влак кокла гыч шучко сар гыч илыше Павыл веле пöртылын. Тудыжат тушан пел кидшым кодыш.

Максимумын аваже, колымешкыже, иктымак ойлыш:

— Шўмемак шижеш, Максимумем ила. Ала-кушто илышак коштеш...

Поктен шу, пүрымаш...

Йорло-влак ушем председатель Ласей Мирон тетла ниго денат үчашен ыш керт. Тыште үчашен ончо-я — умшамат почын от шукто, вашеш иктаж лу шомакат чо-гешта.

— Конга шенгелнак шылын шинчаш ом тўнал вет! Тугеже лучо — чодырашке, — тудо шокшешт ойла.

— А трук ошо-влак толын гына шуктат, йошкарге-шамыч нуным вигак поктен колтат? Тунам вара кузе? Тый чодыра гыч кунам пўртылат? Вучо! А ме илыше улмет нерген кузе ойлаш тўнгалынаже? — комдык неран, пентгыде капан, пеледалтше кечшудо тўсым налше ўпан Косьта Матвей эше ик гана Ласей Миронлан умыл-тараш тўча.

Ласей Миронжо нержым чжок шупшылят, тетла ни-мом ыш пелеште.

Таче пўртыштў молгунамсыла тамак шикшат уке. Так-шым пўрўен-шамыч тамак калташтым кўсенышт гыч ик-мыняр ганат луктыч да, Викентий бачышкан неле он-чалтышыжым ужын, угыч кўсенышкышт шуралтышт. Вет Викентий ача Косьта Матвей деч посна чылаштым ты-неш пуртен. А самырык пўрўен-влак илалше Викентий попын ончалтышыжым чытенак огыт керт. Пуйто тудо кажныштым вошт ужеш. Поп огыл гын, векат, юзо ма-наш тўнгалыт ыле.

Бачышкан шомакше пенгыде. Каласен шынды гын, воленак шинчат. Ойлашыжат вет ончылгоч ужын ойла: пөръен-шамычын ушышкышт пураш веле тўнгалын, а тудо, ончо-я, шомакымат луктеш.

Таче Ласей Мирон ден Викентий попын мутланы-машышт йошкарге да ошо-влак йыр пёрдеш. Йошкаргыжат, ошыжат толыт да каят. А села кодеш...

* * *

Кечывал туран Кира Варукын эргыже тулышо имнь-ыж дене ялыш пикшла кудал пурыш да идым воктен шогышо пөръен-влаклан кычкырале: «Ошо-влак! Ошо-влак толыт!.. А почешышт — йошкарге!.. Ошо-шамычым Керкыщ деч поктат. Тышеч ынде иктаж нылле менте лиеш. Ошо-влакым энер деке ишынешт... Пий гай осал улыт!..»

— Кө пийже? — пөръен-шамыч кокла гыч мыскарам ышташ тӧчышт. — Ошыжо але йошкаргыже?

— Шыдым тӧс дене огыт вискале! — кычкыралын орышо улазе.

Чыланат вуйым сакен шогальыч...

Тиде увер Викентий попом моткоч тургыжландарыш. Нер йымакше молитвам вудыматен, онжым ырешлыш да Косьта Матвей деке ошкыльо.

Умылаш лиеш: Макарьельыште ны ошылан, ны йошкаргылан кумыланже лийын огытыл. Ласей Мирон веле красноармеец-шамыч пелдык гын веле. Вет тудыжо йорло-влак комитетымак вуйлатен да. Такшым «комбедшынат» лӱмжӧ веле лийын. Мирон шкак шонен луктын, Ласей чумырен. Молан? Нигӧ ок пале...

Ласей Мирон тиде комитетым кок ий ончыч герман сар гыч пӧртылмеке погыш. Тудо тунам коло ныл ияш ыле, тышечынже ныл ийжым ӧрдыжтӧ коштын. Сар деч ончычат тудо пеш вуйвустык лийын. А тушечын вӱр дене

руштшо да эшеже пел йолан пӧртылмекеже, орадыш веле кайыш. Пошкудо-влак тудын сарыш логалмыж деч ончыч кажне пайремыште орышыла кредалаш тӱналмыж дене уло ялым помыжалтымым кызытат шарнат. Кидшым пешак шалаш колташ йӧратен. Ава шӱргыжым шинчавӱд дене мушкын — колымашышкак шукта тиде эрге. Руштылдалмыж еда эре кредалын. А подылашыже чӱчкыдынак подылын. Шонго кова-влак аважлан колышым мушмо шовынымат конденит. Ойленит, пуйто эргыже тиде шовын дене кидшым мушкеш гын, кидше чыгылтмым чарна да кредалмаш дечат йӱкша... Ыш полшо. А сар деч вараже — революций, эре кредалмашак веле. Тиде илышыже чылт Миронлык лийын.

Икманаш, Мирон комбедым чумырен. А пошкудо-влак деч у илышын кӱлмыж нерген пешыжак йодын огытыл: такше вет тошто илышыжат удажак огыл ыле. Тукакшат плоканжак илен огытылыс. Ала-кӧ курал-ӱдыде, чодыраш коштде кодын але ӧрканен гын, тудак веле шӱкшын илен. Мольштын шӧрат, шылат лийын. Киндым урлан вашталтеныт, да эше телым музым мешак денак Виче вельш шупшыктеныт. Тушко мешак — мӧнгешат мешак. Пашам кыртменаке ыштышыже сайынак, уланаке илен. Косыта Матвей эсогыл ялыште кевытым кучен. Викентий бачышка гын шкенжым веле огыл, ялым пойдарен: Макарьельыш толмекше, кум ий гыч школым почо. Да тебе ынде тыште кумло талук ила.

А Ласей Мирон кажне кастене погынымашым эрта-рен. Ойлымыж годым чыла луген, вуй гыч йолыш шогалтен, у илыш нерген умылтараш тӧчен. Варажым, тетла ушыш нимо толмо деч, фронтысо илыш гыч мыскаражым ойлыштын — у илышыж нерген тушто вет колын, госпитальыште эмлалтмыж годым. Конешне, тудлан у илыш нерген тӱрлӧ семын умылтареныт. Но тудо тӱнжым шарнен кодын: поян-влак деч мландым поген налман. А Макарьельыште кӧн деч поген налатше? Хм.

Молан? У мланде күлеш гын, кай, чодырам кукло. Теве тылат и чыла революций. Да уло Россий мучкыжат мландыже ия виса.

* * *

...Таче Ласей Мирон, Матвей дек ўжмеке, вашкыде тарваныш да эн пытартышлан тольо. Такше молан ўжмыштым моткочак палымыже шуын. Койышыжат вет — чылаштым вучыктыш. Ончык пу йолжым кышкен, пөрт мучко эртыш да тентгылыш шинче. Викентий поп ятыр жап тудым шинчам пыч ыштыде шымлыш, пуйто угыч вискален-аклен нале. Вара шомакшым тарватыш:

— Пошкудо-влак, те, конешне, Керкыщ села гыч тышкыла ош отряд толмо нерген колында...

— Куаненда да садлан погыненда? — Ласей Мирон тентгылже гыч кынел шогале, но Викентий ачан неле ончалтышыже тудым мөнгеш пижыктенак шындыш.

— Нунын почеш йошкарге-влак толыт, — умбакыже ойла поп. — Теве ошо-влакше толын пурат гын, Ласей Мирон дене иктаж-мом ыштенат кертыт...

— Вучен шинчышт! Мый шкемым нунын кидышкышт садак ом пу! — төршталтыш председатель.

— Йошкарге-влак нуным ял гыч поктен луктыт да мыланна Ласей Мирон верч ўчым шукташ пижыт, — тыматлын ойла умбакыже Викентий бачышка.

— Кертыт, кертыт, — пөръен-влак вуйыштым рўзат.

— Айста ынде тидым вес могыр гыч ончалына, — йўкын шонкала бачышка. — Ойлат, пуйто ошо-влаклан энгер күшычын польш толеш. Тугеже нуно йошкарге-влакым тышеч садак поктен луктыт.

— Тыге лийын ок керт! Ондалет! — Ласей Мирон адак төрштен кынеле. Но ты гана тудым пөръен-влак пўшкылмыла ончалыч да верышкыже шындышт.

— А большевик-влак мый денем иктаж-мом ыштат гын, адак ял титаканеш кодеш?! Ындыже ошо-влак он-

чылно. Тугеже теве мом шоныман: кузе шкеннам ошо дечат, йошкарге дечат саклен кодаш, шыде парышт дене ялнам ынышт йўлалте манын, вуйнам пудыратыман?

— Мом вара мыланна ыштыманже? — орын пытеныт пөрьенг-влак.

— Кужу корныш лекмет деч ончыч пырля кайышаш йот ең дене йолташ лий. Уке гын, тудо ваштареш лекше тушманлан кучыктенак пуа, — вежат, библий гыч шомак-влакым луктын пыштыш Викентий бачышка. Вара онжым ыреслышат, умбакыже ойлаш тўнгале:

— Йошкаргыжат, ошо-влакшат ялыштына ўчим ынышт шукто, икшыве, шонго-шамычым ынышт пуштеде манын, мемнам, Ласей Мирон ден мыйым, шылташ кўлеш.

— Кузе шылташ? Когындам иканаште? — вуйым удырале Косьта Матвей.

— Мый шылаш ом тўнал! — Ласей Мирон тореш руале. Тыгодым пөрьенг-влак чыланат, тамак калташт верыштак дыр манын, кўсеныштым пералтышт.

— Уке, пырля огыл. Ялыш ошо-влак толын пуримо деч ончыч Мирон Ласейым шылтыман. А ялна гыч нунным йошкарге-влак поктен лукмо годым мыйым шылташ верештеш.

— Але вара ўмырда мучко черет дене шылын кияш тўнгалыда? — Косьта Матвей кочын шыргыжале.

— Кунам-гынат тиде пыта ве-ет, — шып йўкын шыматыш погынышо-влакым Викентий поп. — Но умылыза, пошкудо-влак, шокшо парышт дене ошыжат, йошкаргыжат, уло ялым йўлалтен, але вес азапым конден кертыт.

Бачышкан ойжо дене эн ондак Косьта Матвей келшыш. Арам огыл шершотым шолткыктен мошта улмаш, писын умылыш. Ик жап гыч ынде коктын пөрьенг-влаклан умылтараш пижыч да ик ойыш шуыч. Мирон Ласейже гына ўскыртланен шога, низаштат шылаш ок келше.

— Тый шке нергенет гына ит шоно, — бачышка тудлан икмыняр гана умылтараш төча. — Трук тыйым ошо-влак лўен пуштыт гын, тунам йошкарге-влак ўчим шукташ тўналыт. А кўлан? Титаканже-влакым вет ялыштынак кычалаш тўналыт. Нуно вет кужун мутланьше огытыл. Кид йымаке логалшым пуштын кудалтат, да паша пытен. Мый денем иктаж-мо лиеш гын, ошо-влакат тыгак ыштен кертыт. Нунылан амалым пуыман огыл. Вот тыге.

— Йўра, — пўй кокла гыч пелештыш Ласей Мирон.— Тугеже пўртйымалнем шылам.

— Тушто верештыт, — тушкалтыш Косьта Матвей.

— Туге шол, — пўрўен-влакым ончалын иктешлыш Викентий бачышка. — Иктажын весын пўрт йымалныже лакым кўнчыман. Тушто вакшышым, кочкышым, вўдым ямдылыман. Мыняр шылын шинчаш логалеш, от пале вет.

Кужун шоныде, шылме вынемым Кире Варукын пўртйымалныже кўнчаш ойым пидыч. Тудо южик семын угыжым ок ойлышт. Эргыжат — тудынак урлыкшо. Вынемым кызытак, ўжара нўлталтмешке, ямдылаш кутырен келшышт. Вет эрла ошо-влак тышке толын шушаш улыт.

* * *

Калык уремыш лекте. Тыште пўрўен-шамыч сигаркыштым тўргышт да ик жаплан пўрт еда шаланышт. Ласей Миронат мўнгыжў ошкыльо. Неле кумылын тошкалтыш дене пўрт вуйышко кўзыш да тушеч йошкар тистым сакыме тоям ирен лукто. Вара, тистыжым тоя гыч руден, шыман осылыш, помышкыжо шылтыш. Пўртыш пурышат, шинчам кочкаш тўналмешке, кужу жап махоркыжым тўргыш. Семынже умылаш лийдыме ылышым шудал нале. Эр велеш Кире Варукын пўртшў велыш ошкыльо. Мийымекыже, пўрўен-влак вынемым кўнче-

нат шуктеныт. Тудым парентгым аралыме лаке воктене йӧнештареныт. Шыгыррак гынат, кок енлан вер сита. Малаш верымат кельштарен шуктеныт, кожгожым шареныт. Полкышто ведра вӱдым, кочкышым — икмыняр шангам, коштымо шылым, шопо ковыштам — веранденыт. Эсогыл ревым конден пыштеныт.

Ласей Мирон, семынже ала-мом шыдын вудыматен, лакыш пурен йомо. Пӧръенг-шамыч, шӱлаш вишым конден, рожым петырышт да лектын кайышт. Мирон шыдыж дене корка вӱдым подыльо, тенгыл гайыш возо.

Тудо, конешне, кечывал деч вара чакныше ошо-влакын ялыш пуремыштым, Косьта Матвейын, Викентий бачышкан да эше икмыняр пошкудын нуным кинде-шинчал дене вашлиймыштым ужын огыл. Ошо-влак, йӱдым ялыште каналтымек, эрлашыжым энгер дене кӱшкыла кайышт.

Тылеч вара, калык деч эскералтен, Викентий бачышка Кире Варукын пӧртйымакше пурыш.

— Мирон, тыштак улат? — йодо тудо.

— Куш пуремже? Конешне, тыштак улам! — шыдын вашештыш Ласей Мирон. — Тендам аралыше-влак кайыштат мо?

Поп нимом ыш вашеште, вынем петыртышым почо. Мирон тӱжваке лекте.

— Рожшо шыгыррак. Тый тушко от пуро. Ончо, мӱшкыретше могай?! — тудын олмеш шенгын пурешпо попом ончен игылтын нале.

— Ангысыр омсашке пурем, молан манаш гын, лопка омса колымаш дек нангая. Тушко шукын каят... — вашмутланже адак Библий гыч шомак-влакым нале.

Ласей Мирон уремыш лекте. Пычкемышыште мӧнгыжӧ ошкыльо. Эн ончычак угыч пӧрт вуйышкыжо кӱзыш да тушан йошкар тистым сакалтыш. Эрденеже тудо красноармеец-влакын командирыштым вашлийын. Тиде гана Викентий ачалан арня мучко шылын кияшы-

же вереште. Красноармеец-влак умбакыже ошым покташ
ышт тошт. Пуйто паленыт: садак тиде ял гоч угыч чак-
наш перна.

Тылеч вара Викентий бачышка ден Ласей Миронлан
эше кок гана черет дене шылын илаш вереште. У илыш
верч крдалше-влак тошто власть верч шогышым лып-
ландарымешке...

* * *

Тылеч вара лучко ий эртыш. Макарьельыште пенгы-
де йӱкын у илышым моктен кычкыреныт. Социализм кор-
ным кузе чонаш кӱлмӧ нерген туныктышо газетым рож
лиймешке лудыныт. Тидлан чыла тошто коса деч утлы-
ман улмаш. Эн ончычак — поп да черке деч...

Ласей Миронат чотак вашталтын. Газетым лудде, ма-
лашат ок воч. Да вет эшеже тудо ынде колхоз председа-
тель.

Ик эрдене тудо шке йырже коммунист ден комсомо-
лец-влакым чумырыш да черке могырыш осал пыжа-
шым шалаташ тарватыш. Ваштарешышт шонгемше Ви-
кентий поп лекте. Тудо калыклан ала-мом умылтарыне-
же, нуным чарынеже ыле. Ласей Мироным кидше гычак
шупшын ойлыш:

— И тунам шокте гай йӱр опталын, энгер-влак се-
рышт гыч лектыныт, тӱтан мардеж тарванен, да чыла
тиде пӧртшӧ ӱмбаке кышкалалтын. Тудыжо кӱ негыз
ӱмбалне шогымылан гына ыш йӧрл...

— Кораг тышеч! — Ласей Мирон кидшым шупшы-
льо. — Калыкын ушыжым лугышо! Чечас пыжашетым
сӱмырал кудалтена, да паша пыта! Сита калыкым аңгыр-
тылаш!

Самырык-влак чан декат шуыныт, тудым мландӱм-
бак шуаш ямдылалтыч. Ласей Миронжо чыла тиде па-
шам ӱлычын кычкырен вистара. Воктенже Викентий поп
чурийжым петырен шога да эрласе шучко кече нерген

вудымата: «Кодо калыклан волгыдым, каргыме! Кодо волгыдым... йошкаргым гына огыл!..» Тунамак Викентий поп Миронлан кузе черет дене шылмышт нерген шарныктыш, уло ялым тыге саклыме нерген ойлаш тӧчыш. Но Ласей Мирон тидым пылышыж воктеч колтыш. Кире Варукын эргыжат, ончычсо ямщик, тидым ыш кол. Векат, шкенжын шомакшымат ынде ок шарне: «Осалым тӧс дене огыт vise...»

* * *

Тӧжем индеш шӧдӧ кумло кандашыме ийын, йӧштӧ шыже кечын, йӧштӧ кӧ кӧварыш сукалтен, Викентий ача азапыш логалше-влак верч чон корштен кумалын, Юмо деч серлагышым йодын: «Господи, проститле нуным, нуно вет мом ыштымыштым огыт пале, аныргеныт нуно...» Тудо пентгыде кидше дене пырдыж воктене кийыше вес пӧръенгын вуйжым ниялткален да ушым йомдарыше тӧням, шкенжым, сокырен кодшо да вишкыдемше вуйушан калыкым Юмо деч проститлаш йодын. Шкетак йодын. Вет воктенже кыралт пытыше Мирон Ласей вӧрым кокырен киен да тӧнямбал пролетариатын ваш келшымышт нерген ала-мом вудыматен...

Нуным когыныштым эрдене эр лӧен пуштыч. Вич пычал гыч залп дене.

Сонгыра Сепан

Ўстел покшелне верланыше сорта тул кўртнӧ кружкам, шинчалтыме понто тарелкам, олым йӧре кышкыме кум шултыш киндым, йӱкшышӧ икмыняр парентгым да пӱрӧ кленчам пеле волгалтара. Тудым коми-влак яндова маныт.

Чыли-юли тул йылме ўстел коклаште шинчыше кум енгын — Пеклис Митрейын, тудын пелашыже Агниан да сонгыра Сепанын — тӱсыштат палдырна.

Тыглай гына кочкышым ўстембаке озавате Агни кас рӱмбалгын веле погыш. Ончычрак погашыже жапшат ыш лий, тылеч поянрак кочкышыжат уке. Митрейын кумло вич ияш лӱмгечыжым палемдаш чумыргеныт. Такшым тудлан нылле ийымат пуаш лиеш: йыргешке чурийже ынде чуюка лийын кержалтын, шӱргыначкаже шемемын. Шинчаже пуйто вуйгонгырашкыжак порволен, пуйто тиде илышыжым ужаш огыл манын, шылын шинчын. Сонгыра Сепанат — канга гына пӧръен. Но самырыклан тидыже келша веле. А мыняр ияшыжым ялыште нигӧ каласен кертын огыл. Такшым ойленыт, пуйто Митрей деч ятырлан самырык. Агниат пытартыш кок ийыште чыра гай вичкыж ватыш шуо.

Шинчат кумытын, а весела кумыл ўстел коклашкышт пуйто шинчаш монден. Ондакше нигӧмат ынешт ўж ыле. Но варажым шоналтенытат, Сонгырам ўжаш

лийыныт. Садак нимом ок кол. Адакшым шочмо кечым шкет гына эртараш йӧндымӧ, калыкланат вара нимом ойлаш.

Ўстел коклаште вате-марияк веле мутланыш, Сонгыраже эре шыпак шинчыш. Пуйто нунын мутланымашышт тудлан пеш кӱлеш. Подылмо деч ончыч оза, Сонгыран пылышышкыже кычкырен, уло пӧртым темен:

— Сепан, подылына!

Тудыжо, вашкыде, кӱжгӧ парнялаж дене кидыш стаканым ишен, пӱрым шӱрен подылын — пуйто йӱмыжат ок шу. А Пеклис Митрей тиде жапыште стаканымат огыл, кружкамак йӱын шуктен да ынде шинчалтыме понгым пурын шинча.

— Вот вет илыш тольо, а! — ӧрышыжым ӱштылмек ойла Митрей. — Шочмо кечышкат нигӧм унала ӱжаш от тошт. Эх, палышаш ыле ялыш шенгын пурышо тиде пийым, эх, палышаш ыле!

— Шыпрак ойло, Митрей, шыпрак! — шижтара пелашыже.

— Да мо «шыпракше»?! — куваж ӱмбак пӧрт оза кидшым лупшале. — Йӧра эше сонгыра. Уке гын тудыжымат ом ӱж, тудланат ом ӱшане ыле. А шарнет, Агния, кумло ияш лӱмгечым кузе пайремлышна?

— Пеш весела ыле, Митрей, — шып гына каласыш Агния.

— Уло ял унала тольо... А кызит?..

Агния келгын шӱлалтыш. Тудын шонышыжо кызит икте веле: кузе гын вес пӧлемыште малыше ӱдыржӧ-влакым ынде пукшен лукташ? Адакшым шкаланжат иктаж-мом пурлман дыр...

— А вет чылан сай илыш нерген кычкырышт, — Митрей руштылдалынат, нюслымо йӧре йӱкым лукто. — Колхоз, ойлышт, нужналык деч утара. Утарышт. Нылымше ий шужен илена! Нылымше!

— Шыпрак, Митрей, иктажше колеш гын.

Агниа, үстел кокла гыч кынелын, окна деке лишеме да пычкемыш уремыш ончышташ тўнгале.

— Кө колешыже? Ала тый шке шижтараш куржат?— марийже ты гана воштылынат колтыш. — Эх, илышы-жат! Мөнгыштат иктаж-мом каласыме деч ончыч йыр-ваш ончыштман.

А Сонгыра, кўварвак кўтен, тугак шып шинча, жапын-жапын кидшым понгылан шуялта, изин гына кинде падырашым катен налеш.

— А шарнет, Митрей? — верышкыже шичмек каласыш Агниа. — Мый тылат тиде колхоз шужен колымаш-как шукта манын ойлышым вет. Пурыдежат ок лий ыле. Умылемыс мыйже, уке гын, кулак манын возат ыле...

— Умылаш лийдыме. Мемнан дене чылажат умылаш лийдыме ышталтеш, Агни, — Митрей неле кидшым пул-вуйышкыжо пыштыш. — Баржа дене мыняр егым мемнан деке кондышт, чодыраштыже мынярын пытышт...

— Умылаш лийме лиеш ыле гын, тыгайышкыже огына шу ыле, — келшыш ватыже.

— Мо от темыже, Митрей, — тыгодым Сепанын пич йүкшө шоктыш. Векат, тудлан шкет шонаш йокрокын чучо.

— Подылына! —пылышышкыжак кычкырале Митрей да когылянышт адак темалтыш. — Тый эрла шудылан кайышаш улат! — тугак пылышышкыже кычкыра. — Мокмыр вачше кертат мо?

— Кертам, — шыргыжале уна да умшаштыже пўрым шўраш тўнгале.

Ик жаплан шыпланышт. Вара Митрей шкенжын шонен лукмо мурыжым шуйдарыш:

Ик-ик-ик да ок-ок-ок...

Йошкар тувырын ош урвалтышет,

Корнан-корнан резинкыдыме чулкат...

Тудо мура, а Агниа семынже шкенжыным шонкала.

Кумлымшо ийыште ялыште колхозым чумырышт. Уке, вигак огыл. Ондакше икмарда-шамычым Йӱдвельшш поген колтышт. Вара иктыжын яраш кодшо кугу кудыве-чышкыже чыла ушкал ден имным погаш шӱдышт. Погышт. Да шужен шинчаш тӱнгальыч. Шӧр уке, шылат уке. Ушкалже уремыштак кылмен шога гын, кушечын шӧржӧ? Могай тушто шӧр, терысат йомо. Вара пӧрӱен-влакым шыже гыч шошо марте чодырам руаш шупшкедаш тӱнгальыч. Шошымжо эше шолым волтат. Кенез рӱдын веле мӧнгышт толыт. Кидышкышт шаньыкым, савам налыт. Но кок тылзыште идалыкаш пашам ыштен пытарет мо?

Вуйыш эре тӱрлӧ шонымаш пура... Веселаже веле тушто йӧршын уке гаяк. Агниа ончалтышыжым кӱварвач нӧлталят, Сепанын шинчаж дене тӱкныш. Лӱдынат колтыш. Руштылдалын ала-мо, шинчаже вудыканмыла коеш. Но саде вудакаште пуйто моткоч йӱштӧ шинчачора-влак шылын шинчыныт. Агниан могыржылан йӱштын чучын колтыш. «Локтызак огыл гын?» — шоналтыш. Ончалтышыжым писын корандыш гынат, тугела чучо, пуйто сонгыран шинчаже тугак тудым эскера. Кылдыме шовыч лукшым когынек умша тӱрышкыжӧ тушкалтыш. Тыге, маньт, пужымо деч аралалташ лиш.

— Подыл, Сепан! Муралте. Таче мыйын аменинем вет! — ынде иктаж луымшо гана кычкырале Митрей. А ватыж ӱмбак ончалын ешарыш: — А тыйже, Агни, мом лӱдын шинчынат? Ит лӱд. Тиде сонгыра пундыш ончылно кеч-момат ойлаш лиш.

Вате-марийын лӱдаш амалже улмашынак. Пытартыш жапыште ял гыч икте почеш весе йомаш тӱнгальыныт. Нангайышт районыш сустыклен ойлышо Ласей Гришым, илалше Варыш Сандрам. А теве шукерте огыл колхоз председатель Зурыд Ондре декат шуыч. Тудым налаш кастене толыч. Тунамак нангайышт.

Молан нангаеныт? Кө нуным ужален? Пошкудо-влак ваш-ваш шекланаш тўнгалыч.

Колхозым чумырымо деч ончыч кажнын имныже, а южыжын кокытак лийын. Нуным иктыш ушымеке рашеме: икте коден, лўмышт икгаяк улмаш. Имне шеме лийын гын, Воронько манын лўмденыт, йошкарге — Рыжко. Тыгеже кодаш йөршынат огеш лийыс, садлан у лўм-влакым пуаш шонен пыштышт. Тидыжым уло артель дене кангашеныт. Зурыд Ондре имне-влаклан лўмым жаплан келшышым, йонгышым пуаш темлыш. Вот и туш-калтышт иктыжлан Социализм лўмым. А саде Социализмет, сулыкешыже, його да эшеже ўскырт лийын. Тудым сустыклышо йылман Ласей Гришлан пентгыдемдышт. Ласей Гришыже тудын дене йөршын тўлыжген пытыш. Икана адак ўскыртланен шогалмыж годым саде пөръенет уло яллан кычкырал шындыш:

— Кунам мый тиде Социализм деч утлем гын! Сотана тукум!

Да утлыш. Ала-көжө кушко кўлеш шуктыш. Нангайышт Гришым.

Варыш Сандрам шудым солымаш гычак кучен нангайышт. Тидыже омыжым каласкалыме кумшо кечын лие.

— Ой, вате-шач, — шудым удырышыжла, ойлен тунам Варуш Сандра, — паледа ыле гын, могай мый таче омым ужынам! Йошкарге ден ош агытан кредальыч. Ошыжо йошкаргыжым вўр марте чўнтен пытарыш. Садыже комдык возынат, йолжо дене чумедыл кия. Молан гын тыгай омыжо кончыш?

«Моланжым» тудлан гимнастеркан кок пөръен умылтарыш:

— Тиде ўдырамаш калык коклаште агитационный пропагандым эртарен. Тудо граждан сарыште ошо-шамыч йошкар армийым сенгат гын, сайрак ыле манын ойлен.

Но Варыш Сандра иктаж-можым умылен гын тыште, ала? Мо ышталтым нигö умылен огыл.

...Пелейдлан пүрö пытыш. Сепан үстел кокла гыч кынеле.

— Ужатен толам, — каласыш Митрей ватыжлан да кынел шогале. — Уремыште пешак пычкемыш.

Пөрьен-шамыч тошкалтыш дене кугу йўкын кутырен вольшт. Агния малыше ўдыржö-шамычым тергыш да ўстембач погаш тўнгале. А ушыштыжо — эреак Сепанын йўштö ончалтышыже.

Сонгыра Сепан — толшо рвезе. Ачаже тыште шочын. Вараже, мландым кудалтен, йўдвельшкырак кайыш да мөнгеш тетла ыш пöртыл. Векат, шкаланже сайрак ылыме верым муын. А Сепан эргыже кок ий ончыч кокаж деке толын да ача-аваже колымо нерген каласкален. Кокаж денак илаш кодын. Пеш спай рвезе. Но сонгыра. Пылышышкыже кычкырымымак ужын, вате-шамыч тудым чотак чаманеныт: «Ала-мо сулыкшылан самырык рвезым тыге каргеныт. Садланак дыр ўдырымат ок нал».

Ўстелым эрыктымек, Агния канаш пурен веле шинчын ыле, пелашыже толынат пурыш. Озавате ўмбаке санга йымач нелын ончале. Агния вигак улылыш: Сепаным ужатыме кўчык жапыште ала-мо лийын кудалтен.

— Мо адак? — лўдын йодо тудо.

— Нимат уке, — кукшын вашештыш пелашыже. — Воч малаш.

— А тыйже?

— Шинчылтам эше изишак.

— Пўрыжат кодын огыл, Митрей. Мый вет изиш веле шолтенам ыле... Каласе лучо, мо лийын?

— Нимат уке, маньымыс. Воч малаш.

Агния марижын шўдымым колышто. А мо шотшо? Шўм вургыжмо годым могай омо? Ала пычкемышыште Сепан шўртнен да камвозын? Ала тидлан тыге тургыжлана? А мо эше лийынже кергеш?

Марийжым вучен шуктыш. Тудыжо, шوماкым пелештыде, кровать тўрыш возо. Вате пелен огешат пызне. Тидыже Агниам эшеат ۆрыктарыш. «Ала-мо лийынак»,— лўдын шоналтыш. Шижеш, Митрейынат омыжо ок тол, шинчам почын кия.

— Агни, малет мо? — трук йодо вара.

— Уке, ом мале.

— Колышт тугеже. Мыйым поген нангаят ган, пале: тыште саде Сонгыра титакан.

— Мом тый ойлыштат, Митрей? Мом ойлыштатше?— Агниа кынел шинче. — Руштынатат, тўрлۆ оккўлым роведат ынде.

— Да, руштынам. Да вигак айнышым. Тый лучо теве мом каласе: Ласей Гришын имныж дене туманлымыж годым Сепан кушто лийын?

— Кۆ пала. Но вет тудыжо уло ялланак кычкырыш шол. Сонгыра Сепанак веле ыш кол дыр.

— А Варыш Сандран омыжым каласкалымыж годым? — йодо Митрей да тудлан шкежак вашештыш. — Тунам тудо каваным тошкыш. Туштак! Умылышыч?

Агниан шўмжат кырымым чарныш.

— Погынымаштат... Зыруд Ондре кунам... — каласыш тудыжо.

— Туге. Погынымаштат. Тудо воктенак шинчыш, — пенгыдемдыш Митрей.

Колхоз председатель Зыруд Ондре тунемдыме, но пеш орчом пөрҗен лийын. Ончычсо красногвардеец. Граждан сар жапыште йолжо сусырген. Колхозыш пураш моткочак агитироватлыш, ойлыш, пуйто тыгеже илыш саемеш веле. Садланак тудым председателылан сайлышт.

Икана райком гыч кагаз ластыкым колтышт. Туштыжо Москоштак ик кугу начальникын колымыж нерген возымо улмаш, садлан тидын шотышто колхозник-шамыч ончылно траур погынымашым эртараш кўлын. Зыруд Ондре, конешне, колышын лўмжым ойлен. А Пекнис Митрей монденат шуктен. Мольштат монденыт. Прав-

ленийыш калык чумыргыш. Председатель ойго нерген каласыш. А вара пошкудо-влак вуйыштым тынаржак ўлыкō ынышт саке манын ешарыш:

— Йолташ-влак, пешыжак ида ойгыро. Тудлан ваш-талтышым уже муыныт. Тугеже умбакыже илаш тўналына.

Тудо йўдымак Зыруд Ондре ял гыч йомо.

— ...Мыйын шижмем нерген нигōлан ит ойло, — кажне шомакшым таптен, шып каласыш Митрей. — Ала йонгылыш веле лиям, воштылаш тўналыт эше. Но таче мутланымемлан кучен нантаят гын, пале: Сонгыра шуктен.

— Тек лучо йонгылышак лиям ыле. Тек! — шып каласыш Агния.

— Йōра, тый палышаш улат. Садлан чыла ойлем. Лекна ме саде Сонгыра дене уремыш, калитка деке ошкылына. А тушто, палет вет, мланде гыч тормыла вож лектын возын. Мый саде вожым шарнем, йолем нōлталын тошкал эртышым да, сонгыра улмыжым монден, тудлан шып гына каласышым: «Тыште эскералте, вож лектын шога». «Йōра, эскералтем», — манеш асет.

— Ала пылышетлан шоктен, Митрей?

— Уке, Агния, уке. Тудо колынак. Вот тыге мемнан коклаште мутланыме гаяк. Тудо, Агния, сонгыра улмыжым шылтен ила. А йўшō вужа монден кудалтен, витне.

— Теже вет иктōр йўында. Тынарак подылмек конча тудо, — Агния пелашыжым шыматаш тōча да адак Сепанын шуралтышашла йўштō ончалтышыжым шижеш.

Тудо йўдым Митрей ден Агниян омо йōршын кошкыш. А кокымшо йўдшым нунылан район гыч имне дене толшо шинелян пōрѐнг-влак малаш ышт пу. Кугыракше шыдын кычкырале:

— Колхоз да у илышна ўмбак лавырам кышкымаш — совет властыым пытараш шонымо дене иктак. Садлан Дмитрий Корнилович ден Агния Захаровна Стрелковмытым калык тушман семын арестоватлаш.

Тидым колын, Агниа пел ялым помыжалтен урмыж колтыш. Тушко ўдыржө-влакын йўкыштат ушныш.

Пеклис Митрей ден Агниам, кок имне коклаш шогалтен, районуш вўден нангайышт. Агниаже эре ўдыржө-влакым савырнен ончалаш тōча. Ончалеш да шортеш. А нунышт ача-авашт почеш тарваненыт. Тидым ужын, ку-гуракышт уло йўкын кычкырал шындыш. Нуно тунамак верыштышт кўэмалт шогальыч.

Тетла ял калык Пеклис Митрей ден Агниам нигунам ужын огыл.

Икмыняр жап гыч сонгыра Сепанат йомо. Трук йомо. Тидым кокажат шижын ыш шукто. Калык тудо чодыраште йомын але купыш порволен манын шоныш. Кычалыныт. Ышт му.

* * *

Икмыняр ий эртымеке, сар деч вара саде села гыч ик ўдырамаш сонгыра Сепаным олаште ужын улмаш. Вара тидын нерген икмыняр кече села мучко каласкален кошто:

— Ошкылам ола урем дене, ончем: пушенге йымалсе тентгылыште сонгыра Сепан шинча. Шинчамат пашкартышым, шинчамлан коеш, шонышым. Лишкырак мийышым гын, тудак. Мыйым ужын шуктышат, кыненын кайынеже ыле. Мыйже урвалтыж гыч кучен шуктышым. Пылышышкыжак кычкырем: «Сепан, манам, ме вет тыйым шукертак тоенна. А тый ылыше улат улмаш». Садет кидшым шупшыльо да шыдын вашештыш: «Мом орышыла кычкырет? Сонгыра омыл вет!» Вот вет ормаш, а! Пылышыже почылтын гын, тугеже Юмыжо улак...

ШЫЖЕ КЕЧЫН

Пома Вась тачат пеш плокан малыш. Шинчажым кума да вуйыш шенгын пурышо түрлө оккүл шонымашым поктен колтынеже. Семынже виешак омым кондынеже. Теве тудо шем пылла ўмбакыжак лишемеш веле, ик жап гыч шуленат кая. Вара адакат сакыйже вуйыш шенгынак пура. Шонымаштыже нимо онайжат уке. Так, эртыше илыш гыч түрлыжө шүшкылтеш.

Теве шинча ончылныжо пелашыже койылалта. «Кузегын тудо кызыт?» — шүлалта Пома Вась. Арня ончыч тудо ватыжым — кошкен пытыше шонго кувам — районсо эмлымверыш намиен кодыш. Тудо, конешне, ынежат кай ыле. Мөнгыштат шогылт кертам манын ойлышто. Но чер, тудын деч йодде, пытартыш кум кечыланже кроватыш пижыктенак пыштыш. Пома Вась кола манын лүдынат колтыш. Вет тыге йөршын шкетын кодышыс. Тетла тудын нигөжат уке: ны эргыже, ны ўдыржө. Кужу йўдым кө дене вара эртараш тўналеш? Пелашыже тудын дене пешыже огеш мутлане гынат, шомакше дене эре шып келша.

Тиде йўдым Пома Вась, ласка омым уждеак, эр ўжака дене шокшо вакшышым коден кынеле. Тулым чўктыш. Кугу пөлемыште чыла айдеме самынак: телевизор, трюмо, кугу шифоньер.

Пома Вась чурийончыш ваштареш шогале да шкенжым тўслен ончале. Тушеч ўмбакше кугу вуян, ийготшо

дене келшыдыме яклака чуриян айдеме ончале. Лампе йымалне йытырайыме салма гай чаравуй йылгыжалта. Пома Вась, Василий Фомич, — кошкышо кинде курика гаяк эше пенгыде марий.

Кече лекмешке, чоныштыжо түрлө йокрок шонышым нумал кошто. Тенгечысе чай дене логаржым шўалтыш, шўрым шолташ сакыш, кўварым ўштө да вара верандыш толын лекте. Тудыжо лопка, кугу окнан. Пөрт озан плотныйк пашалан кид-йолжо пешыже йөрале огылат, чонгымо пашам шукташ Игнатий пошкудым йодын ыле. Окса вет чыла кертеш.

Веранде окна гыч чумыр кудывече, песте да пошкудо оралтын ужашыже койыт. Тушто, пөртшө воктене, Пома Васьын иктангашыже Закар Педор шогылтеш. Тудыжо ик кидше дене мланде гыч мешакым нөлталешат, рожын огыл дыр манын, вежат, терга; вес кидше, изиж годымак эмганышыже, капше пелен пижын шинчын.

Пошкудо, чыла мешакым иктыш чумырен, левашыш нумал пуртыш. Вежат, нуным йўр йымалне шўалтыме амалым ыштен да ынде кошташ сакалынеже. Уремыштыже ынде ок кошко: эре йўр да йўр. Нине мешак гаяк уло кавам шем пыл тумыштыл пытарен, ынде арня утла кече пел шўргыжымат ок ончыкто. Кукушо верандыж гыч уремыш ончалынак, Пома Васьын могыржат сургалте. А фуфайкым чийыше да вуйышкыжо ала-могай лустырам сакалтыше Закар Педор резин кемже дене сыптыр-соптыр кудывечыж гыч соптыртатыш.

«Тиде Педор ласкан шинченак ок керт, — пөртыш пурышыжла шоналтыш Пома Вась. — Шукертак пенсийыште гынат, садак колхоз пашашке шўшкылтеш. Шонгемме велеш кōлан келшынеже? Вашке вет пырля мландыштат пōрдалаш тўнгалына. Такшым ала мыйже тудын деч кок-кум ийже утларак илем».

Шўр шуын. Суртоза тудым тамлен-тамленак кочко. Аппетитлан Пома Вась нигунам вуйым шийын огыл.

Содыки могай тудо айдеме? Ну, лийын совхозышто

бригадир, тулеч ондакше председатель сомылым шуктен. Илышыже мучко пашаште индыралтын. А ындыже мом кычалтылаш? Шымле ийымат эртымыс. Ласкан гына иле, кумылет уло гын, пакчаштет удыркале. Уке вет, бригадышкак шуэш. Эшеже вет икоян-шамычым муэш. Теве кодшо кенжежим пенсионер звеном погыш. Ойла, пуйто самырык-влак дене тагасаш тўнгалыт. Ха... Пома Вась кочын шыргыжале. Тагасаш ўжын, от шинче, пел кидше дене. Самырык-влакым кунам поктен шуат?! Вўдым гына румбыканден коштеш. Кызыт теве пенсионер полкым парентгым погаш кутырен савырен. Кўлан кўлыдаже, шонго карта-влак! Пасушто теве мыняр техника уло да. Адакшым ола гыч кажне гана полшаш толыт.

Йўд мучко малыдымылан да вуйыш нине шонымаш-влак толын пурымо дене Пома Васьын чонжылан йўсын чучо. Ожныракше тыгай годым стакан ошым подылешат, осалже вигак шула ыле. А кызыт ок лий. Шкемым аралыман.

Вуйжым уремым ончышо окнаш шуралтыш. Тушто кидеш комдым кучен ошкылшо икмыняр енгым ужылалтыш. Векат, чодырашкак тарваненыт. Палыдыме улыт. Иктажше дек унала толыныт гын веле? Икыт, кокыт, кумыт... визыт! Чыла чодырам эрыктен налыт ынде!

Палыдыме-влак шинча ончыч йомыч.

Пома Вась тунамак ўмаште коштымо понгыж гыч урзо наре веле кодмо нерген шарналтыш. А понго шўрым тудо пеш йўратен. Тудын деч посна телыжат утларак кужун чучын. Пелашыж дене коктын арнялан ик ганаже да садак понго шўрым шолтеныт. Конгаш шынден кўктеныт. Ох, тутло-о!

Йыгыжге игечылан кўра уремыш лекме огеш шу гынат, Пома Вась шокшынак чийыш да пич рўмбык уремыш ийынак лекте. Кидыштыже — комдо. Чодыра корным тошкышыжла, Пома Вась деч ончычрак эртыше вич енгым ятленак ятла. Коштыт тыште сакыйже... Кушеч тыге чылалан понгым ситарет?!

Йүр изишлан чарныш. Пома Вась самырык семынак проворын ошкыл колтыш. Нөраш огыл манын, куэр йыр анысыр йолгорно дене савырныш да вигак понго кушмо верыш тарваныш. Чодырам тудо шкенжын вич парняж гаяк пала, понго кушмо верымат пеш сайын шинча. Сар пагытым шотлаш огыл гын, тудо шочмо кундемже гыч тетла нигушкат лектын огыл.

Тений шыже понгылан пеш поян. Йүрат кажне кечын опта, мландат эше йүкшен огыл. Садлан Пома Вась тупеш сакыме комдыжым вашке темыш. А вара изи йочала модаш веле тўнгале. Кажне понгым иктаж пошкудыж дене тагастараш тўнгале. Теве кок куэвонто йыгыре шочын шогалын, да ынде пуйто шупшалалташ веле кодын, со вашла ушнынешт. Садланак йолвургыштат калдырген. Пома Вась нуным уло кумылын пўчкын нале: чылт пошкудо Качырин йолжо гай. А тудын денже, өрмаш веле, ўмыр мучко ласкан иленыт. Ялыште Пома Вась шагалже дене мутланен. Катерина дене веле ик ганат ўчашен-тумасен огыл.

Теве моко йымач синяпка вуйжым луктын, йырже лустырам сакалыман шляпам упшалын. Тидыже Марья кува гай веле коеш. Ялыштыжат эн шўкшын чия. Конешне, тынар йочам нөштыл опто-я. Нуным пукшашат-йўкташат күлеш. А йылмыже гын уло яллан эн пўсө, манмыла, парням умшашкыже ит пыште... Саде йылмышкыже Пома Васят ик гана веле огыл логалын. Чытенак кертын огыл Пома Вась тиде Марьям. Садлан синяпкажым чумалынак кодыш. Понгын шляпаже шонго улмаш. Но пеле гыч самырыкла сургалтынак шеле. Каталтше верже лум гаяк ошо. Теве тылат тошто понго ман. Чылт Марья кува гаяк: тўжвач ончымаште кова-кова, а каныме каслаште чылт изи ўдырла тавалта.

А теве — Закар Педор: сугырген пытыше, черле шопкевонто. Öрдыжшым карме-влак кочкын пытареныт. Эшеже пуйто самырык куэ кушкыл-влак шентелан шылын

шинчын, пуйто тўняшкыжат шоныдымын-вучыдымын лектын. Пуйто калык деч вожылын, шылын шинча. Тиде шопкевонго дене Пома Вась пижедылашат ыш тўнгал, ўрдыж гыч эртен веле кайыш.

Тиде понго — Пома Вась. Янгаршудо коклаште онгым кузе кадырген шога?! Волгыдо упшыжым шўрынрак колтен, пуйто, ончалза, могай мый улам! маннеже. Кузе тыгай понгыжым комдыш от пыште?! Понгым йўратен, шер теммеш шымлышат, кўзыж дене тўн гычак пўчкын нале. Лишычрак ончале. Кўлеш вет а, пуйто самырык, таза понго, а шляпа йымачше шукш нушкын лекте. «Нимат огыл, илем эше, — шкенжым шыматаш пиже Пома Вась. — Шукш-шамычлан мыйым эше вучалташ перна!» Варажым шыдешкенат колтыш. Ушыжо каен мо? Чылт йочала веле модешыс.

Кугу комдыжым йўратен ончалят, семынже иктешлыш: ынде кужу телым илен лекташ лиеш. Эшеже ала эше ик гана чодырашке миен-толаш йўн лектеш.

Пома Вась чодыраш пурымо тошто корныш ыш логал. Садлан весыш савырнаш вереште. Пиалешыже, ялысе-влакын роколмам погымо паренте пасушкак лекте. Ик велым парентгым погышо машина урмыжеш, шентечынже калыкын лап лийын нушмышт гыч коеш. Пома Вась пален: тений ял калык погымо парентгым кажныже посна шотлаш кутырен келшен. Чылан шукырак оксам ыштынешт. А Закар Педорын пенсионер звеножо тиде сомылым иктеш шотлаш пунчалын, пуйто оксажым вара иктўр пайлат. Теве нуно, пенсионер-влак — кадырген пытыше коча-кова-шамыч — копалке деч тораште огыл пургедыт. Кугыжанышлан полшат лиеш. Ну-ну, тек тыршат. Тудын эше ушыжак каен огыл. Тудо шкенжын ыштен ситарен.

Пома Вась чарнен шогале. Пасужым ўрдыж гыч коран каяш гын веле? Но кузе? Ик тўрыштў арама вондер кушкеш. Тудын дене эртымек, чылт нўрен пытет. Адакшым

пасусо калык чодыра гыч лекше айдемым ужылаттен, южышт вийненат шогалын да, көжым палаш тыршен, тўткын ончат.

«А, мом нунын деч лўдашыже?!» — шоналтыш Пома Вась да ял могырыш тура тарваныш. Качырий огыл гын, шомак пелештыдеак эрта ыле.

— Василий Фомич, салам лийже! — порын кычкырале тудыжо. — Понгтым погаш мийышыч?

Тиде шомакыш Марья кува тыманмеш ушныш.

— Василий Фомич, Василий Фомич! — Марьян йўкшылан сотарен кычкырале. — Василий Фомич чылт комбо гане ошкылеш. Мом тудым, Качырий, чаретше. Тудын вет пашаже шўй дангыт!

— Айдеме дене саламлалтманыс, — вашештыш Качырийже. — Василий Фомич, понгылан мийышда мо, манам?

— Да теве чодырам савырнышым, — Пома Вась ўдырамаш-влак воктене чарналтыш, кидысе изирак комдыжым ончыкталеш. — Тений понго пеш шагал. Йўршын уке гаяк.

Пелашыжым эмлымверыш пыштымек, Пома Вась ниго денат шот дене мутланен огыл. Кызыт шомакым вашталташ кумылжо лекте. Уке гын вет мутланымыжымат мондаш лиеш.

— А тендан лектышда могайрак? — йодо тудо. — Парентге шочын вара?

— Парентге тений пеш сай, шолдыра, — вашештыш Качырий. — Вондыштыжо гына шагалрак.

— Мыняррак погынедаже?

— Мыняр погымынам але вара от пале? — пўшкылаш шоненак тушкалтыш Марья кува. — Шкак вет погынымашлаште эре мугым налме нерген ойлет ыле.

Погынымашым Пома Вась йўратен. Иктымат коден огыл. Кеч-могай лийже: але черетан пашам иктешлымылан, алеже шыже тургымлан, Кандашымше март ўдыра-

маш кечылан пӧлеклалтше погынымаштат тудо икымше радамыште шинчен. Пенсийыш лекмекыже, ны пасушто, ны олыкышто ик ганат вашлийын огытыл гынат, погынымашлаште — теве тудо, пондашым нӱжен, яндар чуриян. Эшеже тыглай гына шинчен ок турко. Садак мутым налеш.

Пома Вась Марья кувам шыдын ончале. Эре пӱшкылашак веле тӧча. Саде синяпка гаяк так чумал шушаш ыде да.

А тудо умбакыже шуя:

— Тый, Василий Фомич, погынымаште веле чолга улат. Пасушко гын кандыра денат шӱдырен от пурто. А пасу мучкыжо озала коштат. Молан тыге, а?

— Мый шкемыным ыштенам, — чолган луктын пыштыш Пома Вась, эсогыл воштылалынат колтыш да пенсионер-влак коклаште Закар Педорым ыш уж. Кушто тудо? Але пенсийыш лектын?

— Вара пеш шуко ыштышыч мо, Василий Фомич? — Марья кува кок кидшыге кыдалыпшыже тушкалтыш. — Пайремлам эртарыме дене ала шылыжет шупшылалте?

Пома Васын могай пашам ыштымыжым шарналтен, калык воштылынат колтыш.

Сар деч вара Пома Вась селаште пожарный инспекторлан кошто. Пеш чапле верым муын. Тыглай кечынже мом ыштылын гын, нигӧ ужынат, колынат огыл. Ну а пайрем годымжо... Конлайымакше портфельжым ишыкта да ял мучко лектеш. Ик пӧртыш пура — еш пайрем ӱстел коклаште шинча. Пома Вась вуйжым пӧрдыктылешат, вигак — конга дек. Важнын конга петыртышым почеш, ӱпшыч налеш, юшкам терга. Вара пенгыде йӱкын каласа:

— Конгада шолдырген, йолташ-влак. Олташ ок лий, уке гын, тул тӧрштен лектын кертеш. Тыге шкеат йӱлен кертыда, да «йошкар агытан» вес пӧртышкат тӧршта.

Кочкышым өрдыжкырак шўкалын, портфельжым үстембак шында да тушеч кагаз ластыклам луктеш:

— Конгашкыда пломбым шындаш верештеш.

Но пошкудо-влак тудын койышыжлан вашке тунемыч. Чоянрак шинчам пўялын, озавате ойла:

— Василий Фомич, конгаш пломбыжым пайрем кечынак от шынде вет?! Теве вашке Покро кечат толын шуэш. Тый лучо пўрынам подыл колто.

Пайрем годым Василий Фомич эре подылшо коштынат, мыскарам мучаш марте умылен шуктен огыл. Иккок стаканым подылеш да вес пёртыш ошкылеш. А вараже тудлан чылажат нипочом — кеч уло ял йўлыжө.

Тунам Пома Вась пешакак подылаш йөратен. Тиде Марья куваже вашкерак колен колтыжо ыле, моли. Семынже шўвалын, пенсионер кашак деч содоррак ошкыл колтыш. А шинчаже эре копалке дене луктын кышкыме пёдыра парентгыш тўкна.

«Тиде, векат, саде «Идеал» сортет, — шоналтыш. — Тудым калык шукертсек мокта. Шкемын пакчаштемат шынден ончаш күлеш ыле».

Калык деч ятырлан торлымек, шенгекше ончале — нигө ок кой. Изи комдысо понгыжым тупысышко кышкалят, тушко писын гына кугу йошкар парентгым опташ тўнгале. Вашкымыж дене Закар Педорын лишеммыжымат ыш шиж. Тудыжо кукшо оргажлан коштын улмаш.

Закар Педор пошкудыжын опкынлышо кидшын тарванылмыжым чаманен ончышто. Воктечше шиждымын эртенат кайынеже ыле, шўлышым кучен ышак керт, кыралтен колтыш. Пома Вась трукышто туртынат шинче, пуйто ўмбакше йўштө вўдым кышкалыч. Вара эркын кыনেлят, Закар Педор вельш савырныш.

— Тыгак шонышым, Закар Педор, товатат, эскерен шукта! — шыдын шўвале тудо. — Ала адак туныкташ тўнгалнет?

— Да мом ынде тыйым туныкташ? — йокрокын шыр-

гыжале Закар Педор. — Меже вет ынде коктынат моко денак кушкын пытенна. Садлан кеч туныкто, кеч ит туныкто... Тый вет уло ўмыретшыMAT йышт пурлаш вангыше пий гаяк илен эртарышыч. Ну, вот кызытше молан шылат? Молан калык ончылнак парентым налаш шыч тошт? Меат вет изишыже мөнгө налына. А мо, сай сорт! Кушто эше налашыже? — кокыралтен, нумалтышыжым төрлатыш. — Уке-е, тый эре йышт. А палет, молан?

— Ну, молан?

— А вот погынымаште вара луктын каласет: тебе пошкудо-влак парентымат тўшка пасу гыч нумалыт, а мый — уке, мый сай, честный айдеме улам.

— Погынымаште ойлем гын, тыйжын мо пашат? — шинча йымач ончале Пома Вась. — Тый лучо тебе мом каласе: молан ўмырет мучко мыйым эре эскерет? Кумылем эр гычак локтылаш манын, пөртетымат воктенемак чонген шогалтышыч. На, тем парентет дене! — Пома Вась шыдын корзинкаж гыч парентым кышкале. — Ох, тыйым пиктен пуштам ыле да пеле шулдыран шонго корак верч тюрмасе оралте лукым энгертен шогымем ок шу.

Шыдыж дене Пома Васьын шинчавүдшат лекте. Шкенжым чаманен колтыш. Вара, трук савырнен, пеле ночко шунан рокым келын, йолжым ончыко кышкылтын ошкыльо.

Педор йөндымын шентгечше ончен кодо. Мыняр ий ынде пошкудо семын илат, а шем пырыс садак коклашт гыч кудал эрта да эрта. А вет ик илышыжым чылашт дене келшенак илыме шуэш.

Но кажнын — шке шўмжө.

Сар тўналмеке, Пома Васьым вигак председателлан шогалтышт. Садлан ондакше фронтыш ышт нал. Но икана пөчыж погаш каенат, купеш имныжым йомдарыш. Тунам бронжым корандышт да председателлан Закар Педорым шогалтышт. Тудыжо кужун торешланыш:

— Председатель лийын омак керт, шершот денат шотлен ом мошто да...

— Тыйын пашат — киндым кушташ, шöрым шуырак пуаш, парентгым, шылым... А шотлаш... шотлаш кормак рвезымат муат, — каласыш тунам район гыч толшо сусыр йолан уполномоченный.

Тыгак кутырен келшышт. Закар Педорлан тунам нылле ият уке ыле. Сарыш кидшылан верчынак ышт нал. Изинекак йонгылыш кушкын, да ынде илышыже мучко тудын дене орланен. Кидше уло пуйто, да пуйто укеат. Садлан изинекак күтүчö сомьлым шуктенак илыш. Сар огыл гын, ўмыржым ушкал почым пўтыренак эртарат ыле.

Пома Васын сарыш кайышаш кок кече ончыч нуно чодыра воктене вашлийыч.

— О-о! — көргыж гыч весела йўкым ишен лукто Пома Вась. — Көм ужам! Председатель толешыс!

Закар Педор мыскылтыш йўкшым пуйто ыш кол, йодышташ тўнале: кушеч пашам тўналаш, ўдырамаш-влак дене шкемым кузе кучыман, ончычсо председатель могай канашым пуа?

Пома Вась, шинча йымач ончен, теве-теве воштыл колта.

— Сол-ла дене нуным, вате-шамычым, сол-ла дене! — шыдын вашештыш тунам. — Поро дене нимо шот ок лек.

— Осал денже тораш каат мо?

— Шарнен код, Педор: ўдырамашын ўпшым мушкындыш пўтырен кучет гын веле, колыштышо лиеш. Нунын дене порын, йымыжан мутланыметым колынам-колынам, — вара шыманрак кокыралтен Пома Вась. Тудын деч канашым йодмыжо келшен, витне. — Ватемат теве тыгак ойла: мом, манеш, тый нунын дене эре порын да порын толашет. Вет нимо шот ок лек. Вот тыге шол.

— Ала эше тореш лияшат вараш кодмо огыл? — Закар Педоржо пуйто семынже вудыматыш.

— Да мом ойлыштат?! — Пома Вась кидше дене шы-
дын лупшале. — Ончыч тый кө улат ыле? Күтүчө! А кы-
зыт?! — Пома Вась кугу парняж дене южым шуралтыш.—
Председатель!

— Эх, палет ыле гын, Василий Фомич! Вет күтүчө
пашаж деч мольжым мый омаат кычал ыле. Сарже ок
лий ыле гын. Тек йоча-влакат ожнысо семынак лүмды-
лышт ыле, — шыргыжалын Закар Педор. — Почешем
куржыт, воштылыт: пелкидан, чолак... Тек тыгак кодшо
ыле. А тый пиалан улат, фронтыш каат.

Тылеч ончыч Закар Педор аважын арален шуктыды-
мыжлан ик ганат өпкелен огыл гын, сар тўналмеке,
ятыр гана тудым вурсен шарналтен. Окна гыч ок камвоч
гын, тудат кызыт фронтышто лиеш ыле. Йоча-влакын
игылтме шомакышт кызыт утларак чоным сусыртеныт. А
семынже ўшаненак: тудымат садак сарыш налыт. Ондак-
ше пөрьен-влакым поген нангайышт, вараже кушкыл-
дал шушо рвезе-шамычымат военкоматыш ўжыкташ
тўнгалыч. Нуныштым ик кидше денак пызырен пыштен
кертын. А вот фронтыш садак ышт нал. Военкоматыш
мийымеке, пел кидшым шылташ төчен, погонан-влак
воктене шўрангыштын, шонен, тебе чечас тудынат фа-
милийже йонга: «А тый, патыр марий, молан өрдыжтө
шогылтат? А ну-ка, марш военкоматыш!?»

Но тебе ынде самырык рвезе-влакымат налыныт, а
тудо, вуйым сакен, угыч ялышкыже пөртылын.

Поснак йөсын чучын тудлан иктаж-көлан похоронко
толмо годым. Тунам тудо марий деч посна кодшо ватын
шинчашкыже ончалаш тоштын огыл. Кажне гана шкен-
жым веле титаканлан шотлен: тебе ты ўдырамашын ма-
рийже рок йымалне кия, а тудо вате-шамыч дене коман-
доватла.

Садланак Закар Педор чодырашке каен. Тушто пу-
шенге-влак тудын ойгыжым шупшыныт. А ўдырамаш-
влак ўмбаке йўкым кугемден огешак керг. Ик гана веле
ала-кузе пешак йөндымын лекте.

Тиде сар тўналмеке, кумшо шыжым лие.

Ўдырамаш-влак кечыгут идымыште пырчым шийыч, кылта-влакым пуйто сар, похоронко, йўштõ-шужы-маш верч уло шыдышт дене кыреныт. Тунам нуно уржам ўденыт.

Школ деч вара тунемше-влакат полшаш тольыч. Марьян эргыже-влакат тыштак улыт. Ончале тунам ава эре-ак шужен коштшо чон падырашыштын йолаш энгыраш йымач лектын шогышо канга йолвургыштым, да шўмжат ишалте. Тунам тудо моло ўдырамаш-шамычын вес копна вельш савырнымыштым вучалтышат, кажныштын тувыр кõргышкышт кормыж уржа гыч шурале. Тыгодым вондер кокла гыч лектын шогалше Закар Педорым алакузе дыр ыш уж? А тудыжо Марья ынде икымше гана огыл, эре тыге ыштылеш манын шоналтенат, кычкырал шындыш:

— Марья, намысетше кушто?! Судыш логалнет? Ончо-я, колхоз зерналан умшажым карен коштеш. Ну-ка, кызытак кўсендам ястарыза! — манын, рвезе-влак ўмбака керылте. — Тыят, Марья, кўсенетым ончыкто!

— Кўсеным? На, ончо! — Марья, орышыла, яра кўсенжым савырал ончыктыш. — Шуко шолыштынам? Шуко да? Эх, тый! Тыйжат Пома Вась гаяк вўрйўшõ улат!

Закар Педор тунам нигуш пураш õрын шогале. Вара пурла кидшым, кече деч аралалтшашла, кўшкõ нõлта-ле, почешыже чолак кидшат ваче тураш шуо.

— Т-тудын дене тагастарыметлан т-тау, Марья! — тургыжланымыж дене Закар Педор тўкненат колтыш.

Йоча-влак, õрын-лўдын, я аваштым, я председателым ончалыт, чуч огыт шорт. Йырваш погынышо-влак ланат йõндымын чучо.

Вара, савырнен, сусыр кидшым капше пелен ишен, ото вельш ошкыл колтыш. Ик татлан шогалыт, кидше дене õрдыжшым пералтыш. Шолаже пуйто ышат тарва-

не. Садлан чылт чонешташ ямдылалтше пеле шулдыран кораклак койын кодо. Чонештенже гына ыш керт.

Молышт Марья деч йодышташ пижыч: молан председатель үмбакет тынар керылте? Тунам үдырамаш чыла ойлен кышкыш. Фронтеш колышо марийже верч шортын, чыла шинчавүдшак пытен огыл улмаш. Йоча-шамычланат логале. Пенгыде кидше дене кугуракшым өрдыжшө гыч энден пуыш:

— Чылажат тыланда верч! Шинчамак ынже уж ыле тендам!

Рвезе корштыммо дене кадыргенак шогале, шорташыже гына ыш тошт. Весыжат, лүдын-өрын, йол гыч йолыш тошкыштеш.

А Закар Педор кужу жап отышто шенгын кошто. Марьян Пома Вась дене танастарымыже чонжым чотак сусыртыш. Векат, тудым поро айдеме семын иктат, нигунам ок шарналте. Векат, калыкклан пел шулдыран корак семынак кодеш. Пурса пасуш толын лекмыжымат ыш шиж. А тыштыже, пурса йолва шентелне, Пиля коча шылын кия улмаш.

Сар деч ончычат Пиля коча веле тудын дене кугыенлак мутланен. Тудлан веле Педор чоным почын кертын. Моло-влакше воштылыныт веле.

Икана, Кугече водын, кок пөръен кредалаш тўналын. Ваш-ваш чаманыде эндылыныт. Самырыкракше чылт вўрвузык лийын пытен, но ик пошкудат чараш ыш пиж. Шогат да ончат. Закар Педор веле пел кидше дене коклашкышт пурыш. Тудланжат логале. Тунам тудым Пиля коча мўнгыжў вўден нангайышат, йошкар аракам подылтыш. А Закар Педор шонымыжым йўкынак луктын пыштыш:

— Айдемын ўмыржў кужу мо? Ну, эн шукужо кандашле-индешле. Вес эл гыч айдемым ужам ыле гынат, ик жапыште илымыланак шупшалалташ кержалтам ыле. Вет адакшым ик жапыштыракак ты тўня гыч каена. А ме ваш-ваш илышнам локтылына...

Закар Педорым пурса пасушто ужмеке, Пиля коча ошем кайыш, вичкыж кидшым вуй ўмбалныже пуйто кыраш тўналме деч аралалташлан кўшкө нөлтале.

— Ит ойло нигөлан, Педор, — сөрвалаш тўнале тудо.— Эргым-шамыч верчынак вожылмашке ит пурто.

Пиля кочан эргыже-влак фронтышто лийыныт, ватыже колен. Тудо шешкыже да эше полдыш гай изи уныкаже-влак дене пырля илен. Шешкылан кок ўдырым да тудым, кочам, пукшаш пернен. Садлан шешкыж дечат вожылын. Вет кочкышыжо тудын огыл. Шуженак илымылан Пиля коча пыкше веле коштын.

— Пурсам кочкаш тольым, — умылтараш пиже тудо.— Омак керт йоча-шамычын кочкышыштым пурын.

Воктеныже икмыняр пурса шўм кия. А молыжым шўйыштыжө кечыше изирак мешакыш поген. «Уныкаже-шамычлан», — тогдайыш Педор.

Председатель тудым вурсаш ыш тўнал. Воктенже шинче. Шонго коча дене кужу жап мутланышт. Вара чодыра могырым йоча-влакын йўкыштым кольыч. Нунышт пöчыжым погаш миеныт улмаш. Закар Педорым ужычат, тупеш сакыме комдыштым шылташ төчат.

— Пöчыжым погаш мийышда? — кертмыж семын пушкыдынрак йодо Закар Педор.

Йоча-влакын молан туддеч лўдмыштым тудо умылыш. Вет Пома Вась шке жапыштыже чодыра гыч пöртылшö-влакым ванен, комдыштым поген налын да ястарен, мландыш тошкен.

— Шенын коштыда! — кычкырен тудо. — Мўшкырддам темада? Пашам ынеда ыште? Пашам ышташ кўлеш! Кызытак чылан пашаш!

Педор волгыдо ўпан ик рвезе дек лишеме да комдыж гыч кўын шушо ик емыж пырчым нале, умшашкыже пыштыш. Вара малайым вуйжо гыч ниялтыш.

— Кайыза мөнгыда, вашке пычкемышалтеш, — тидым веле каласыш. Вара, савырнен, шкежат ял могырыш ошкыл колтыш.

Пиля кочам пасушто вашлийме деч вара Закар Пе-

дор тудлан кажне кечын иктаж-мом да кочкаш кондеден. Туге гынат коча кужун ыш иле. Тудо Педорын кондымо чыла кочкишыжымат йоча-влакланак пуэн улмаш.

Ял могырыш Пома Вась пеш шыдешкыше ошкылеш. Вуйыштыжо илышыжым шүртö семьянак ронча. Нимат огыл, ила эше. Закар Педорлан үчым шуктенак ила. Эм-лымвер гыч ватыже шке йолжо денак толжо веле. Нуно вет кийышымат луктын колтен кертыт. Ончо тудым йоча семын вара.

Уремыш пурен шогалмыж годым шентелныже йўкым кольо:

— Василий Фомич!

Шиждымын шүртненат колтыш. Кочын шентек ончале. Тудым самырык ўдыр, Гриш Нина, покта улмаш.

— Мом тынар карет? — кумылдымын йодо Пома Вась. — Лўдыктышычат.

— Нелеш ит нал, Василий Фомич. Мый вот тебе мо... Ала тылат сурт сомылым ышташ полшаш күлеш?..

— Ок күл. Шкат кертам, — күчыкын вавештыш Пома Вась.

«Теве тудым кузе пагалат, — шоналтышат, умбакыже ошкыльо. — Ўмыр мучко «Василий Фомич» маныт. А Закар Педор лийын Закар Педор, тудак кодын. Пел шулдыран корак. Колыmekет ончалашат ом мий», — семынже товатыш Пома Вась.

Чыташ лийдыме пошкудын пöртшым ужаш огыл манын, вуйжым нöлтаде, тошкалтыш дене верандыш күзыш. Тыште ватыжын кнопко атым кушко дыр пыштымым шарналтыш. Тудым вашке вереште. Вара пöрт гыч тошто газет-влакым лукто да, пошкудын кудывече ужашыжат ынже кой манын, лопка веранде окнам саде газет-влак дене петырен шындыш.

Кузе ынде илашыже тўнгалына?

Ялыште эн ондак Димамытын суртыштышт Вугыр лўман лузга пий урмыжале. Чарналтымекше, йырваш пуйто уло тўня шыпланыш. А ик жап гыч пошкудо-влакын моло пийыштат урмыжалтышт да уло ялым темышт.

Дима пийым йолыштымо верыш, веранде йымаке, пурыш.

— Ну, чарне, Вугыр, лыплане, — ниялтыш ныл йолан поро йолташыжым.

Тудыжо пуйто озажым ышат шиж, эсогыл молгунамсыла почшымат ыш тарвате.

Пөрт гыч аваже лекте, йолыштыжо — портышкем. Тугеже ала-кушко каяш тарванен.

— Парась Степан верч ойгыра, — Вугырым ончалын каласыш ава.

Диман изи шўмжат ишалте. Вет таче йўдым нунын пошкудышт, Парась Степан, колен. Тиде уверым аваже мөнгтө кечываллан толмыж годым кондыш. Да ешарыш:

— Векат, «кужу пайремжак» тышке шуктыш. Мыняр йўашыже лиеш? Аракак кошартыш.

— Кушкын шумеке, аракам нигунам ом йў,— иктешлыш семынже рвезе.— Нигунам. Уке гын, арака мыйымат кошарта.

— Степан деке миен толам, — ава тошкалтыш гыч вошыш. — Ала пырля миет?

— Йөра, — шиждымын вашмут лекте. А икмыняр

ошкылым ыштымек öрын шогале. Тудо колышым эше нигунам ужын огыл. Кеч тиде Парась Степан гынат, лüдыкшыс. Йоча-влак колышо нерген мыняр шуко шучко йомакым ойленыт да!

Степанын пöрт ончылно — калык: иктыже пура, весыже лектеш. Чыланат шып ойлаш тыршат. Теве адак пий-влак урмыжаш тунгалыч. Ынде ял уремыште — нунынак веле йöкышт.

— Авай, мый лучо вара пурем, — векал, аваже, йочасадыш виеш пуртымылак, тышкат шöдыралта манын эскералтыш, сөрвалыме гаяк каласыш рвезе.

— Йöра, — аважын вашмутшо вучыдымо лие. Шкеже, тошкалтыш дене күзен, пöртыш пурыш.

Дималан вес ийын индеш ий темеш. Шкенжым кугулан шотла. Туге гынат кугыен-влак дене пырля шогаш, нунын мутланымыштым колышташ йокрокын чучо. Тошкалтыш воктене моло йоча уке. Аважат ала-молан пеш кужун шога. Южышт теве кузе писын лектыт: пурат да лектыт, а тудо?.. Мом тынар ыштылешыже?

Дима шке кудывечышкыже ошкыльо. Пуста пöртыш пуримо ок шу. Кудывечыштат модаш кумыл йöршынын уке. Адакшым, Парась Степан колымеке, кузе модатше?

Тентече шыже мландым лум күжгö леведышын петырен гынат, тудо пуйто ошынат ок кой. Пычкемыш кава мландүмбака пызыралынак энтертен.

Ик жап кудывечыште тошкыштмек, Дима пöртыш пура. Пычкемыш... Мöнгыштö ачажат уке. Векал, паша деч вара вигак Степан деке ошкылын.

Йоча чыла пöлемыштат тулым чöктыш. Йокрок. Ышташ нимом. Мöнгысö пашам шантак сомыллен. Кидыш книгам нале, но ик жап гыч буква-влак тöрштылаш веле тунгалыч, вучыдымын чурий мучко шинчавöд йоген во-лыш. А көргыштö пуйто шем моклака шулаш тунгале.

Парась Степан, конешне, ынде шонго. Аван шотлымыж почеш, нылле ийымат шуктен. Тудо сельпошто рвезын ачаж дене пырля пашам ыштен. Диман ачаже — пред-

седатель, а Степан — тыглай пашаенг. Мөнгыштө ача мыняр гана кочын вудыматен: «Степан адак йүаш тўналын».

— Молан вара паша гыч луктын от колто? — йодо икана аваже.

— А кушто мый эше тыгай пашаенгым муам? Орвуянже вет тудо шөртнө падыраш гаяк. Теве сельполан пуым кузе ямдылымыжым ончышым: артанашкыже комьяляжым вет шўртым шупшмо семын төр опта! Чылт модыш гай, нигунам ок сўмырлө.

— Тугеже, йўэш манын итат вудымате, — каласыш аваже.

Тыгодым вучыдымын пөрт омса почылто, да Парась Степан шкежак толын пурыш. Весела, адак подылшо. Орвуянже тудо шагал мутлана, сангам веле куптыртылеш.

— Бур рыт, бур рыт, поро кас! — каласыш.

Диман шинчыме тенгылыш веране да, икшывын үпшым тованден, ниялтыме шотым ыштыш.

— Мөнгыштө нигө дене мутланаш да тендан деке... — толмо амалжым пуйто умылтарыш. — Сакар Валентин дек ончалым, а тудо, пыстылдыме агытан, мыйым шояклыш. Мый нунын тошкалтыштышт, — Степан воштыл колтыш, — пел кленчам кодышым. Подылаш лектымат, шенгечынем ынышт сурале манын, пинчакем лўмынак тенгылыште кодышым. Дык нуно, гы-гы-гы, чуч нерем ышт ишыкте. Омсам сураленат шындышт. Ой, сайын чиялты-ышт. А пинчакем ала-могай рож гыч шуралтен луктын кудалтышт. А, Федорыч, вот могай тиде рож?

Степан кугу йўкын воштыл нале, воктен шинчыше Диман вачыжым шупшыльо.

— Дима, йолташем... Тендан деч нигуш ом кай. Тошкалтышыштыже тетла садак нимом кодаш, шыдем дене уло аракажым подылтым. Ала тендан кеч чўчалтыш да лектеш, а? — Парась Степан чоян шинчажым пўяле.

— Уке мемнан, — кукшын вашештыш ача.

— Федорыч, ик-кок шомакым удырал, пожалсте, тек тушто, кевытыште, арымеш пуат, а? Ну, угаре, Федорыч?

— Туддеч тыглай гына утлет, ужат? — ава тореш лийын гынат, ача, келгын шўлалтен, запискам возаш шинче.

Степан, кагаз ластыкым налын, мом возымым тўткын лудын лекте: чыла чын серыме, да тунамак лектын куржо.

Почешыже ава вашкерак омсам суралаш куржо.

— Чечас адак толеш вет, — чоян шыргыжалын, ача умылтара. — Кевытче Фая дене ме кутырен келшенна: иктажшылан запискам шем ручка дене возем гын, низаштат арымеш пуаш огыл, кеч-мом тушто серыме лийже; а йошкарге дене гын — пуаш лиеш. А кызыт мый шеме дене удыралым. Сита ынде лўкаш, пашашкат лектын от керг.

Ачажын тыгай чоя улмыжлан Дима ўрынат колтыш.

Чынак, иктаж лучко минут гыч омсам пералтыме йўк шоктыш. Степанын, омсам почыт манын, конешне, ўшанже лийын огыл, садлан шот-ратлан веле тўкалтыш. Окна йымак шогалын, воштылалын ойла:

— Шояклышыч тый мыйым, Федорыч! Ой, чоя улат!

Степан шкетак илыме дене дыр моло деч утларак подылеш. Адакшым теле йўдым кум-ныл ег тудын деке картла модаш чўчкыдын коштын. Вет тушто тамакымат тўргаш, подылашат лиешыс. Тылеч поснаже нигў пурен огыл.

А йоча-влаклан Степанын подылмыжо чылт пайрем лийын. Почешыже шўрангыштыт, лўмдылыт:

— Степан, Степан, давай пондашет йўлалтена, вара аракам пуэна!

Степан тыгайлан сырен огыл. Поктышыла лиеш гынат, шотшылан веле мыскарам ыштен: садак нигўм ок кучо. Нунын дене лумым кышкен модын. Шкенжын модышыжланат туныктен. Моткоч онгай! Ушет кая!

— Ме йоча годым, — каласкален тудо, — налына нершовычым да, тушко кагазым пыштен, шүртө дене кылден шындена. Ожно вате-шач оксаштым тыгай изи солыкыш кылден коштыктеныт, кызитсе гай оксагалта лийын огыл. Эрта иктажше да саде оксагалтатым ужын йывыртен колта: ой, оксам муынам! Тудым налаш кидым веле шуялта, а саде оксагалтат тудын деч куржын утла, тудо — почешыже... А ме шүртым шупшына. Ой, воштылынна вет!

Тидым шарналтен, Степан варажат кугу йўкын воштылын.

Тунам Дима мөнгыж гыч ачажын тошто портмонежым шўдырен конден, да тушко кагазым, икмынар модмо шашкым шўшкыныт, нунышт йыргешке кўртнў оксала койытыс — да, пенгыде шүртө дене кылден, корнышто кодышт. Шкешт Степан чўчў дене пырля Димамытын леваш йымалне шылын шинчыч. Тыгодым Степанат чылт йочалак ылыже.

— Теве Мирон Катя эргыж дене толеш, — леваш рож гыч йыштракын шекланен, пеле йўкын пелешта Парась Степан. — Ямдылалт, Дима!

Корнышто оксагалтам кузе от шеклане?! А нуныштын эшеже кўжгө, поян. Мирон Катя, портмонем ужын, кугу йўкынак вудыматыш:

— Ала-могай торта оксажым йомдарен!

Саде шерге насталан лап гына лийын шуктыш, Дима шүртым шупшыльо! Портмоне пурак мучко нушкаш тўнале, Мирон Катя өрмыж дене чуч камвозеш. А Колька эргыже могай чулым улмаш! Аваж семын өрын ыш шого, кошелек почеш куржынак колтыш, теве-теве руалта. Дима шояк шүртым жапыштыже шупшыл шуктыш.

А Мирон Катяже кычкыра:

— Коля, ит логал! Коля, ит логал! Ала-кө шояк шүртым шупшеш! Шояк шүртым! Ай! Ай!

Вот тунам Дима ден Степан чўчў во-оштылыч!

— Ну мо? Онгай модыш? — йодо Парась Степан. — Вара йоча-влак дене эше модса.

Эшеже Парась Степан колым энгыраш пеш мастар ыле. Моло пörьен-влакым пиал эре öрдыж гыч коран каен гын, Степан энгер воктеке мия гын, жаритлаш ситышым садак конда. Димат тудын дене пырля каяш пеш йодо — аваже ыш колто. Степан тунам пошкудо Петырым пелен нале. Петкккаже тугай ловалым кучыш! Дима лүмын шырге атым оптен-оптен вискалыш — визытышке шуо. Ораде ава! Вет тиде ловалжым тунам Дима кучен кертеш ылыс. Петькалан көранымыж дене чуч ыш шорт.

— Колжым тьят кондетыс, — шыматыш тунам аваже.

Могай колым? Пырыслан йöрале юрди кашакым мо?

— Ит ойгыро! — шинчам пүялын Степан чүчү. — Вес кенегжым колым кучаш тыйым гына налаш тўнгалам...

Дима йолге диваныш күзен шинче. Налеш ынде, вучо. Колен тева, нигö деч йодынат огыл. Молан гын тынарже йўын?

Ик жап гыч ача ден ава толыыч. Дима нунын деч шке пöлемышкыже шылын кайыш. Тушто, Парась Степаным чаманен, эше изиш шорто.

Эрдене аван кычкырымыж деч посна шкеак помыжалте. Уремыште йўкшемден, окнасе янда йўштытүр дене шупшылалтын. Кухнысо радио гыч ойган сем йонга.

— Эр мучко вот тыге, — Дима аважын йўкшым кольо. — Пуйто Степанын колымыжлан траурым шоктат.

Кочмек, Дима школыш куржо. Тудо кокымшо класшыште тунемеш. Чылажат молгунамсылак эртыш. Кечывал перемен деч вара туныктышо Надежда Ивановна учительский гыч пеш шўлыкан пöртыльö. Йошкар шинчаж дене чылаштым ончен савырныш да изи йўкын йодо:

— Йоча-влак, паледа, кө колен?

Чылан шып шинчат, туныктышын умбакыже мом каласымыжым вучат. А Дима тыгодым кидшым нöлтале.

— Степан чүчү, — тудынат йүкшө шүлыкын лекте. Чуч тентечысылак шортын колта.

— Мо?! Кө?!

Дима шижынат огыл, туныктышо, кок йолтошкалтышым ыштен, партше воктенат шога улмаш. Тувыр шүшаж гыч руалтен, рвезым парт кокла гыч шүдыренак лукто.

— Степан, манат?! Степан?! — чурийышкыжак чушлен нале да омса велыш шүдырен нангайыш.

— Ну, и мо вара тыйын Степанет? Тек каварыже! — кычкырале омса воктене. — Аракаголикым чаманен, от шинче!

Йоча-влак, изи чунгашке туртын, парт коклаште тарванаш тоштде шинчат. Степан колымо нерген селаште чылан паленыт. А кө эшеже? Туныктышо трук эше иктажшым Дима семянак руалта гын?

— Йоча-влак, мемнан Коммунист партийнан генеральный секретарыже, — тидым каласымек, вийнен шогале, чытырыше йүкын ешарыш, — Леонид Ильич Брежнев колен... Уло элналан ойго. Уло мланде шарлан... А тый... кай шке Степанет деке, — туныктышо Дима коридорыш торжан шүкал колтыш.

Йоча почешыже тўкылалтше омсам, нимом умылыде, öрын ончен шога. Мом тудо тугайжым каласыш? Парась Степан чүчү колен. Но вет тидыже чыныс! А Брежнев нерген тудо паленат огыл. Ну, колен, вара мо? Тудыжо вет кочаж гаяк пешак шонго ыле. Тидын нерген чылан ойленыт: ача-аважат, Парась Степан чүчүат. Ойленыт, пуйто чыланат шонгемыныт, утыжым тушто шинчат, пашамат йөршын ыштен огыт керт.

Дималан Брежневат жалын чучо, но эшеат чотшо — Парась Степан чүчү. Пондашан гынат, тудо садак Брежнев деч самырыкрак лийын. Эшеже моткоч весела, Дима дене модын. А туныктышо тудым «аракаголик» мане. Ну, и мо вара, аракаголик гын?

Тетла нимом ужде, Дима коридор мучко ошкыл кол-

тыш, чийышат, уремыш тошкале. Лектын веле шуктыш, трук уло йўкын шортын колтыш. Ошкылеш да шортеш чон йёсын. Ваштареш толшо-влак, изи ньогам чаманен, «Мо лийын?» манын йодыч. Дима нигудыжланат нимом ыш вашеште. Мёнгё лишеммекеже веле, изишак лыпланыш.

— Дима, мо лийыч? — палыме йўк шоктыш.

Рвезе вуйжым нёлтале, шинчавүд йымач тўслен ончале. Парась Степан чўчўн пёртшө воктене тентгылыште кочаже да тудын гаяк палыдыме вес шонго шинченыт. Векат, Степаным ончалаш толыныт.

— Нимат уке, — вашештыш Дима да коча-шамыч вельш савырныш, но лишкышт ыш мий.

Өрмаш веле, нунат Парась Степан чўчў нерген огыл, а Брежнев нерген веле ойленыт! Тидым Дима мутланымышт гыч, кок-кум шомакым колмек, вигак улымыш. Өрмаш веле. Вет Брежневше тораште илас, а Парась Степан чўчў теве тыштак, нунын селаштак. А ойленытше Брежнев нерген.

— Нигён шинчавүдшө уке, — ойлен Диман кочаже. — А тый шарнет, Сталинын колымыж годым кузе чылан шортыч? Пуангын калык чон.

— Йўкшемын, кўчымө лийын, — келша палыдыме шонгыен.

— Кузе ынде илашыже тўнгальна? — йодо Диман кочаже.

— А кө пала? — келгын шўлалта пеленже шинчыше йолташыже.

Дима, тошкалтыш дене күзен, пёртыш пурышат, ўмбал вургемжым кудашдеак, диваныш шунгалте да тегече Вугыр пийжын урмыжалтыме семынак изи йўкым лукто. Уке, шинчавүдшө тетла ыш лек, но изи чонжо куштылеммымат ыш шиж.

Чон коржмашке эше туныктышо Надежда Ивановналан нелеш налме ешаралте. Вет тудо Дима нимо укеште обижайыш. Эшеже тудым гына огыл, а шёртнё тўсым налше сылне пондашан йолташыжым.

Ворыб села гыч Китай Вань

Кажне селаште кеч ик мыскараче да уло. Адакшым саде мыскаражым чытыше айдедат лектешак.

Лачак тыгайже нерген каласкалынем.

Ворыб селаште Митипор Йыван илен. Капше дене иктаж кудымшо классыште тунемше йочала веле койын, йӧра эше Юмо вийым тушкалташ монден огыл. Кочкаш шинчын гын, кок ег олмеш лупшен. Ватыжын шолтымо пучымышыжо вишкыде лиеш гын, Митипор Йыван тушко, совла шогыжо манын, киндым падыштен оптен. Нугыдо кочкышым йӧратен тудо.

Йоча годым энтырме дене шкенжым колла кучымыжлан тудым варажым эше ятыр ий воштылыыч. Колым кучаш миен, от шинче. Лупшалын энтыржым, а имыже тӱрвышкак логалын. Энтыр шӱртыжымат пӱчкаш шотшо лийын огыл, тыгак ял мучко ошкылын. Шӱртыш йонгылыш тошкалмыж годым корштымыж дене уло ял урымым темен.

Ўдырым налмыж годымат воштылыныт. Изи гына капан тыматле рвезе воктене кок вуйлан кугурак, моткоч чулым, таза ўдыр шога. Эшеже Педор Сандра ялыште эн осал йылман лийын. Садлан тудын деч лӱдынытат. А изи капан Йыванлан тетла нигӧ кодын огыл гын, кӧм эше налшыже? Ондакше тудо пеш йывыртен кошто:

шкеже изи капан гын, пелашыже моткоч сылне. Вараже ушкалыме койышат лекте, южгунамже — утыжденат. Кажне ийын йоча шочаш тўнале. Иктым ыштен пышта веле, жап шукат ок эрте — Сандра адакат мўшкырым сакен коштеш. Телымже-кенгежымже Йыванын пўртшў йоча йўк дене темын. Ялыште кушко от ончал, эре Зюзевын икшывыже-влак пўрдыт. Кудывечыште чылт куткыла шолыт, шотлен муашат ок лий — шымыт але кандаше? А вет эшеже нунышт, ияиге-шамыч, верыште шоген огыт турко, чылт шолыт. Вот и шотло нуным. Ала-кўжў икана каласыш: «Йыванын пўртшў — чылт Китай». Тышечынак нунылан Китай Вань да Китай Сандра лўмедыш куремешлан пижын шинче.

Ондакше Зюзевмыт сайынак, ваш-ваш йўратенак илышт. Ял калыкат нуным воштылмым чарныш. Но ик гана Китай Вань шкежак амалым пуыш.

Икана телым, колхоз ийлаште, ялысе пўрєн-влак чодырам руаш кайышт. Делянке Ворыб деч тораште лийын. Садлан арня мучко туштак пашам ыштеныт. Кочкышым колхоз имне дене кондеденыт. Кажне пашаенлан ешыже кочкышым шке ямдылен, чодырашке эн тутлыжым колтен.

Колхозник-влак баракыште иленыт, кужу теле касымыс мыскара денак кўчыкемденыт. Эн шукужо адакат Ваньлан логалын. Тудын ушкалыме койышыжым чылан паленыт. Такшым шкежат йўдвошт малыдыме, осал омо кончымо нерген ойлыштын. Кузе уке гын, вет пелашыже мўнгыштў шкетын, марий деч посна, кодыныс. А вет чодырам руашыже чыла пўрєнак каен огыт, ялыште кодшат лийын.

Икана, малаш вочмек, Кузьма Виталей пўрєн-влак деч, лўмын чылан колышт манын, пеле йўкын йодеш:

— Йыванет мален колтыш мо?

— Нер йўкымат луктеш гойо, — вашешта иктыже.

— Тольк те тудлан ида ойло, — тугак шыпракын ойла Виталей. Шкеже туге ойла, Китай Вань колжак ма-

нын. — Таче кочкышым кондышо Ольош секрет дене ойлыш: Санدران үмбаке Васька шинчажым пыштен. Кажне йүдым тудын деке куржталеш, манеш.

Китай Ваньын могай тушто омо?! Виталейын каласкалымыже эн пүсө шырге семын шүмышкыжө керылте. Шинча ончлыныжо тыгай сүрет шочо: үшкыж гай таза Васлий Андрей Сандра ватыж дене шупшалалтыт. Андрейже — эше качымарий да үдыр-влак дек осалрак маньын ойленят.

Китай Вань пörьен-влакын лыпланымыштым вучен шуктышат, шып гына кынеле, чийыш да Ворыб марте коло менгым йолын ошкыльо. Түкалтымылан Сандра омсам почешат, онча: ваштарешыже Китай Вань шога: тылзе гыч моли камвозын?

Китай Ваньже, йыр ончыштын, вигак малыме пöлемыш шенгеш. Ну, кушечын тыште Васька Андрей лийын кертеш? Ватыжлан пуйто киндым колташ мондымо да тебе ынде шкалан толмо нерген ойлышташ төча. Сукуыр киндым чыкалтыш, йоча-шамычым ончале да угыч чодрашке каен колтыш.

Делянкысе пörьен-шамыч эр кочкышым ыштенытат, пашаш каяш ямдылалтыныт. Тыгодым нойышо да шыде Митипыр Йыван койыллалта.

— Китай Вань, понгым погаш мийышыч мо? — öрын йодеш Кузьма Виталей. — Лум йымалныже шуко мо?

Китай Вань ик шомакымат ок ойло, пörьен-шамычланже тиде мыскара икмыняр кужу каслан ситыш. Чылан палынешт, йодыштыт: «Кушто лийынат? Ава маска декак шенгын миен отыл дыр?»

Тылеч вара ялыште тыгай шомак шочо: иктаж-кө иктаж-кушко арам миен коштеш гын, «Китай Ванькалак куржталыым» малдат.

Вараракше Сандра ден Вань коклаште шем пырыс кудал эртыш. Ұдырамашлан пүсө йылме да кугу йүк пуалтын гын, тудым шылтенак ашнаш ок йөрө вет. Пörтыштышт йүкшө чүчкыдынрак шокташ тунале. Конешне, кугу

йүкын мурымат мураш лиеш, но Сандра эре шудалын веле.

— Тый йочам гына нөштылын моштет! — кычкырен тудо. — Тетла нимолан шотет уке! Ны пырче, ны ложаш тыгай пөръен деч! Молан гына тылат, шем пундышлан, марлан лектым?! Весылан лектам ыле гын, эре сылне гына коштам ыле!

А Китай Ваньын йүкшө йөршын ок шокто. Конешне, тудо ватыжлан нелеш налын, туге гынат кидым нөлталын огыл. Вашешыже кидым лупшалеш да кудыве-чыш лектын ошкылеш. Тушто паша эре лектеш.

Сандражат окна гыч онча-онча да, чонжо лыпланы-мек, пелашыжлан полшаш лектеш.

Ий гыч ийыш тыгак иленят: Сандра сөйлен, Йыван шып лийын да эре иктаж-мом ыштылын.

Селашке электротулым пурташ черет толмо годым Китай Ваньым монтерлан тунемаш колтышт. Теве ынде ятыр ий электромонтерлан пашам ышта. Йочашт-шамыч кушкыныт, Йыванат шонгемын — вачышке витле талукым лупшалаш ямдылалтын.

Тиде шошым Китай Ваньым пошкудо селаш менгым шогалташ да электровоштырым шупшаш колтышт. Йыван пелашыжлан вуйымат шийде ыш чыте: чылт изи йочалак кышкылтыт. Вашешыже Сандра адак туманлаш веле кержалте:

— Эре мөнгыштө шинчынет мо? Теве үдырнат марлан лекташ шуын — платье күлеш, Сашаланна...

— Але вара тылат окса ок сите? — ваштарешыже ойлаш төчыш Китай Вань. — Вет копек йотке чыла тылат кондемыс.

— Теве лукышто окса мешак кеча! — кочын пүшкылын Сандра. — Пешак шуко вара оксажым кондет мо? Давай, кай командировкышкет. Сита эре пөрт воктен пөрдалаш!

— Сандра, вет мыйже ынде самырык омыл. Вет ең үмбалне илаш верештешыс.

— Вот тый эре тыгай улат! Шке нергенет гына шонет! Пö-өръен!

Йыван умылыш: садак үчашен сенген ок керт. Каяш логалеш. Пöртшö гыч омсам чот лупшал коден лектын кайыш.

Пошкудо ялышкыже шыже лавыра пагыт толмо гыдым тарванышт. Пеленже але гына армий гыч пöртылшö Павел ден Андрейым колтышт.

Кечыгут йүреш нöрышö неле менгылам шогалтылыыч. Самырык-влаклан мо?! Кастене ик-кок шагат каналтат да куштымашыш куржыт. А Йыван моткоч чот ноен. Кия кастене шкетын, пöлемыште туврашым күтен, да пелашыжым вурса: тудлан верчынак шонго велеш ен пырдыж коклаште пöрдалеш ынде. Ватыже огыл гын, ты пашашке низаштат ок тарване ыле, садак весым, самырыкракым, муыт ыле. Тыгак чон йöсын мален колтен.

Кайымыштлан тылзат эртыш. Пытартыш кечылаштыже пашам ышташ путырак неле ыле. Пыл пуйто кушкедалтынат, урген шындаш нигöлан: йүр опта да опта. Корно шот йöршын пытен, машина коштым чарныш.

Теве пашам кошартышт. Ындыже мöнгат каяш лиеш ыле да, кузе? Йолын веле. Китай Вань тыгай игечыште кумло менгым йолын ошкылмо нерген шоналтенат, үпшат тарванен.

Пашам кошартымым коми калык чомор манеш. Садымак нуно эртараш пунчалыч. Пытартыш оксам поген, кажныштлан кленча гыч налыыч. Туге шол, аракаже пура огыл. Ик-кок стопко деч вара монтер-шамычын кидйол куштылеме, йылмат утларак кожганыш. Самырык рвезе-шамыч шкеныштын үдырышт нерген үчашат, лүмышт дене шолткат. А Китай Вань уремысе шыже игечылак йокрокын шинча, жапын-жапын үпшым туржын налеш. Вара, уло кертмын тарелка ден стакан-влак кушталтымеш, үстелым мушкынден колта.

— Павел! Андрей! Нигунам үдырым ида нал! Нигунам! — йүшө Йыван эсогыл шортын колтыш.

— Йөра, йөра, Йыван чүчү, — янда ате-влакым өрдыжкырак шүкалын шыматаш пижыныт кугуракым рвезе-влак.

— Ида нал үдырым! Тидым мый ойлем! — Китай Вань стаканышкыже кочывүдым эше изишак темалтыш да пундаш марте подыл колтыш. — А налыда гын, үмырда мучко чаманаш тўнгалыда. Теве мыйым ужыда? Ильшем-мым ужыда? Ончалза мыйым, ончалза! — Йыван онжым мушкындылын. — Чылт тўтыра гай лийынам! Ала улам, ала йомынам?! Кечеш кошкышо папка понго лийым! А самырык годым могай лийынам, а?! Павел! Андрей! Вачем тендан деч кок пачаш лопкарак ыле!

Рвезе-влак, конешне, Йыван чүчүн самырыкше годым могай лиймыжым пален огытыл. Кызыт нуно вичкыж, кошкышо капан Йыван чүчүм чаманен онченыт.

— Мыйын вүрем Сандра йўын пытарыш! — умбакыже вуйым шиеш Йыван. — Шонго вуешем теве тышкат колтыш. Векат, саде менге-шамыч воктене колымем вуча!— Китай Вань чылт йочала шортын колтыш. — Да тудланже мо?! Колем гынат, куана веле дыр! Колымем-же — тувыр полдышым йомдарымылак веле!

— Тыгежак ит ойло, Йыван чүчү, — шомакшылан ок ўшане Павел. — Кузе эше чамана... Эше шортынат колта.

— Тудо?.. Шортеш?.. Уке-е! Нигунам! — ок келше Китай Вань.

— Айда тугеже терген налына, Ваня чүчү!

— Уке-е! Тудо нигунам ок шорт! Уке-е!

— Йыван чүчү, а ме чечас Ворубыш йынгыртена да тый... коленат манын каласена, — йолташыжын шомакше дене Андреят келшыш. — Неле пашам чытен кертде, Йыван чүчү...

— Каласе! — йүшө вуйжым рўзалтыш Китай Вань. — Йынгыртыза. Садак ок шорт.

Руштылдалше рвезе-влак, воштылын, уремыш лек-тыч да уло яллан ик телефонан пöрт вельш ошкылыч.

Нуно Йыванын пошкудыжлан йынгыртышт да «шучко уверым» намиен шуктышт. Тудыжо, конешне, ондакше нимом раш ыш умыло, вара кузежым-можым радамын йодышташ пиже. «Кузежым-можым» тетла ойлаш огыл манын, рвезе-влак телефон воштырымат пүчкын кодышт.

Вес кечын подылаш тунемдыме Китай Вань пыкше шинчажым почо. Вуйлан йöсö, укшинчыкта веле. Тунамак чонышто ала-могай шукш пургедеш: утыжым ойлен ала-мо? Мом ойлымыжым гына нигузе шарналтен ок керт. Рвезе-влак ала-куш миен коштыч...

Йыван нуным помыжалташ пиже.

— Павел! Андрей!

— Йыван чүчү, кеч тачыже малаш пу, — кидыштым лупшкедыл сөрвалат нунышт.

— Мом тенгече ойлыштнаже? — йодо Китай Вань. — Те кушко коштда?

— Коленат манын ойлаш, — вудыматыш Павел.

— Мо-о? Мыйже утыжым руштынам гын, теже ушаншотан улыдас! Молан мыйым колыштында? Молан?

— Ик кленча гычак йўыннас, — аралалтеш Павел. — Вет межат руштынна.

Йыван тунамак телефонан пöрт деке куржо. Озаже тудым кўрлмö телефон воштырлан вурсен веле нале. Илыме кудышкыжо пöртылят, малыше рвезе-влакым кожгатыш да ялышкышт йолын каяш тарватыш.

Китай Вань, йол йымалсе лавырам ончыде, писын ошкылеш. Самырык-влакат почешышт куржыт веле. Иктаж шым менгым эртымек, ончылно нелын мўгырен толшо колхоз машинам ужылалтышт. Тиде озанлыкыште эн куатле машина лийын, шыже корным тудак веле эртен кертын.

Шофер, йолешке-шамычым тора гычак ужылалтен,

машинажым шогалтыш, лишеммекыже, шинчажымат пашкартыш. Кабин омажым почо да Китай Вань үмбаке лүдын-өрын онча.

— Йыван чүчү, мыланем коленат манын каласышт. Тыйым налаш толамыс! А тый илыше улат! — самырык шофер, өрын, вуйжым пөрдыктылеш.

— Эр эше мыйым тояш! — шыдештын Китай Вань.

— Теве, нуно йынгыртышт вет, — шофер самырык рвезе-влак үмбаке вуйжым кышка. Вара, мо томашам умылен налмек, аватмут дене шудал нале.— Йолын каяш өрканенытат, ала садлан йынгыртеныт? Колышо капым кондаш садак машинам пуат вет! Аватнөшмө түшка, тьфу!

Но вуйым сакен шогышо Китай Ваньым ужын, шофер тудым чаманен колтыш, чонжо лушкыш:

— Йыван чүчү, пелашетын шүмжыланат йөсө лийын кайыш. Уколым ыштышт.

Чылан шып шогат. Китай Вань вуйым нөлталашат ок тошт. Тыгодым шофер воштыл колтыш. Векат, ялыш ойгым кондыдымыжлан куанен.

— Йыван чүчү, тыйым у костюм дене поген пышташ Сандра кока пошкудо-шамыч деч оксам арен кошто. Костюмым тудо тылат налын.

Павелат воштылале да Китай Ваньым вачыж гыч пералтыш:

— Ит ойгыро, Йыван чүчү. Ынде у костюмым чиен кошташ тўнгалат.

Китай Вань тугак вуйым сакен шып шога.

— Эх-х, йолынак колташ ыле тендам, да йөра, шичса! — каласыш шофер.

Чыланат кузовыш күзышт. Тушкыжо шудым шарыме улмаш, үмбалныже күжгө матрас кия. Китай Вань шкенжын матрасшым вигак палыш.

— Тиде эше мо тыгай? — йодо тудо.

— Ватет пыштыш. Колышылан пушкыдырак лийже манын, — шофер воштылде ыш чыте.

Рвезе-влакат йыштрак лоргыктен налыч. Корно муч-

кат тыгак: ончалыт Йываным да, савырнен, воштылде огыт чыте. Тудыжо вуйым сакен веле шинча.

Йыванын пөртшө курык үмбалне шинча. Садлан тудо тора гычак коеш. Йыван кудыж воктене шем шовычым пидше ўдырамашым ужылалтыш. Ох, вет тиде — ватыже!.. Воктенже йоча-влак — ну чылт китай ора. Сандраже пел кидше дене печым кучен шога.

Моло пөрт воктенат калык погынен, колышо пошкудыштым вашлияш лектыныт. Тыгодым Йыван пуйто эшеат күчыкеме, пуйто фуфайке көргышкыжө уралте.

Рвезе-влак ял тўрыштө машина кудалмаштак төрштен волышт. Йываным шкетшым коден, сулык деч вашкерак куржыч. А тудыжо борт гоч ончалашат лўдеш, кабинын шентел окнаж гыч күтен шинча. Теве Сандражын пуалше шинчаже коеш. Йоча-влакат шортыт. Кугурак Сашкан гына шинчавўдшө ок кой, лишемше машинанам сангаж йымач шыдын онча — кугу ынде тудо.

Китай Ваньын шўлышыжат петыралте, логарангыш комыля толын шинче. Ыш чыте. Кынел шогале да уло йўкын кычкырале:

— Илем мый! Илыше улам!

Тидым ужын, Сандражын йолйыжынже кайыш. Йөра эше кугурак икшывыже-влак кидпўанже гыч кучен шуктышт.

Йыван кузов гыч төрштен волыш да ватыж дек куржынак мийыш.

— Илем мый, Сандра! Илем!

Да изи капан Китай Вань кок вуйлан кугурак Сандражым кыдалже гыч ондале. Тыгодым ватыжынат ушыжо пурыш гойо, шинчавўд йөре лодымандыш:

— Игем-шамыч, ачада ила! Ила! — да Китай Ваньын вуйжым ниялткалаш тўнгале.

Йырваш погынышо калык мо ышталтмым öрын ончен. Тольык кызытеш воштылын огыл.

Воштылтышыжо варарак тольо.

Йошкар тўсан тамак калта

Тошто годым Коми мландын кажне лукуштыжо акрет йўлам кученыт. Эшеже кажне районышто шкенжын ойыртемалтше тўсшө лийын. Теве, мутлан, сонар йўламак налаш. Ик вере сонарыш ўдырамашым низаштат налын огытыл. Тудо пиалым ок кондо манын шотленыт. Кайыкат, яныкат ок логал. Южо сонар артельлаштыже чодыра пўртыштө илымышт годым вате-шамычыштын лўмыштымат ойлен огытыл. А южо вереже — мўнгешла, сўан деч ончыч качымарий-влак орўенгышт дене пырля чодырашке каеныт. Тушто нуно пуйто тўлө койыш-шоктышыштым пужарышаш улыт улмаш. Чодыра нуным пoryн вашлиеш гын, тугеже самырык-влакын илышыштат тўвыргө лиеш, чылажат шот-ратын чонгалташ тўналеш. Уке гын?.. Чеверын, сўан, чеверын, йўратымаш!

Ожно калыкын шке шижмашыжым шомак деч посна шижтарымат пале. Кузе тидым ыштымыжым нигө пален огыл. Моланжым тогдаяш лиеш: векат, осал шинчан ег деч шекланеныт, шинча вочмо деч лўдыныт.

Нине йўла-влакак тиде ойлымашым возаш амалым ыштеныт.

1

Сава Миронын коло ияш, ўдыр налдыме Ласей эргыже кайыквусым лўяш эрденак лектын кайыш. Ошкылеш чодыра дене, да вуйыштыжо Калисан тенгече ой-

лымо шомакше-влак пӧрдыт. «Кӱдыржым лӱяш кушкырак кайынет?» — йодо тудыжо. Эшеже чоян гына ончале. Тиде йодыш рвезын чонжым кожгатыш, шӱмжӧ чӱчкыдынрак пералтыш. Вашешыже ойлымыж годым тутынашат тӱнгале. Калисалан — латкандаш ий. Пеш сылне, чулым. Сава Мирон эргыжлан лачак тыгай ӱдырым налаш шонен коштын. Ачажынат лӱмжӧ тыглай огыл, ӱдыржылан сай кузыкым пуаш вийже сита. Тугеже Ласейланат кугунак ямдылалташыже ок логал. Сава Мирон такшым эргыжын да Калисан кокласе кылым, чоншижмашыштым, пешыже шекланен огыл, шыма ончалтышыштымат ужын огыл. Ну и мо вара, рвезе войпукуш* коштын гын. А туштыжо кӧлан шинчам пӱялмыжым кӧ пала.

Ласейже Калиса ӱмбаке шыман ончалын гынат, эше ик ганат шупшалын огыл. И вот тенгече тудо йодо: «Кӱдыржылан эрла кушко кайынет?» Тугеже ӱдыр шӱмыштӧ тул чӱкталтын.

...Калисан кидысе чуманже** пӧчыж дене лынгак теме. А Ласей тыгодым кок кӱдырым лӱен пыштыш. Вара вашлийыч йолгорнышто да ик мутым пелештыде шогат. Рвезе шижын веле огыл, паленак: таче нуно чодыраште вашлийшашак улыт. Вет Калисаже рвезын кушко каяш шонымыж нерген арам огыл йодышто. Да ынде ӱдырын шыма кидше дене пычалжым тӱкымыжым вучен. Теве тудо, изишак ӧрын, рвезе ваштареш ошкылым ыштышат, кидшым вачышкыже шуялтыш. Мо лийшашлык деч лӱдын, ончалтышыжым мландӱмбач ок нӧлтал. Ласей вачыж гыч пычалым налаш пуа гын, тугеже ӱдыр тудлан келша. Рвезе тидым пала. Садлан, пычалым ваче гыч волташ куштылгырак лийже манын, пеле савырнен шогале. Тидым ыштымек, ӱдыр пычалым писын гына онжо пелен ӧндаде. Вара ончалтышыжым нӧлтале да эплын шыр-

* В о й п ы к — самырык-влакын вашлийме-веселитлыме верышт.

** Ч у м а н — куэ кумыж гыч ыштыме комдо.

гыжале. Вашешыже Ласеят уло кумылын тиде койышымак койо.

...Ялыш рўмбалге дене пörтылыыч. Чодыра тўрыштö пычкемышалтмым вучалтыштат, Калиса, иктаж вашлийше лектеш гын, ынже уж манын, пычалым вургем йымакыже шылтыш да ялыш Ласей деч ончыч пурыш. Пычалым пöрт пырдыжыш, ачажын пычалже воктеке, сакыш. Изиш варарак Ласеят мöнгыжö ошкыльо.

2

Сава Мирон, эргыжым ончалмек, öрын кудалтыш: Ласейын вачыштыже пычал уке! Ик шомакым пелештыде, пенгыж-пенгыжынак, ик сомылым, вара весым шуктыш, ушыштыжо марлан пуышашлык ялысе ўдыр-влакым иктым кодыде шерын нале. Ик жап гыч кокыралтен кынелят, пöрт пусак гыч тамак калтам шўдырен лукто. Саде изи котомкажым тўрлö тўсан тошто тувыр гыч ургымо. Вара кидшым вес шолып верыш шуралтыш да вес калтам лукто. Иктаж гана кўлеш лиймыжым пален, вет эргыже кушкешыс. Тидыжым кок ий ончыч урген. Адакат тошто тувыр гыч. Но ындыже йошкар тўсаным. Ынде кызыт когынек калтажым тамак дене темалтыш. Тўрлö тўсанжымат, йошкаргыжымат кўсеншыкыже шуралтыш. Кўлеш лийыт.

Да пöрт гыч лекте.

Тўрлым шонкален, Ласейлан марлан йöрале ўдыр илыме ик пöртыш пурыш. Озаж дене саламлалте. Йыштракын кеч-могай пöртыштат ик семянак сакалыме пычал кечыме пырдыжым ончале.

Озан пычалже верыштыжак кеча. Эргыжын ок кой. Чыла раш. Сава Мирон кўсенже гыч тўрлö тўсан тамак калтам лукто да озалан тўргаш темлыш. Чылымыштым темышт, тулгўштым пералтышт да шикшым луктыч. Сонар, емыж-саска, вашке теле толмо нерген мутым вашталтышт. Но кужунжак ышт мутлане. Сава Мирон оръенлык вес пöртыш лектын ошкыльо. Туштат эргыжын пы-

чалже уке. Озам түрлө түсан калтасе тамак дене сийлыш, адак тидым-тудым мугланышт...

Тыге икмыняр илемым эртымек, Сава Мирон Калисан илыме пörтышкыжө пурыш. Тыштыже эргыжын пычалже вигак шинчажлан перныш. Теве тудо, пырдыжыште кеча! Сава Миронын шүмжат веселан пералтыш. Ала шонымашыже шукталтешак? Пörт оза дене саламлатмек, күсенже гыч ты гана йошкар калтам лукто. Уло кумылын озан вашештымыжым вуча. Тудыжо йошкар тамак калтажым огешат ончал. Пуйто огешат уж. Ұстембач шкенжыным нале да чылымжым теменат шындыш. Тулым пижыктыш.

Сава Мирон ик татлан ак-мук лие, чурий түсшымгына ыш вашталте. Йошкар калтажым күсеныш шуралтышат, весым лукто. Вара оза семынак чылымжым темалтыш, тулым пижыктыш да шикшым пүрген лукто. Кайыкым сонарлыме нерген мутым вашталтышт.

Мут пытымек, Сава Мирон пырдыж деке лишеме да кидышкыже ишке гыч эргыжын пычалжым нале, ужгаже йымаке шылтыш. Оза дене чеверласен, мөнгыжө тошкем вел гыч тарваныш. Юмылан тау, тудым нигö ыш уж.

Ласей ачажым, чытен-чытыде вучен, ик мутым пелештыде вашлие, шинчашкыже ончале. Тудыжо вуйжым веле рүзалтыш. Чон пудештме, кумыл волымо дене рвезын шинчавүдшат чуч ыш лек. Ынде кеч-мом ыште. Тугеже оза ачажын йошкар калтаж гыч тамакым ыш нал. Тугеже үдыржым марлан пуаш тореш. Тугеже тетла тудо Калисам нигунам ок уж. Пелаш семын.

3

Тыге отказымылан рвезын чонжылан моткочак неле лийын. Кö пала, молан тудлан каче келшен огыл? Калисажын пырля лияш кумылан улмыжат ыш полшо. Теле рүдö марте Ласей эре сонарыш кошто. Тушеч ятыр ян-

лыкым кондымыжат кумылжым ыш ырыкте. Чонжылан куан ыш лий.

Шошо лишан Ласей Елюкын ончалтышыжым шиже. Ончалеш веле огыл, южгунамже пүсө шомакла денат пүшкылеш. Рвезе ўдырым тўткынрак эскераш тўнале. Спай ўдыр. Йыргешке чуриян, мутланаш йўратыше. Ласейым ужмек, эре шыргыжеш.

4

Теве угыч сентябрь толын шуо. Чодыраште сонарлен коштымж годым пуйто вучыдымын Ласей Елюкым вашлие. Мутланымышт годым ўдыр эре шинчаж дене модеш. Тўрвыжө иктым ойла, а шинчаже — весым. Вара Елюк пуйто тыглай гына кидшым шуялтыш да Ласейын вачыж гыч пычалжым нале.

...Эргыжын сонар гыч пычал деч посна пўртылмыжлан Сава Мирон келгын веле шўлалтыш. Тошто тувыр гыч ургымо тамак калтаже-влакым нале да тошкалтышыш лекте. Лектынже шогале да вуйжым удырале: «Кушеч тўналшаш? Кушко ондак пурышаш?» Тыгодым шудым солымо жапыште Ласей ден Елюкын пырля лиймыштым шарналтыш. Ўдыр тунам, веселан воштылын, рвезым шудо копна ўмбаке шўкале. Теве кушко кайыман — саде воштылаш йўратыше ўдыр деке.

Елюкын пўртыштыжө Сава Мирон эргыжын пычалжым вигак ужылалтыш гынат, нимат ыш каласе. Кўсенже гыч йошкар тўсан тамак калтам лукто. Ала-молан тыгодым когыныштынат ачашт моткоч тургыжланышт, кидыштым куш чыкашат, огыт пале. Вара пўрт оза кидшым тамаклан шуялтыш. Тулгўм пералтыш, тулым ылыжтыш, чылымышт гыч шикш лекте. Тамакыштым шер темешке тўргышт, мутланышт. Мўнгө каяш тарванымыж деч ончыч ача пырдыжысе ишке гыч пычалым нале да ужга йымакыже шылтыш. Адак, нигө ынже уж манын, мўнгыжө тошкем дене ошкыльо.

Ласей тыгодым пўртыштак лийын, тенгылыште

шинчен. Пөртылшö ачажым шинча йымач ончен вашлие. Сава Миронжо вуйжым савалтыш. Куанымыж дене Ласей тöршталтенат колтыш. Войпукыш куштылго кумулан, йўлышö шўман лектын ошкыльо...

5

Покро кече лишан, ең шинчаш логалде, Ласей ден Елюк чодыраш тарванышт. Чодыра пöрт деке ангысыр йолгорно дене ошкылыч. Рвезе вачышкыже пычалым, котомкам сакалтен. Ёдырынат тупыштыжо — кугу комдо, кидыштыже — чуман. Иктыже урым лўйкалаш тўнале, весыже пöчыжым поген да пöртым эскерен. Нунылан кызыт чодыраште кавасе кайык семынак вольна лийын...

Ик кече илат, весе... Коклаштышт икымше кырчмарча шочмо годым лумат лумын ыле. Чылажат нимо укештак лекте. Ик кече, весе нуно вашла огыт мутлане, чоныштышт öпкем нумал коштыт. Вараже угыч келшаш тўналыч. Ик жап сайынак, ваш-ваш умылен илышт. Адак ик кечынже ала-могай ияже шуралтыш — кокымшо гана сырен кудалтышт. Вара — эше ик гана, эше... Векат, чодыра нуным помышышкыжо ыш нал. Нунын вўрышт вашла ыш келше. Чодыра лонгаште ваш-ваш осал шомакым тарватыде огыт керт гын, ялыштыже, калык коклаштыже, кузе илаш тўналыт?

Ик теле эрдене Елюк издержым чодыра пöлек дене темыш. Ласейын погымо мешакше ур да рывыж коваште дене лынак лие. Ял вельш тарванышт. Тушко миен шудеак, ёдыр ден рвезе, ик шомакым пелештыде, кок вельш ойырлышт.

Ача-авалан нимом умылтараш. Тугакшат чыла раш. Вес кечын Ласей угыч чодыраш лектын ошкыльо.

6

Уремыште адак шошо. Ласейлан тиде ёдырым шўмгыч луктын кудалташ куштылгыжак огыл. Но чодыра ну-

ным помышкыжо налын огыл гын, ойырен веле гын, мом ынде ыштет...

Кас куштымаште качымарий-влак шкаланышт ўдырым кычалыныт. Самырык ўдыр-влак кушкыныт. Теве Ликерьямак налаш. Кушталтенже кузе кертеш, мурашат пеш мастар! Провор да ару ўдыр, тўрштыл кайымылак ошкылеш, эре вашка. Ласейымат моло рвезе-влак деч чўчкыдынрак ончалеш. Модо гай шем шинчаже да пўчыж гай тўрвыжў рвезын чонжым тарватеныт.

Мўнгыжў Ласей ятыр кайыквусым кондыш. А тольыжо адак пычал деч посна.

Ликерьян ачаже йошкар калта гыч тамакым торешланыде чывыштале...

7

...Урым сонарлаш жап толын шуо. Ласей ден Ликерья чодыра пўртыш тарванышт. Ликерья пўчыжым ятыр погыш, ятыр гана тўрлў кайык-меран шўрым шолтыш. Мутым колыштшо ўдыр. Ласей дене ик ганат ўчашен огыл. Ликерьяжланат нимолан шыдешкаш. Чодыра пўртышкышт пычкемышалтмек веле пўртылыныт. Вара вычыл-вычыл мутланеныт, ўмам налыныт, эр марте жапым пеш ласкан эртареныт. Коклаштышт шыде пар ик ганат оварен огыл. Тугеже вўрышт келшен толын. Садлан ушан да курымашлык чодыра нуным пырля лияш пўрымаш корным ончыктен. Тылеч вара чодыра сомыл моткоч куштылгын ушнен.

8

Ик кечын, издeryшкышт чодыра погым оптен, кандырам шупшын, ялышкышт тарванышт.

Сава Мирон Ликерья ден эргыжым тора гычак шекланыш. Але вара ойырлат? Самырык мужыр энгер вес могырышто ик жаплан чарналтыш, коклаштышт ала-мом пелештыштат, издeryм кудывечышкак шўдырен пуртышт. Пырля. Юмылан тау!

Куштылгын шүлалтен, Сава Мирон пөртышкыжө
пурыш.

Самырык мужыр чодыра пөлек дене ял мучко куан-
жым шылтыде эртыш. Нуно ынде эре пырля лийыт. Ял
калыкат пален: у еш шочын. Вашке — сүан!

Кастеныже Сава Миронын пөртышкыжө пошкуды-
жо-влак тольыч. Пеленышт пөлекым, кочкыш-йўышым
конденыт. Кө мом кертын, тудым конден. Кол когыль-
ым, шаньгам, сурым.

А Сава Мирон калык толмо деч ончыч йошкар тамак
калтажым конгаш кудалтыш. Тудо тетла огеш күл. Ласей-
же вет ик эргыже веле.

Вич минут гыч ик шагат

Ала-кунам пеш шукерте ожно кок сонарзе чодыраште каслан кодын, малаш кож йымалне верангын. Йӱдымжӧ нуно пуйто ала-кӧн йӱкшым колыт:

— Ават колен. Тудын дене ынет чеверласе мо?

А нунын ӱмбалсе кожет пуйто тыге вашешта:

— Уке, кызыт омак керт. Ужат вет, мыйын унам-шамыч улыт. Тек малат. Эрла мием.

Ик жап гыч, иктаж нылле йолтошкалтыш ӧрдыж-тырак, нелын-йӧсын шонго пушенге йӧрлмӧ йӱкым колыт. Эрдене нуно, чынак, торащат огыл кийыше кугу, нугыдо укшан шонго кожым ужыч. Тиде ава кож улмаш.

Кажне айдемын шкенжын пушенгыже уло. Тудо колагын, айдеMAT ты тӱня дене чеверласа.

Шонгыен-влакын ойлымышт гыч

1

Кумда чодыра алан дене вуйвустыкын йӱдвел мардеж чыма. Алан воктенсе пушенге йымак ончалын, чодыра помышыш ийынак пура. Пушенгылам вузалын, укшаштыже шӱртньылын, ончыко да ончыко эрта. Но кажне кушкылыш тӱкненак эртымыж дене алже шула. Мардеж уло вийын, келгын шӱлалтен кертшашлык, ешартыш вийым налшашлык алан деке миен шунеже. Саде чодыран пуйто мучашыжат уке. Пӱнчӧ ден кож-влак мот-

коч пенгыдын шогат. Нуно иктаж-кунам йөрлын кертывт але теве саде кож гай лийыт манын, ұшанашат йөсө. Тудат ала-кунам вияш, лывырге улмашын, вара имыже-влак тыгыдемыч, йогаш тўнгальыч да ынде, кукшо укш-лаж гоч шемемше тормыла капшым ончыктен, шучкын койын, кажне лўнгалтмыж еда йыгыжгын кочыртатен, пошкудыжо-влаклан вуйым шийын шога. Мардеж толкын, ўмбакше керылтын, тудым сўмырынежат ыле, но кукшо пушенге кўжгө вожшо дене мландым чотак руалтен улмаш — ыш керт; тугак кочырге йынгысалтыш веле.

А мардеж умбакыже чодыра кўргыш, кум пушенге шогымо вельш, чонгештыш. Тиде шонго пўнчө, кава дек эшеат лишкырак шупшылалташ тўчышө сорта гай вияш кож да тўсдымө куэ лийыныт. Пўнчө ден кожшо куэ-жым коклашкышт чаманен пуртеныт, пуйто умыленыт, иман пушенге-влак деч посна тудо йөршын йомеш. Мардеж, пуйто тидым умылен, аланыште кушшашлык пушенгым эмгаташак манын, тўрлө могыр гыч пуалаш тўчен гынат, кертывт огыл. Куэн тўнжө воктене вишкыде воштыр семын самырык ўдыр-куэ-влак иланеныт...

Тыге пўнчө, кож да куэ ятыр ий пырля иленыт, кушкыныт; ик семынак вуй ўмбалнышт кечым да пылора-влакым ужыныт. Шыже йўр лупшымо годым утларакше куэлан логалын. Адакшым лышташыже вельнат, йолташыже-влак ончылно чара улмыжлан кўра моткочак йўндымын чучын. Тиде чодыраште тыгайже шкетын лийын. Садлан пўнчө ден кож кертмышт семын куэм моло пушенге-влак деч араленыт, чыла ужаш тыршыше ончалтышышт деч авырен шога.

Шошо толмек, куэ угыч сыне ужар вургемжым чиен. Тыгодым тудо эсогыл телым йўштө мардеж деч аралыше-шамыч дечат моторрак лийын шогалын.

...Мардеж, тормыла укшлашке шўртнен, эше ятыр жап чодыра мучко саташен куржтале. Пушенге вуйлам шийын, кўшкыла йынгысен чымалтеш. Тыште, вольнаште,

келгын шўлалтен, онгышкыжо южым налеш да ты гана чодыра лонгаште шукерте огыл шочшо делянкыш кержалташ ямдылалтеш. Пич чодырам эртен, ондак паренге пасуш, вара ял деке чымалте.

2

Топката капан, шун дене ненчыме гай пенгыде, кумло кум ияш Миклай Козлов, вачыгоч мешакым сакен, кудывечышкыже пурыш. Мешакыштыже кум листа шифер лийын. Миклай мончам чонаш шонен пыштенат, леведашыже лачак кум шифер ситен огыл. Садлан нунным таче перен шындынеже улмаш. Онга ўмбак пыштен, пуда дене пўшкыл шындаш гына тўнгалын ыле, ала-кушеч дыр толын керылтше вуйвустык мардеж ондак Миклайын ўпшым туржын нале да вара куштылгын гына чылт шанчашла шиферым кумынек ўлыкө ўштыл кудалтыш.

— Ну, чорт! — шўвале Миклай да шифер почеш вигак паренге пакчаш тўрштыш.

3

Виктор Михайлович мўнгыштак ыле. Вачышкет кудло ий лупшалтмек, эреж годым шокшо кудывечышкат лекме ок шу. Почмо окна гыч тудо пуракым нўлталше тале мардежым шекланыш. Тыгыде пурак пырчылаже окнашкат кышкалалтыч, чурийыш керылтыч да куптыр лакылаште шылын шинчыч. Вучыдымын ораде изи кайык, тымык верым кычалшыжла, яндашке керылте да пўлемышкак чонештен пурыш. Изиде вуйжым пўрдыктылын, уждымо сўретым ўрын-лўдын шымлышат, лектын чонештыш. Илалше пўрўен вучыдымо уналан чылт ўрын. Семынже вудыматыш:

— Пўртышкак чонештен пурыш, тиде сайлан огыл.

4

Таня але гына шудым удырен пытарыш. Тентече тошкемыштыже солен веле пыштен ыле, тачылан кошкенаш шуын. Шокшо. Шудо изи каванышкак шуо. Самырык ўдыр

пашам пеш куштылгын ыштыш. Чонжылан ласка. Вет таче эрдене гына тудо шүмжө пелен вес чон падырашым нумалмыж нерген пален нале. Кө шочеш: үдыр але эрге? Ала кылымде гыч ылыш тўнгалтышым йыгыр шупшеш? Тая марлан кок ий ончычак лекте. Коло кок ийым темымекат, ош тўняш йочам нигузе шочыктен ыш керт. Да теве таче эрдене гына тудо умылыш: кужун вучымо пиялан жап содыки тольо. Садлан тудо мардежын але гына каваныш поген оптымо шудым шалатыл пытарымыжлан нимынярат ыш шыдешке. Писын да куштылгын тудым угыч иктыш чумырыш.

5

Кудывечыште тымык лие. Эсогыл шопке лышташат ок тарване. Юж пуйто ик верыште кеча. Теве ала-кушеч мўндырчын палыдыме йўк солныш. А кечывал лишан тиде йўкшө кож, пўнчө да нунын пелен шочшо куэ декат толын шуо. Ала-кушто тораште пила-влак сигыралыыч, патыр трактор-влак мўгыралтышт. Товар йўк гына ала-молан эше ок шокто. Пушенге-влак пуйто кўэмалт шогалыыч. Пўнчө ден кож име-влак эшеат пўсемыч, ладыра куэ парча пуйто шулдыржым велен, тарваныде кеча. Але марте колдымо йўкеш кумыныштым лўдыкшө авалтыш, көргыштө умылтарен моштыдымо корштыш шочо. Пушенге-влак шкеныштын курымышлыкла чучшо ласка ылышыштышт вашталтышым вучаш тўнгалыыч.

6

Тиде эрдене Миклай Козловын чонжылан йөсө лие, пуйто ойгым шиже, пуйто тудлан юж ок сите. Шўм улмо верым йыгалтыш, ик могыр гыч весыш савырныле гынат, нигузе лыпланен ыш керт. Шўм пуйто ойгымак шижын. Чылажат сайлак чучеш, но уке вет, ала-можо огешак сите. Тугак лектеш. Нимом умылыде, буфет шенгелне шылтыме ош арака кленчам шўдырен лукто: тургыж-

ланымашым поктен колташак манын, пундаш марте подыльо.

Пөртыштö шүлашат йöсö лие. Ала уремыште куштылгырак лиеш манын, картузшым упшалын лекте. Уке. «Йöра, — келгын шүлалтыш. — Ала эр марте саде тургыжланымашем эрта». Эрдене кынелмек, Миклай умылыш: тудо нигушкат лектынат-каенат огыл, кровать воктенак шога улмаш. Öрмаш веле, пуйто моткочак күлешан арверым йомдарен да нигузе муын ок керт. Вуй шелшашла коршта. Уке, Миклай умыла, тиде тенгече йўмылан огыл, а чылажат шўм гыч лекше тургыжланымашлан көралийын. Козлов кевытыш вес кленчалан ошкыл колтыш. Адак подыльо. Пошкудо-влакым öрыктарен, кумшо кечынат лöкыш. Иктыже Миклайым чаманен, весыже вурсен гынат, садак йўмыжым ыш кудалте. Чарнаш кумылжат ыш лий.

7

Виктор Михайлович икымше гана шола кид йымалне шуралтымым таче шиже. Садлан пешак лүдö. Але марте тудо шўм черым пален огыл. Кидше дене шуралтыме верым йыгалтыш. Ала-можно ишыктымыла чучеш. Ёстел ўмбалсе шöрлыкыштö шўм деч нимогай эмымат ыш му — эмлызе дек миенак толман. Виктор Михайлович тувыр полдышыжым пыкше гына полдыштыш. Тыгодым корштымо пытыш. Садлан Виктор Михайлович мöнгыштак кодо. Ик жап гыч шола велне адак пүсö имыла шуралтыш. Ындыже чотак корштарыш. Вара тудо туп вельш лупшалте. Уке, эмлызе дек кайыде огешак лий.

Шукерте огыл гына училищым тунем пытарыше самырык першыл илалше айдемым эмлымверыш колтыш.

8

Эрдене Таня йочам ышташ неле лийме нерген трук шоналтыш. Ондакше тыгайже ушышкыжо ик ганат толын огыл ыле. Кызыт пуйто ушым пуртеныт. Мўшкы-

ран-влакын ойлыштмо түрлө чер-влакым шарналташ пиже. Шинча ончылныжо ондак ончымо фильм-влак эртат. Чыла вере йочам нелын ыштымым ончыктат: але аваже илыш дене чеверласа, але колымаш шочшыжым поген нангая. Öрын веле, нине шонымаш-влак вуй гыч нигузе огыт лек. Кок тылзе жапыште Тая кечеш кошкымо гай пытыш. Мүшкыр веле эре кушкеш да кушкеш. Туштыжо чоным налше изи айдеме Таян шонымыжым умылен огыл. Тудын вашкерак кушмыжо, ош тўням ужмыжо шуын.

9

Икмыняр тылзе эртыш. Кенез ден шыжат шентелан кодыч. Жап эртыме дене пила сигырыме да трактор мўгырымö йўк эре лишемеш да лишемеш. Чодырам руышо-влак вашке пўнчö, кож да нунын пелен кушшо куэ декат лишемыт. Тиде телым лум шагал возо. Тудо куэн ўдыржö-влакланат шылаш ыш сите.

Тыгодым, воктен шогышо пушенге-влакын укшлаштым тодышт, шонго кож чодырам руышо-влак деч поснак йөрльö.

Таче нуно пўнчö, кож да куэ деке лишемыч.

— Тиде пўнчö ден кожым йöрыктена, кочкаш каена, — кидыштыже бензопилам кучышо пöрбен йолташыже-влаклан каласыш. Шагатшым ончале.

— Вич минут гыч ик шагаташ шуэш.

Да ондак кожым, вара пўнчым йыгаш пижыч. Пушенге-влак, нелын йынгысен, лум дене леведалтше мландыш йөрлыгыч. Куэм ышт логал. Но кожым йöрыктымö годым йолыштым куэшке энгертымышт дене самырык куэ иге-влакым виге тодыштыч. Лачак куэн тўнжö воктене пеле шўлышö вичкыж воштыр гына аралалт кодо.

10

Коля Козлов тылеч вара ышак шöрлö. Эр гычак тўнгалын, чотак йўын. Ушыж дене орадым ыштымуж нерген

умылен гынат, шўмжө тыгодым ала-могай шучко азап толмым шижын. Варажым уш кайымешкыже йўын. Ик кечын мотоциклым кушкыжаш шонен пыштен. Вет йўшылан тенгызшат пулвуй марте велыс, маныт. Села урем дене кудалмыж годым нимомат ужын огыл. Но ушыжо пашам ыштен, витне. Вуйыштыжо шонымаш волгалтын: «Кеч корнышкыжо иктат ом лек ыле». Изурем савыртышыште рульжым кучен ыш керт, талын кудалмаштак корно воктенсе лум пургыжыш керылте. Шкеже вигак икмыняр метрым чонештыш да вуйжо дене печыш керылте.

Погынышо калык колышын кидыштыже кидшагатым шекланыш. Тудо вич минут гыч ик шагатым ончыктен.

11

Виктор Михайлович кечывал туран шўгарлашке тарваныш. Кок арня ончыч тудым эмлымвер гыч луктыч. Кеч эмлызе-влак эше шўдө ийым илет маньыч, нунылан ыш ўшане. Таче теве Матран ковам тойышт. Тудо кум кече ончыч колыш. Ялыште эн шонго ыле. Манаш веле, индешле шым ийым илен. Пытаргыш жапыште пешак шўкшеме. Но лу наре талук ондак эше тошкемыштыже шудым солен. Саваж дене чылт самырыкла лупшен. Таче тудым — шемемшым, чал-чал ўпаным — пытаргыш корныш ужатышт. Шўгар воктене Виктор Михайлович чылаштым ўрыктарыш.

— Весыже мый лиям. Шўгарым тыгайымак кўнчыза,— каласыш калыклан да эн ончыч ял могырыш ошкыльо.

Пўртшө лишан кидшагатшым ончале. Тудо вич минут гыч ик шагатым ончыкта. Шола кид йымалне чыташ лийдымын шуралтыш.

Тиде шўм деке вўрым шупшшо вўргорно-влак пудештыч. Виктор Михайлович, чылт шонго пушенге семын, чурийже дене лумыш шунталте.

12

Таня йочам пеш йӧсын ыштыш. Воктеныже ош халатан айдеме-влак куржталыт. Ончыклык аван вийже йӧршын пытен. Йочан ош тӱням ужмыж годым тудо, вежат, ушым йомдарыме гай лийын. Азам Танялан содыки ончыктышт да вара нангайышт.

Ош халатан ўдырамаш документешыже вич минут гыч ик шагат шумаште ўдыр аза шочо манын возыш да неле паша кече деч вара, ноен пытыше, тамакым шупшшо моло врач деке лектын кайыш.

— Илаш тӱнгалеш ала уке, омаат пале, — шӱлалтыш иктыже. — Пыкше лукна, ала иктаж-можым сусыртеннат.

— Чыла сай лиеш, — вашештыш ўдырамаш. — Вуйжо верыштыжак...

Ўдыр ыш коло. Умбакеже тудын дене мо лиеш, кӧ пала.

13

Кок-кум кече гыч изи куэ кушкыл аваж йымалне тӧрланыш. Тудынат илымыже шуын. Ава куэже тудлан вийым ешарен. А айдеме-влак тыгодым, чодырам руэн, умбаке да умбаке эртенят, вес пушенгылам йӧрыктеныт.

14

Чодырам руышо ик пашаен пеш проворын пашам ышта. Ик пушенге деч весыш кусна. Пӱсӧ пӱян темдыме пилаже, пушенгыш рошт керылтын, вожно гычак йыген кудалтен. Кӱжгӧ, шкетын ондалаш лийдыме пӱнчым тудо эше тора гычак шекланыш. Сылне, виян пушенге моло деч ӧрдыжтырак шоген. Садланак тудо тыгай кӱжгӧ лийын. Чодырам руышо тудын деке пилаж деч посна лишеме. Воктенже тошкеште, ниялтыш. Тыгодым кӧргыштыжӧ пуйто ала-мо тарваныш, пуйто вачыжым лывыртыш. Тудо моткоч лишылла чучо. Но тиде пушенгым йы-

гаш ой! весела лиеш манын шоналтымыж годым шүмьшкыжӧ пуйто шырге керылте.

Тудо йыраваш, саде пүнчӧ деч молым, чыла пушенгым йӧрыктыш. Чодырам руышо икмыняр гана пушенге дек лишемдыме пилажым ӧрдыжкӧ корандыш, каваште йомшо пушенгын вуйжым шымлыш, вара угыч пилажым кидыш нале. Но нигузе тудым ылыжтен ыш керт.

«Мо тыгай? — шоналтыш айдеме. — Тиде пушенгым кодаш моли? Весе деке каяш? Но тидыже вет могай кӱжгӧ, чапле да! Пеш сай пырня лектешыс. Уке! Пүчкамак! Тудым йӧрыктыде, нормымат ом теме!»

Чодырам руышо семынже шүвале да шнуржым шупшыльо. Пила пүсӧ, осал пүйлажым пушенге кӧргыш шураптыш. Тыгодым айдеме ал пытымым, вийже шулаш тӱналмым шиже. Ажгынышыла толаштарыше пилам пыкше веле куча. Айдемын пуйто кид-йолжо мален шинчын. Шогалынат, тарваненат ок керт, пилаже мландӱмбакамаво.

Вучыдымын тӱтан мардеж тарваныш, пеле пүчмӧ пушенгыш керылте да эркын мланде вельш таяш тӱнале... Пүнчӧ йӧсын кочыртатышат, айдеме ӱмбаке йӧрльӧ. Чодыра руышын ӧрдыжкӧ корангаш вийжат, алжат ыш лий.

Айдеме ден пушенге илыш мучашым пырля вашлийыч. Нуно ик татыште колышт.

Кутезе саклемйүк

Кок ужашан трагикомедий

МОДШО-ВЛАК:

Егор.

Владимир.

Нина Петровна — Владимирын пелашыже.

Агния — илалше ўдырамаш.

Михаил — ялысе изирак начальник.

Лўмдымө.

ИКЫМШЕ УЖАШ

Действий кудывечыште эрта. Шинчалан изирак кўкшака перна. Воктеныже — варан колодич, умбалнырак — ўстел, кок пўкен. Сценыште Егор койылалта. Мом ышташ, шкенжым куш чыкаш, ок пале. Ик жап гыч, физзарядкым ыштен, Михаил толын лектеш. Кўкшакашке куржын кўза, тўрштылеш, кидшым лупшкедылеш. Егор тудым пуйто огеш уж. Зарядкым ыштен пытарымек, Михаил Егор деке лишемеш.

Михаил. Здорово, Егор. Эшеат мыланем сырен кош-тат?

Егор. Молан? Молан тыланет сырашыже?

Михаил. Тый орадыла ит шогылт, пуйто мо нерген ойлымем от шарне.

Егор. Пеш кўлеш тылат верчын нелеш налаш. Конешне, тыгежак мый денем ышташ огеш кўл ыле.

М и х а и л . Пашам эшеат нигушто от ыште?

Е г о р . От уж мо? Уке. Шкак вет паша гыч поктен луктыч.

М и х а и л . Пашам йöратыше пашам эре муэш. А кумылет уке гын, тугеже... нелеш ит нал. Шке татакан улат, манаш веле кодеш.

Е г о р . Кушто тудым муатше, пашажым? Ала кычалын омыл, шонет? Нигöлан тетла мый ом кўл. Тыят теве амал деч поснак луктын кудалтышыч. Пуйто молышт жапыштыже толыт...

М и х а и л . Адак энгыраш тўнгалыч. Мыйже вет тылат кок гана ушештарышым, тый шыч кольшт...

Е г о р . Молан вара молыштлан от ойло? Мыйым гына ужыч?

М и х а и л . Конешне, тыйым. А көм эшеже?

Е г о р . Тый денет мутланаш кумылемат уке. Налыч да ик татыште илышем пудыртышыч.

М и х а и л . Мый пудыртышым? Давай, титакетым ынде мыйын ўмбака сакалте! Ала пашаш вараш кодашат мяк туныктенам?

Е г о р . Тый денет ўчашаш — конгам öргымö дене иктак. Пеш кўлат!..

М и х а и л . Тынаржак ит тöрштыл. Ваштарешем кает гын, йолаш деч посна кодат! Умылышыч?

Е г о р . Йöра, ит сыре. Шокшо парым луктын кудалтышым. Шкат умыло: таза пöрьен улам, а пöртым оролен киём. Шкемым куш чыкаш, ом пале.

М и х а и л . А мо тыште удаже? Тиде вет шылыжым ок шупш.

Е г о р . Михаил Деомидович, мöнгеш пашаш налат вет? Иктаж-кунам...

М и х а и л . Кызытеш вакансий уке. Давай лучо кидым кучен ўчашена (*Ўстел воктенсе пўкеныш шинчеш.*).

Е г о р . Кумылем уке.

М и х а и л . Манам вет, ит тöрштыл! (*Егор кумылдымын воктеныже, вес пўкеныш шинчеш, кидшым шуялта.*

Михаил тудым сенынеже. Но Егор шыдыж дене кидшым үстел умбаке пызыралынат пышта. Тидыж деч шкежат лүдеш.)

Егор. Нелеш ит нал.

Михаил. Егор, тый изишак кеч умылет мом ыштылметым?

Егор. Уке... Йонгылыш лекте... Мый тыге ынем ыште ыле...

Михаил. Тый вет кызыт мыйын ваштареш кайышыч! Вот мо!

Егор. Тугеже ынде пашаш, товатат, от нал да?

Михаил. Вот ораде! Тый көн ваштареш кайышыч?! Мыйын ваштареш! Ончо-я, вийжым ончыктынеже!

Егор. Такшым гын тый вианрак улат. Давай эше ик гана!.. Шкат ужат.

Михаил. Да коран тый!.. *(Кая.)*

Шкетын кодмек, Егор, үстел деч торлен, тошкалтышыш шинчеш. Шонаш пижеш. Вара колодич дек мия да вараж гыч ведрам мучыш-тара, тушто шӧргам келыштара.

Лүмдымӧ *(толеш)*. Егор!

Егор. Кӧ тиде? Кӧн тушто йӱкшӧ? Пылышемланак ок шокто? *(Кандырам умбакыже пӱтыркала. Онгым висен онча.)*

Лүмдымӧ. Мый тыште улам.

Егор. Кӧ тушто? Йӱкет гыч нигузе пален ом керт.

Лүмдымӧ. Мый тыште шукерте огыл улам.

Егор. Молан лӱдыктылатше? Мо тылат кӱлеш?

Лүмдымӧ. Тый декет лӱмын тольым.

Егор. Шке декем нигӧм ўжын омыл. Кӧ улат? Мо кӱлеш?

Лүмдымӧ. Тылат полшаш тольым.

Егор. Мылам нимогай польшат ок кӱл. Шкат шотым муам. Таза улам эше.

Лүмдымӧ. Кузе огеш кӱлжӧ? Ужат, мом шонен пыштенат да.

Егор. Тыланетше мо сомыл? Кушеч улат?

Лүмдымө. Тушечын...

Егор. Йодмо годым айдеме семын вашеште. Ала-мом вудыматен шога эше... Теве вүдварам налаMAT, кудывечем гыч шурен луктам.

Лүмдымө. От тошт. Уке вет? ШижаMAT, тый чылаж дечат лүдат. Мый дечемат лүдыч. *(Кандырам кучен шогышо Егор деке шенгечын мия.)*

Егор. Тыгеже лүдат тудо. Шенгечынет иктаже йышт толеш гын, тыят вожгоклатым нөртет.

Лүмдымө. Мылам нигө деч лүдаш.

Егор. Ончо-я, могай чолга лектын. Тугеже мыят ом лүд.

Лүмдымө. Лүдат.

Егор. Уке, ом лүд. Но содыки кө тый улат?

Лүмдымө. Шке тогдае.

Егор. Кушеч мый палышаш улам? Шкежат от ойлыс.

Лүмдымө. Тыйын мундыр тукумет улам.

Егор. Мыйын тыйын гай ны мундыр, ны лишыл родеMAT уке. Йүкетат палыдыме. Шойыштат чыла. Ом пале тыгайым.

Лүмдымө. Уке, ом шойышт. Йодышетлан гына вашеште. Ойлем вет, полшаш толынам. Ужамат, илышет кумыкталте. Теве орадыMAT ышташ төчен шогылтат... Се-мынем шонем: полшаш күлеш. А кузе от полшыжо? Тыгай сомылым шукташ шкетлан йөсыракак.

Егор. Кузе моштем, туге илем. Полшымет ок күл. Шке шотым муам. Да такшым, мылам ынде чылажат ни-почом...

Лүмдымө. Тый денет пешыжак ынем келше...

Егор. А мом мыланем йомдарашыже? Мыйын верч садак шорташ нигөлан...

Лүмдымө. Тидыже чын. Родо-тукумет гыч нигө ыш код. Мый дечем молыжо... Тый вет ешыште ик шочшо ылыч. Туге?

Егор. Тидыжым кушеч палет?

Лүмдымө. Тыйын нерген мый чыла палем. Пөртыштет мо улмымат пеш сайын шинчем.

Егор. Тый мо, пөртыштат шенгын шуктенат? Ала эше иктаж-мом шолыштыннатат?

Лүмдымө. Да тыйын шолышташыжат нимом. Ачат-аватын кодшыж денак илет. А вет нылле ийым вачышкет пыштышыч. Арвер, кўмыж-совла — чыла ача-аватын.

Егор. Чарне... Титаклаш тўнале, от шинче. У арвержым көлан налшаш улам? Мыланемже мо улыжат сита. Көлан мыланем погашыже?

Лүмдымө. Оксажым садланак йўын колтенат? Ож-ныжо вет, оксат лийме годым, пөртет тич калык погын-нен. Кушто ынде саде йолташет-влак улыт? Молан нигө-ат ок тол? Туге шол, окса деч посна тый йолташетланат от кўл лийыч...

Егор. Чарне, манам. Лучо шке кумылет дене кай. Уке гын, луктынак кудалтем.

Лүмдымө. Да, ойлыштат! Лүдат вет. Мый тыланет чыным ойлем. А чынлан нелеш налме ок кўл. Тый мый дечем моло дечынлак лүдат. Садланак Михаилат паша гыч луктын кудалтыш. Ваштареш шомакымат нигөлан ойлен от керт. Садланак обижают.

Егор. А тиде тыйын пашат огыл. Но содыки каласе, кө улат?

Лүмдымө. Михаиллан вет тыйын верышкет роды-кайжым пурташ кўлеш ыле. Садланак тыйым паша гыч луктын кудалташ амалымат муын. Тый дечет тудо лўдын огыл. А ынде тебе нылле ияш пөрьен паша деч посна пөрдалат. Чылаштыжат койышет титакан. Палем вет. Садланак полшаш тольым, а тый... поктен колтынет.

Егор. Пешак вучыдымын толын лектыч да, вуюм гыч товар тош дене перымылак... Садланак нимом ыш-таш, нигуш пураш öрым.

Лүмдымө. Мый эре тыге толам: шып, нигө ынже уж манын.

Егор. Родыкай улам, маньыч. А мыйже вара молан тыйым ом пале? Кузе ўшанашыже, манат? Ыышт кош-там манат... Сай айдеме тыге ок ыштыл.

Лүмдымө. Толшашем нерген тыланет палаш ни-молан. Вет мыйжым садак от пале, вет тый денет ик ганат вашлийын огынал. Мыйын нерген ниго дечын ко-лынат отыл. Да вот шижым, лачак кызыт тылат кўлеш лийым да тольым...

Егор. Ындыже нимат ок кўл. Ойло, кеч ит ойло — колыштмемат ок шу...

Лүмдымө. Умбақыже кузе илаш шонет?

Егор (*онларен*). Умбақыже нимом ом шоно.

Лүмдымө. Мыйымат да шкендычымат ит ондале. Тый тидым от ыште...

Егор. Ыштем.

Лүмдымө. Уке.

Егор (*изииш шоналтен*). Ала тый чынымак веле ой-лет? Ом тошт дыр...

Лүмдымө. Паша деч поснаже кузе илаш тўнгалат?

Егор. Шужен колем. Эркын гына. Мыйын гайже ша-гал улыт мо?

Лүмдымө. Да, шукын улыт. Но вет мыйже тыланет полшынемыс, умбақыже кузе илышашым туньктынем... (*Йогорым колодич вара деч коранда.*)

Егор. Кузе полшен кертатше? Пашадарым моли тўлаш тўнгалат?

Лүмдымө. Уке. Мый койышетым веле вашталтен кертам. Тыйын нерген чыла чыным ойлен пуэм, а вара-жым саде лүкө гыч шке лекшаш улат...

Егор. Тутеже айдеме семын мутлане. Туштен ит шого. Умылаш неле.

Лүмдымө. Молан шке паша веретым йомдарымым кеч шкеже палет?

Егор. Шкак каласышыч вет, Михаилаын родыкай-жылан паша вер кўлын да. Садланак корандышт.

Лүмдымө. Тыйже молан шке верчет шыч шого? Паша гыч вигак корангыч?

Егор. Мыскылым чытенак ом керт.
Лүмдымө. Молан пенгыдын шыч шоґо?
Егор. Йөндымын чучо.
Лүмдымө. Молан йөндымын?
Егор. Мом милиционер гай йодышт шоґылтат?
Йөндымө да и чыла...
Лүмдымө. Мольлан пеш йөнаныс. Молан нунышт
Михаил гай-шамычлан вуйым вигак оґыт пу?
Егор. Тек ўскыртланышт. Мыйын сомылемат уке.
Лүмдымө. Өрын шоґышо улат тый, Егор. Чыла деч
лүдат.
Егор. Ойлыштат. Кө деч лүдашыже? Михаил деч?
Да мый маскам лүяш шкетын лүдде коштынам.
Лүмдымө. Чынак, маскам лүяш коштынат, а ай-
деме деч лүдат. А молан?
Егор. Кө пала...
Лүмдымө. А мый палем. Садланак эше ик гана ой-
лем: койыш-шоктышетым вашталтышаш улат. Вара тый-
ым калыкат айдеме семын пагалаш тўнгалеш.
Егор. Мыланем тидыже оґешат күл. Молан мый де-
чем калык лүдшаш але эше иктаж-мо...
Лүмдымө. Кузе вара умбакыже илашыже шонет?
Полшышат уке. Вет йөршын шкет кодынат. Шинчен лий,
койышетым от вашталте гын, илышет деч нимо сайжы-
мат ит вучо.
Егор. Кузе лектеш, туге лектеш.
Лүмдымө. Да чарне, Егор. Мый денем тыге мутла-
наш ок лий. Вет мый тыйын нергенет чыла палемыс.
Егор. Ну, мом палетше?
Лүмдымө. Палем: шкаланетат тыгай илыш ок кел-
ше. От керт тый мөнгыштө вот тыге паша деч посна
шинчен.
Егор. Күлеш лиям гын, мөнгеш ўжыт.
Лүмдымө. А уке гын?
Егор. Уке гын, уке. Тугеже калыкшыланат тынарак
веле күлам. Тугеже нимом от ыште...

Лүмдымө . А вет ош тўняшке тый йөршын весе то-
лынат, Егор . Тый вес семын илышаш улат ыле .

Егор . Күлеш-оккүлым ит ойлышт . Кузе илышаш ул-
мемжым тыйже кушеч палет?

Лүмдымө . Ом пале гын, ома т ойло ыле . Шочмет
годым чонышкет вес койышым пыштыме улмаш . Кы-
зытсе гайым огыл .

Егор . Чарне, манам, лодымандаш . Тидым тыйже
кушеч палет?

Лүмдымө . Ойлемыс, тыйын нергеште мый чыла
палем .

Егор . Айдеме могай гына тўкө, могай гына койы-
шан ок шоч . Мый тыгай улам, весе, вес тўкө... Чылан
тўрлө улыт .

Лүмдымө . Айда весе-шамыч нерген ойлаш огына
тўнал . Мый вет тый декет толынам . Тыланет полшынем .

Егор . Кузе мыланем полшетше? Ала тый иктаж на-
чальник улат? Ала шке декет пашаш налат?

Лүмдымө . Шкаланет шке полшет . Мый тыланет
тидлан мом ышташ кўлмым гына шижтарем .

Егор . Векат, тый денет арам жапым йомдарен шо-
гем . Толын мый декем сакыйым ойлышташ, а мый, ора-
дыже, колышт шогем... Ом ўшане тыланет .

Лүмдымө . Кеч ўшане, кеч ит ўшане, толынам гын,
ойлыде омак керт: чаманышым тыйым да толым...

Егор . Чарне! Кай вашкерак тышеч, а . Кушеч толы-
нат, тушкак кай . Ала иктажым полшаш ўжаш? Тек по-
ктен колташ полшыжо .

Кая . Ик жап гыч угыч пёртылеш .

Лүмдымө . Йолет туржыч?

Егор . Туржым .

Лүмдымө . Мом шонен муыч? Мыйым колышташ
ямде улат?

Егор . Айдеме шонашак шочын .

Лүмдымө . Шочын вочмеке, могай лиймым палет?

Егор. Омат пале...

Лүмдымө. Але марте палыдымым кажнын палыме шуэш. Тый тыгай икте веле отыл.

Егор. Шочмекем, могай лиймемжым кузе ончык-тенже кертат?

Лүмдымө. Тидым шке ужат.

Егор. Омо дене мо?

Лүмдымө. Уке, омо дене огыл. Мый тыланет ик верым ончыктем. Теве ужат тиде кўкшакам?

Егор. Тылат тетла нимом йодышташ мо? Тудо шу-кертсек, шочмем годсек, эре тыште.

Лүмдымө. Күзө тушко, покшекыжак шогал да мыйын каласыме шомакем ойло.

Егор. Вара мо лиеш? Ала мланде йымак порводем?

Лүмдымө. Ит лүд, нимат от лий. Моло айдеме се-мынак тыят ала-кунам шочынат, ош тўням ужынат. Шоч-мет годым чонышкет ончыклык койышетым пыштыме улмаш. Тиде верыште тый йөршын весе лият, ты ош тўняште таче могай лийшашлык улметым ужат. Чечас теве тыгайрак шомак-влакым каласышаш улат: ози, дази, тизи, чези. Почешем ик гана ойлен пу.

Егор. Мом вудыматышыч? Тыгайым нигунам ко-лын омыл. Кузе мыйже нуным шарнен кертам?

Лүмдымө. Кертат. Тый ынде нуным шарнет.

Егор. Ала, ала. Мый школышто тунеммем годыMAT ушем дене почеш кодынам. Южгунамже почеламутым ту-немаш пуатат, кас мучко тўем-тўем, а эрденыже нимо-мат ом шарне.

Лүмдымө. А нине шомак-влакым шарнен кодыч? Каласе ынде.

Егор. Шарнашыже мо шотшо? Ерунда ала-могай, йылмат ок савырне. Ойлышаш моли? Ози, дази, тизи, чези. Тыге ойлышыч гала?

Лүмдымө. Тыге. Вот саде кўкшакаш шогалмеке, нине шомак-влакым ойлышаш улат. Да могай шочшаш

улметым шке ужат. А ынде тол-я лишкырак, икмомак пылышышкет каласынем.

Егор. Молан?

Лүмдымө. Ит лүд, тол, манам.

Егор. Кумылем уке. *(Шкеже лишемеш, пуйто йолжо тудым шкеак нангая.)*

Лүмдымө *(ала-мом пылышышкыже ойла)*. Умылышыч?

Егор. Чылажымак огыл.

Лүмдымө тетла нимом ойлыде коранеш. Егор шинчешат, шонен шинча.

Тыгодым, ведрам нумалын, Агния толын лектеш. Колодич деке лишемешат, кандыра мучашысе шörгам ужеш. Öрын руда да шкенжын ведражым кылден шында.

Агния. Егор, мо пörтыштет от шинче? Мо ончем, эр годсек эре тыште шогылтат. Йогыланен ноенак отыл?..

Егор. Мом манат?

Агния. Эр мучко, манам, кудывечыште шогылтат.

Егор. Яндар юж дене шүлалташ лектым. Агния кокай, ойлат, пуйто тый юзо тукум гыч улат. Авам деч колынам ыле. Чынак мо?..

Агния. Кө пала? Кугезе ковам нергенже пуйто тыге ойленыт. Теве мыйым шкемымат үмыр мучко локташ толашат. Тидланже нигузе тавадан шогалын ом керт. Кудло ий марте илен шумекат, ик шүведыш шомакымат ом пале. Молан тидыжым эр юмынак йодышт шоget? Ала омешет иктаж осал кончен?

Егор. Уке. Нигöат-нимоат кончен огыл. А тылат, Агния кокай, эр юмын нигö ок тол мо?

Агния. Эркын гына ушет каяш тўнгалын ала-мо? Шкет иленже лийын кертеш тудо... Э-эх! Ушышкет толын пурышо тўрлö оккўлым йодышт шогылтат. Шонго кува деке кө толеш? Ожныжат толын огытыл да. Унала кошташ мый кумло ияш шкет вате омыл вет.

Егор. Шого, Агния кокай.

А г н и я . Мо эше? Эше иктаж ораде йодышым пуынет мо? Лучо тый дечет торашкырак кораншаш.

Е г о р . Тый мыйым орадылан гына ит шотло. Но таче эрдене мый декаем ала-кө толын ыле. Теве тыштак шогылто. Йышт тольо. Пыкше поктен колтышым.

А г н и я . Ала тентгече адак йолташет-шамыч дене подылынат? Ала иктажше пөрт воктенет мален веле колтен да.

Е г о р . Уке, тентгече йўын омыл. Подылашыже оксамат уке. Но тыште ала-кө лийынак. Кеч ўшане, кеч уке. Мылам сакый кўлдымашым ойлышто.

А г н и я . Тылат ынде шинчатлан кояш тўнгалын, Егор. Шкет илаш, конешне, йөсө. Эре шкетын да шкетын. Ўдырым нал манын, мыняр гана ойлышым. Пачерланат мынярын шогышт. Але вара иктыжымат ондален шыч керт? Чылаштымат өрдыжкө марлан пуэн колтышыч.

Е г о р . Да уке, Агния кокай. Шинчамлан йөршынат ок кой. Ала-кө лийынак, теве гына тыште шогыш да... куш лие? Тышке толшыла, нигөм шыч уж?

А г н и я . Уке, нигөат ыш кой. Егор, шинчен лий, чылажат тиде яра, паша деч посна, пөрдалметлан көра. Тылат иктаж-мом да ышташ пижман.

Е г о р (*йыр ончен савырна*). Чынак, нигөат уке. Шукерте огыл гына тыште шога ылыс. Теве тыште. Пөртыш моли төрштен пурен шуктен? Айда пурена, пырля ончалына. Тушто тудо...

А г н и я . Омат шоналте. Тый денет пырля орадыланаш гына кодын! (*Кайынежат пуйто, но умбакыже мо лиймым моткочак палынеже.*) А кө ылыже? Пөрьен але ўдырамаш?

Е г о р . Ом пале. Пөрьен гай койо...

А г н и я . Мокмыр вач шинчатлан койын дыр?

Е г о р . Ойлемыс, тентгече йўын омыл, подылашат нигө толын огыл. Айда пырля пурена. Шкетлан лўдыкшө. Поктен колташат полшет. Уке гын низаштат ок кай вет, ўскырт тугай... эшеже сакый кўлдымашым ойлыштеш.

А г н и я . Пижын веле! Йөра, пурена. Ала чынже де-

нак иктаж ең коштеш. Юмсерлаге, ала мемнан декат шунеже...

Пөртыш пурат. Икмыняр жап гыч мөнтеш лектыт.

Егор. Тыштак ыльыс. Товат, юмончылно, ом ондале!

Агния. Сакый түрлым шонен луктат... Мыйже кровать йымалнат ончалымыс. Туштат нигө уке. Мий, эмлымверыш миен тол, ала иктаж эмым пуат.

Егор. Мыйже таза уламыс. Молан от ұшаныже? Чынак, ала-кө лийынак. Мый денем кужун мутланыш.

Агния. Кызытше вара кушто? Ала пөртыш пурымына годым окна гыч төрштен куржын. Мокмыр вач түрлымат ыштылыт...

Егор. Ала төрштенат. Кайышаш, ончалшаш. *(Пөртыш пурат. Писын гына мөнтеш лектеш.)* Уке, тудо окна гыч лектын куржын сенген огыл. Көргө гыч түчмө.

Агния. Миен тол, манам, эмлымверышкет. Алеже вашкерак ұдырым нал... *(Кая.)*

Егор *(шкетын)*. Öрмаш веле! Шинчамлан кояш тўналын! Ала-кө мый денем мутланышакыс. Теве тиде верыш шогалат гын, саде шомак-шамычым каласет гын, шочмет годым могай лийметым ужын кертат, мане. Векат, ондалыш. Коштеш ала-могай йўлер... Ала ондаленат огыл. *(Лўдын-öрын, кўкшака ўмбаке кўза.)* Нигө ынже уж гына, уке гын, чынжымак орадыш каенам, маныт. *(Кўкшака гыч вола. Угыч кўза.)* А вет ойлымо шомакшым шарнем. Вуйыштем каже мутшо лодемалт кодын. Төчен ончаш гын веле? Ози, дази, тизи, чези... *(Вуйжым кок вельш савыркален шога. Вара трук вашталтеш, кугу йўкын ойлаш тўналеш.)* Ончо-я, могай улыт?! Мыйым игылташ шона-ат! Мый ала вуйдымо вольык улам, шонедат? Вашештенат кертам! Ала ушем, вием ок сите, шонедат?! *(Лўдын чытырналтеш да писын гына юзо шомаклажым пелешткален налеш.)* Ози, дази, тизи, чези... *(Адак ончысыжлак леш.)* Ондален огыл вет, а. А мо тиде мый

денемже лийын кайыш? Мом кычкырлышымже? Йүкemat вашталте. Игылтыда мыйым манын ойлышым гойо. Нигö тыгай илышыш мыйым виеш шүкен огылыс. Кузе шонем, туге илем.

Пörтыш пура. Кудывечыште милиций форман Владимир ден пелашыже Нина Петровна койылатат.

Владимир. Таче Егор ала-мо ок кой. Алят мала мо?

Нина Петровна. Мо, сагынышыч моли? Тудын мом ыштылмыжым палаш нимолан. Кажне пашадыме дене кылым кучаш тўнгалат гын, мўндыркö от кай.

Владимир. Меже вет тудын дене пырля кушкына-нас. Кузе келшаш огылжо? Егор!

Нина Петровна. Кызытак кычкырыметым чарне! Кайышна. Шарне: ме паша дене лектынна. Тиде Егорлан нимом ышташ...

Егор (*пöрт гыч лектеш*). Кö, шонем, тыште кычкырла? А тиде те улыда улмаш...

Нина Петровна. Мо, адак лöкен киет? Чуриетат туржалт пытен.

Егор. Ом йў мый кызыт. Так, изишак черланышым...

Владимир. Кылменат мо? Кенгеж рўдын?

Егор. Кылменжак омыл, Володя. Вот тазалыкым гына умылен омак керт. Йöра, толында. Уке гын, мыйшке тендан дека мийынем ыле.

Нина Петровна. Тый декет лўмын кошташыже кўлешлыкшат уке. Так пöртет воктеч эртен кайышна да...

Владимир. Иктаж томаша лийын кудалтыш мо?

Егор. Лийын! Кудалтыш!

Владимир. Черланышычак?

Нина Петровна. Те йылмым так арам туржаш эре амалым муыда. Тый Володям кужун ит кучо. Тудо вет ешан пöрбенг. Моло дене тагастарымаште... Лодыманден шогаш тудын жапше уке.

Владимир. Чечасак ыштышашлык пашанаже укес, Нина. Вет так гына южым шўлалташ лекна огыл мо?

Нина Петровна. Южым так гына шўлен кош-
таш мемнан жапна уке. Сакыйым шонен ит лук. Южым
чумен кошташат ом пу. Пашажым писын муын пуэм.

Владимир. Шого, йолташем дене мутланен налаш
пу. От уж мо, айдеме черланен.

Нина Петровна. Йбра, лодыманде. Только
кужун огыл. *(Кая.)*

Владимир. Чынжым каласе, ала адак логарет по-
чылтын?

Егор. Могай чичи-мичи дене? Мом ойлыштат? Ок-
самат уке, запоят уке. Теве киндылан икмыняр тентге
гына кодын. Мый денем вес томаша лийын кудалтыш.
Шинчамлан тўрлыжат коеш...

Владимир. Сакый чепухам ит ойлышт-я.

Егор. Чынак, Володя. Эрдене мый декем ала-кө то-
лын ыле.

Владимир. Иктаж йолташет кленча дене мо?

Егор. Шого, лугыч ит ыште. Мый тудым тылеч он-
чыч ик ганат ужын омыл. Лўдыктыш веле.

Владимир. Хулиганитлыш мо? Тугеже мыйым
ўжаш күлеш ыле. Мый тудым вигак пўтыралам ыле.

Егор. Уке. Шкенжым тыматлынак кучыш. Утыжде-
нат шыман. Вот кө улмыжым низаштат каласен ом керг.
Чурийжымат ынде ом шарне.

Владимир. Ужамат, йомакым веле йомаклаш тўна-
лыч.

Егор. Чынак, чылт йомакыштыла ыле. Чынак, Во-
лодя. Тыште ала-кө лийын. Эшеже вот тиде күкшакашке
кўзаш шўдыш. Мый... толмет деч ончыч кўзен ончышым.
От ўшане? Да чылажат тудын ойлымыж семынак лийын
кудалтыш.

Владимир. Мо лийын кудалтыш?

Егор. Шыч умыло?

Владимир. Ойлыметым умылаш лиеш, шонет?

Егор. Ойлемыс, чыла тудын семын лие. Саде күкша-
каште тудын каласен кодымо шомакшым ойлышыMAT,
пуйто вигак вес айдемыш савырнышым.

В л а д и м и р . Адак нимом ом умыло.

Е г о р . Кузе шыч умыло? Мый тылат кузе мо лий-мым каласкалем. А тый — улышышым да шым умыло.

В л а д и м и р . Ала омо кончен?

Е г о р . Уке, кончен огыл. Ну, могай тый айдеме улат, Володя? Мый тылат кок гана каласкален пуышым, а тый садак от умыло. Ала ынет умыло...

В л а д и м и р . Тыйын ойлыметшым йөршын улылаш ок лийыс. Орадыла ончылнем шогылтат да... Сакый йомакым ойлыштат...

Е г о р . Тый, Володя, тунемше айдеме улат — исторический факультетым тунем пытаренат. Вот каласе, илышыште тыгай томаша лийын кертеш мо?

В л а д и м и р . Мо лийын кертеш? Тый мылам чылажымат айдеме семын умылтаре, а вара мыят айдеме семын вашештем.

Е г о р . Тый дурак улат мо? Мом ойлыдем йөршын шыч колышт ала-мо? Ойлемыс, таче мый декаем ала-могай палыдыме ет толын ыле да тиде күкшакашке шогалаш шүдыш. Тудым колыштын, тушко күзышымат, ойлымо шомаклажым каласышым. Да тушто мый йөршын вес айдеме лийын шогалым. Тыгайже илышыште лийын кертеш мо?

В л а д и м и р . Ом пале. Тыгай нерген нигунамат колын омыл. Книгалаште түрлым возкалат: түрлө фантастикым, чер нерген...

Е г о р . Тый мый денем черле айдеме семын мутланет.

В л а д и м и р . Черланыметше нерген шкак каласышычыс.

Е г о р . Но ушемжак каен огыл. Тый вот мылам каласе: кызыт ойлыдем семын күлдымаш илышыште чынже дене лийын кертеш мо?

В л а д и м и р . Мландүмбалне түрлыжат лиеда. Чылаж нерген палашыжат ок лий. Тый, Егор, чыным ойлет, пуйто ала-могай палыдыме ет толын да саде күкшакашке күзаш шүден?

Егор. Товат, юмончылно. Чынак. Тольо да саде күүкшакашке кўзаш шўдыш. Да чылажат туштак лие...

Владимир. Мо лийынже?

Егор. Чыла. Ала-могай шوماкым каласаш шўдыш да «Тый шочмет годым могай улат улмаш, кызытат тугаяк лият» мане.

Владимир. Ёрмаш веле! Шوماкшым могайым ойлыман?

Егор. Ом каласе. Тудо нигёлан каласаш шўден огыл...

Владимир. Ала мыламат тушко кўзен ончаш, а? Конешне, тылат чылажат омеш кончен огыл гын...

Егор. Коктынат кўзен кертына. Тый нигёлан ит ойло веле. Уке гын мыйым, товатат, пелтураклан шотлаш тўнгалыт да Семеновкыш колтат эше.

Владимир. Ит лўд, нигёлан ом ойло.

Егор. Колышт, Володя, шарнет вет, шарнет вет йоча годым тиде вер нерген тўрлым ойлышттым.

Владимир. Шарнем. Кузе ом шарне? Ме тунам тушко кўзашыжат лўдынна.

Егор. Пуйто тушто ала-кём тойымо.

Владимир. Эше иктым веле огыл. Ала-кунам, шу-керте акрет ожно, тыште мемнан тукумна илен. Нунын ўмбакышт йот мланде гыч толшо-влак керылтме годым чыла пўрњеным пуштеден кышкеныт. А шонто коча-кова, ўдырамаш да икшыве-влаклан кугу вынемым кўнчаш шўденыт. Тушко ондак колышо-влакым оптеныт, вараже илышыжымат тушкак волтеныт. Ўбачынышт леведышым ыштеныт да тудым мланде дене петыреныт. Леведыш сўмырлымеке, чыланат коленыт. Тугеже илышынек тоеныт лектеш... Тыге лийын манын ойлат...

Егор. Так, так. Вуетшат вет, Володя, шўртнў!

Владимир. Тидыжым тыят шарнет вет.

Егор. Тыгайым мондаш ок лий...

Владимир. Вот мо, Егор... Пытартыш жапыште мый чўчкыдын шонкалаш тўнгалынам: молан ме акрет тукумна гай огынал? Нуно вет илышыштым эрык верч

пуэныт, шкеныштын верашт верч тавадаг шогеныт... А ме?.. Кушко вўдат, тушко каена, мом ойлат, тудым ыштена. Тўнжө, ваштарешышт ойлаш лўдына. Вераж нерген, вуйым пыштымыж нерген омат ойло. Шоналтем тидын нерген, да чонемлан йөсын чучын колта, Егор.

Шып.

Егор. Володя, кумылет уло гын, кўзө кўкшакаш.
Владимир. Конешне, уло. Шоненак луктын отыл?
Егор. Уке. Тыгайым шонен муаш лиеш мо?
Владимир. Векат, уке... Лўдыкшын веле чучеш.
Егор. Тый кызытеш тыште ўлнө код. Ондак мый кўзем.

Владимир. Тыштат шоген кертам. Тыйже... Тый...
Егор (*кўкшакаш кўзен, шып ойлыштеш*). Ози, дази, тизи, чези!

Владимир. Мом тушто ойлыштат?
Егор. Мо тиде тыгай мый денем?!
Владимир. Егор, мо лийыч? Йўкетат вашталте. Мом кычкырет?

Егор. Нигунам ўмбакем керылташ ида тошт! Мый эше аралалт кертам! Те, шонеда, чыла ыштен кертыда? (*Шып ойла.*) Ози, дази, тизи, чези.

Владимир. Нимомат ом умыло. Тиде тыйын йўкет ыле мо?

Егор. Мыйын. Шкеат лўдын-өрын колтышым. Ужат вет, эшеат чытырем.

Владимир. Ужам. А мылам тушко кўзен ончаш лиеш?

Егор. Каласенат ом керт. Саде айдеме, мылам гына лиеш, мане гойо... Ну, йөра, тыланет ойлен пыштышым гын, кўзен ончо... Но нине шوماк-влак тылат полшат мо, ала.

Владимир. Ала полшат. Ну?!

Егор. Омат пале. Кумылет уло гын, кўзө. Мый ынде

шке дечемат лүдаш тўнгальым. Пуйто тушто айдеме тўсемымат йомдарем.

Владимир. Молан айдеме тўсым йомдарет? Южышт вет шкеныштым тыгак кучат. Тыгайже шкетын отылыс...

Егор. Калыкше тўрлө лиеш. Кажныжым покташ гын...

Владимир (*күкшакашке күза, Егор вола*). Ойло, Егор!

Егор. От лүд?

Владимир. Изишакше уло. Ну, йөра, мо лиеш, тудо кыша.

Егор. Ози, дази, тизи, чези...

Владимир (*ик тат шып шога. Но вараже йөршын модемеш*). Егор, кушто кленча? Пу тышке! Анже гычак подылам! А вара саде песте-шамычым ирен кышкем! Чыла! Тидым мый ойлем!

Егор. Володя, мо лийыч?

Владимир. Мом шинчат пашкартенат?! Нечыве мыйым тыге кўташ! Вот чечас шокшем кергалтемат, тыште чыла сўмырем! Палаш тўнгальыда тунам чыланат, кō тугай капитан Владимир Осипов!

Егор. Володя, чарне, шыпрак, калык колеш вет...

Владимир. Омат шоналте! Мылам чыла пофиг! Пу кленчам! Шўмем лыпландарем! Шўмемже тулла йўла!

Егор. Уке мыйын кленча. Давай, вашкерак воло тушеч.

Владимир. Чечас водем веле! Водем гынже, чыланат кушташ тўнгальыда! Чылан! Чечасак кевытыш каем! Орымеш йўам! Чонем кандарен йўам! (*Күкшака гыч во-лынеже, но ок керт.*)

Егор. Ой, юмсерлаге! Лўдыктымет дене мом каласышашымат мондышым... Ози, дази, тизи, чези.

Владимир (*күкшака гыч вола*). Тиде мо тыгай лие? (*Кайынеже.*)

Егор. Шого, Володя, куш чошынет?

В л а д и м и р . Ом пале... *(Чарнен шогалеш.)* Але вара тиде мый денем лие?

Е г о р . Конешне, тый денет. Тетла кө дене?

В л а д и м и р . Тугеже тыгай мый шочынам улмаш мо?

Е г о р . Тугела коеш.

В л а д и м и р . Молан вара мый весе улам?

Е г о р . А кө пала.

В л а д и м и р . Егор, палет ыле гын, вет южгунамже мый чылт тыгак шонем.

Е г о р . Кузе?

В л а д и м и р . Южгунамже, шонем, йўын вочшаш ыле да. Вара, уремыш лектын, уло ял уремлан аватмут дене кычкырал шындаш, тувырым кушкедаш, орай-чарайо-лын ошкыл колташ да кид йымак мо логалмым сўмырен кышкаш. Но чылажат шонымаштак веле кодеш. Эн он-дакше паша гыч луктын колтат манын лўдам. Да эшеже Нина Петровна мыйым илышынекак кочкеш... А мо вара мыланем тыгайже лияш чаракым ыштыш, а? Тиде сай але плока? Кызытеш нимомат ом умыло... Конешне, сай такше. Көн йўшө милиционерым ужмыжо шуэш? Эше-же орай да чарайо-лын куржталшым. А вес могырымжо, кенжеымат-телымат галстукым сакен, формым чиен коштын шер темын.

Е г о р . Ом пале, ом пале. Манмыла, тендан вельште, Морко вельште, лийын омыл, ом пале, мо лиймым ом шичне. Толмет деч ончыч мыят уло илышем шерын лектым. Молан лачак тыгай койышан шочынам? Молан койышемже лачак тыгай? Кунам тиде вашталтыже? Вет ужамат, чылажат вес тўкын чонгалтшаш ыльыс...

В л а д и м и р . Ала тыштыже тыят титакан отыл да.

Е г о р . Тудымак ойлем. Ала йоча пагытыште койы-шем тодылалтын? Ешыште вет шкет икшыве кушкым. Иктагаш-влакат пешыжак ышт лишем. Вет мыйжым сай-ынрак чиктенытыс, сайынрак пукшеныт. Весе-шамыч-шын, палет вет, икмыняр иза-акашт, шольо-шўжарышт лийын, уданрак иленыт. Векат, тидланак мыйым шып

ужмышудымын ончен коштыныт. Южгунамже кампетым луктамат, мыйым йөрәтәт, коеш, вачем гыч перкалат. Пытыш кампет — йөрәтәмәшат йывылдик. Адак мыйым игылташ веле тўналыт. Мишкаже эре ончылно лийын.

В л а д и м и р . Мый тыйым нигунам обижаен омыл.

Е г о р . Тыйже уке. Тыяк веле мый денем кампет деч посна келшенат. А шарнет, кузе икымше классыште ту-немме годым туныктышына когыньнам уло класс ончылно мушкын нале?

В л а д и м и р . Уке, шарналтенак ом керт.

Е г о р . А мый шарнем. Ала тунамак мый вашталтым? Туныктышо тунам шўрден ойлыш, пуйто эр еда шўрге-мым ом муш. Молат тиде койышым ынышт мондо ма-нын туныкташ пиже. Молан тудо эре мый декем гына пижедылын? Кызытат ом умыло. ...Иканаже вет урокыш-так тыге лие. Классыш тазыш йўштө вўдым темен пур-тыш да виешак кыдал марте кудашыктыш, чылашт он-чылно мушкаш тўнале. Йырваш чылан воштылыт. Южышт льоргымышт дене кўварышкат камвозыт. Молан тунам мый шым утло, молан шым курж? Чытенак, шып шогы-шым. Лўдынам, векат.

В л а д и м и р . Айдемын кунам вашталташ тўналмы-жым кө пала? Садак умылен от керт. Тылзе мучко вуй-нам пургедаш тўналына гынат, раш вашмутым садак огы-на му. Мөнгө кайышаш. Уке гын, Нина Петровна шы-дешкашат тўналын дыр.

Е г о р . Тый тидын нерген нигөлан ит ойло. Умылы-шыч?

В л а д и м и р . Омат пале, каласенат ом керт. Ала омат каласе...

Е г о р . Нигөлан ит ойло.

В л а д и м и р . Омат пале... (Кая.)

Е г о р (икетын). Молан гын мый тыге илем?.. Кө пала?.. Володят вес айдеме лийшаш улмаш. Ала чыланат тыгак? Молянат, күкшакаш шогалын, могай лиймыш-тым ончалаш пеш онайыс... О, тебе Агния кока вўдлан толеш. Ала тудымат öрыктарышаш?

Агния толеш.

А г н и я. Мо кудывечыште кечеш кўын шинчет? Пёртышкет пурашат лўдат мо? Адак шинчатлан коеш мо?

Е г о р. Уке, тетла ок кой. Так гына лектым. А тый адак вўдлан тольыч?

А г н и я. Вўдлан. Ок лий мо?

Е г о р. Молан ок лий? Вўдым эре мыйын колодичем гыч налынат.

А г н и я. Мом тугеже йодышт шинчет?

Е г о р. Так гына йодым... Агния кокай, тыйын вот тиде кўкшакашке кўзен шогалмет ок шу?

А г н и я. Ну вот, адак тўнгалат. Кеч ынде вўдланат ит кошт...

Е г о р. Пуйто йодашат ок лий.

А г н и я. Тыйже кеч изиш шоналте, вара йодшын кой. Йёршын вет ынде йўдыгенат. Мом мый кўкшакаштет йомдаренам? Ала свиданийыш ўжаш шонен пыштышыч?

Е г о р. Ик-момак тылат ойлынем.

А г н и я. Шўртным моли тушто муынат?

Е г о р. Уке, шўртным огыл.

А г н и я. Тугеже йокрок тыланет. Садланак тўрлў ок-кўлым шонкален шинчет. Эр годсек вет кудывечыште перныл коштат...

Е г о р. Нимом ом шонкале. Эре чыным гына ойлем.

А г н и я. Уке, шинчатланак конча. Йўшат отыл гою.

Е г о р. Ок кой, манам вет. Но эрденеже ала-кў толынак. Садланак тыйым вот тебе тиде кўкшакашке кўзен шогалаш йоднем.

А г н и я. Пижын веле...

Е г о р. Каена, Агния кокай, кўзена тиде кўкшакаш. Ик секретым тылат почнем.

А г н и я. Тыштак ойло. Молан тидланже тушко кўзыман?

Е г о р. Тыште огеш лий. Уке гын, шот ок лек.

Агния . Чарне! Чечасак чарне! Уке гын, сыренат кертам...

Егор . Ит сыре, Агния кокай, секретым ойлынемыс.

Агния . Тыштак ок лий мо? Тушкыжо молан күзыман?

Егор . Тыште шотлан ок тол.

Агния . Да-а, умбакыжат тыге толашаш тўналат гын, пўртет воктечат кошташ лўдыкшў лиеш...

Егор . Мом ойлыштат, Агния кокай? Мый вет тыланет ик секретым гына ончыктынемыс. Кўзен шогал вот тебе тиде кўшкакашке.

Агния . Тушто когыньнам ужын, калыкше мом шоналта? Агния ден Егорын ушышт каен, маныт.

Егор . Тек ойлат.

Агния . Тылатше, конешне, садак. А мылам, уке... *(Кая. Ик жап гыч мўнгейш пўртылеш.)* Мый вот тебе мом шоналтышым... Тыйым шкететым кодаш лўдыкшў... Кайышна моли? Могай тушто секретым шонен луктыч? Мом саде кўшкакаште верештыч?

Егор . Шомак дене тыглай гына тидым от умылтаре. Чылажат тушто гына лиеш.

Агния . Мом тугеже шарлен шинчынат? Ончыкто секрететым.

Егор . Кайышна.

Агния . Мом тушто ўрыктарышым ужынат гын?..

Егор . Тыгайым илышыштетат шонен от му.

Агния . Вот вет окмак, а. Почешет ошкылам вет. Ой, калыкше ынде мом шоналта гын?..

Егор . Шого тыште. Ондак мый шкетын кўзем.

Агния . Молан?

Егор . Тыге кўлеш. Мый дечем вара кўзет...

Агния . Нимат ом умыло. Иктажше ынже уж гына...

Юмсерлаге!

Егор . Ала ондак тый верышкем шогалат?

Агния . Капканым тушто шылтенат мо?

Егор . Ондак тый ошкыл. Кает?

А г н и я . Ойлыштат! Тушко кўзаш лўдынам? Йочана годым ме тушто чўчкидын модынна. Эсогыл шаршудымат тўвыт тошкен пытарена ыле. Мланде йолна йымалне яра вочко гаяк мўгырен.

Е г о р . Лўдат гын, шкак ондак кўзышаш. А тый тыште шого, ончо.

А г н и я . Мом ончашыже? Вет нимом шот дене от умылтаре...

Е г о р . Чечас шке чыла ужат. (*Кўшкакашке кўзен шогалеш.*) Ози, дази, тизи, чези... Агния кокай, кудывечем мучко чатканрак коштмо нерген мыняр гана ойлаш лиеш?!

А г н и я . Ой, юсерлаге! Тиде тыйын секретет мо? Тидым ойлаш тышке шўдырен кондышыч? Эшеже йўкетым вашталташ толашет. Ну, сопсемак ушет каен.

Е г о р . Агния кокай, тый молан мыйым эре шўрдылат? Ала ўмырем мучко тыйым чытен илаш тўнгалам?! Уке! А тый вет эре тыгай лийынат! Ала, шонет, изиэм годым кутанем гыч воштыр дене лупшыметым ом шарне? Амалжымат муынат вет: пўртет воктене шудым келынам. Вот пале, Агния кокай, мый нигунам нимом мондымаш уке!

А г н и я . Егор, тидлан вара але мартеат сырен коштат мо? Ала тетла нимом ойлаш да? Ала вуетак пудыранен?

Е г о р . Эргыч-влак мыйым обижайыме годым молан ик ганат утарен шыч нал?

А г н и я . Тидымат шарналтыш. Ораде улат тый! Могай кушмыштым шкат палетыс: нине вуйвустык-шамычым нимо денат кучаш ыш лий. Кушкын шуыч да чылан шаланен пытышт. Аваштым толынат огыт ончал. Шкешт декат огыт ўж. Мылам тугакшат чонемлан йўсў. Эше тый ешарет...

Е г о р . Ози, дази, тизи, чези. (*Ўлык вола.*)

А г н и я . Орадыланет, ончычсым шарналтышыч. Йўкет уло могоырем сургалтарыш.

Егор . Агния кокай, ит сыре. Мый тылат сырен ом кошт вет. Вот тебе тиде кўкшака сакыйым тыгайым мый денем ыштылеш. Вот саде эрдене толшет тиде кўкшакашке кўзаш шўден...

Агния . Тый адакат тўнгалат? Врачымак ўжаш гын веле?

Егор . Агния кокай, ўшане мыланем, мый тылат чыным гына ойлем.

Агния . Ўшанем. Лыплане. Паралич пера эше...

Егор . Вот садет, эрдене толшет, тый чынжым могай лийшашым палынет гын, манеш, саде кўкшакашке кўзышаш улат, мане.

Агния . Шойыштат чыла.

Егор . Уке, омак шойышт. Тый вет шкежат кызыт гына ужычыс.

Агния . Але вара тыгай киш-меж шочынат улмаш? Чылашт деке пижедылат... Юмсерлаге! Кў тыгай пелен илаш тўнгалешыже ыле? Ушем веле кая!

Егор . Ўшанет тугеже?

Агния . Тўчем моли. Тўчем. Пеш тўчем да...

Егор . Вот тиде кўкшака покшеке шогалат гын, тыят пуйто йўршын вес айдеме лият. Тушеч волымеке, угыч тыглай айдемыш савырнет... Тачысе гай...

Агния . Але вара чыным ойлет?

Егор . Товат, юмончылно. От ўшане гын, кўзў... Да покшеке шогал.

Агния . Пеш кўлеш! Тиде чынак гын, мыйже вара могай лиям? Ала янлык семын, товарым кидыш кучен, ўмбакет веле кержалтам да?

Егор . Арам тыге шонет... Тыгайжак от лий дыр...

Агния . Шонет, ом уж, йогыланен кийымет дене тўрлым шонкален луктат вет. Но мыйым окмакешыжак ит уж. Модмет шуэш гын, шкетын мод...

Егор . Агния кокай, тушто айдеме чынже денак вашталтеш. Тебе Володят...

Агния . Да пеш кўлат! (Кая.)

Егор (*икетын*). Ыш ўшане... Мыят ом ўшане ыле. Нормальный айдемылан тидлан ўшанаш йөсө. Но вет мыйжат нормальный айдеме уламыс. Мом вара ынде тиде вер дене ыштыман? Ала... Ала тиде сомыл иктаж парышым конден кертеш? А мо? Черет дене тиде кўкшакашке калыкым кондыштараш тўнгалаш гын. Оксала, конешне! Тек тўлат. Киношкат билетым оксала налытыс. Вет ош тўняшке могай шочмым кажнын палымыже шуэшис. Шукыжо ом йод. Кинде сукурлан сита гын, йөра веле. Шот лектеш гын, ала кленчаланат ситарем. Саде палыдыме айдемет огеш сыре чай? Вет шкак полшынем манын ойлышто. Ала тыгай пашажым лўмынак веле шонен луктын? Кеч изишак да йолымбак шогалаш манын... Тек мо лиеш, тудо лиеш. Тиде öрыктарыше томашам шылтен ашнаш омак тўнал. Тышеч парышым лукташ лиеш гын, молан? Оксаже шкак кидыш толеш гын, молан тудым налаш огыл, а!

КОКЫМШО УЖАШ

Егор кудывечыштыже шинча. Агния толеш.

Агния. Егор, тый пашаштат улат? Мыняр енг таче тольо? Шуко мо?

Егор. Уке, таче эше иктат ыш лий. Вот шинчем, клиент-влакым вучем.

Агния. Каласе, Егор, тушто, кўкшакаште, айдеме чынже денак вашталтеш мо?

Егор. Чын. Конешне, чыланжак огыл. Южышт огыт вашталт. Могай шочыныт, тугаяк кодыт.

Агния. Тидлан оксамат пуат?

Егор. Пуат. Мый вет шуко ом йод. Киндылан сита да йөра веле. Но пытартыш жапыште вашкерак волашлан шукырак темлаш тўнгальыч. Векат, тыгаяк кодыт манын лўдыт...

Агния. Тый мо, кўзымыланат, волымыланат оксам кўрат?

Егор. Налам. Ондак шым нал, а кызыт налаш тўналым. Тыге парыш ешаралтеш. Но чылашт дечак налмаш уке. Көн оксаже уло, тудын деч веле, кө оксажым ок чамане.

Агния. Өрма-аш! Вот вет илыш толын, а!

Егор. Ала тьят кўзен ончет?

Агния. Мыйын оксам уке. Пенсий марте эше лу кечым чытыман.

Егор. Ну, тыйжым пошкудо семын окса деч посна обслужитлен кертам.

Агния. Володя тушто шкенжым кузерак кучыш?

Егор. Вот тидым мый ойлен ом керт. Секрет фирмы. Но иктым каласем: чо-отак вашталте. Ала тьят... Мий, кўзө, Агния кокай. Колымет деч ончыч кеч могайрак шочметым палаш тўнгалат.

Агния. Кўзышашак моли? Вет шинчаорак ондалет дыр да. Эше оксала. (*Шонкала.*) Ала чынымак ойлет? Ай, тек мо лиеш, лиеш. Кўзенак вольшаш. Манметла, таче-эрла ала коленат колтем да... Шкемым пален налдеак колем.

Егор. Чын. Кеч пален кодат... Палаш тўнгалат...

Агния (*кўкшака деке лишемеш*). Туштыжо пеш лўдыкшыжак огыл? (*Кўза.*) Тышке мо шогалманже?

Егор. Тушко. Чечас ик шомакым каласем.

Агния. Юзо шомакым пелештынет мо?

Егор. Тугела... Ози, дази, тизи, чези. Мо шып шо-гет? Агния кокай, мо шып шогет, манам, кеч иктаж-мом да каласе.

Агния. Егор, уло чонем чытыра. (*Пауза.*) Паренгын да моло пакчагörgын лектышыже кугурак лийже манын, мландыш органический ден химический ўяндышым лукман... Кажне гектар еда кудло тўжем паренгтым шындыман. Сомылымо пашам жапыштыже эртарыман...

Егор (*писын*). Ози, дази, тизи, чези... Эше иктаж-мо лийже тудын дене, а мый вара мутым кучо...

Агния (*кўкшака гыч пыкше вола*). Тиде мо томаша мый денем лие? Мом мый ойлыштымжо?

Егор. Мыят шот дене нимом шым умыло. Ожно тыгерак агроном-шач ойлыштыныт. Ну, ола гыч толшо-шач. Тушто вет калыкшат грамотныйрак ила.

Агния. Могай агроном нерген ойлыштат? Тыге лийын ок керт! Вет мыйже нунын пашаштышт нимомат ом умылыс. Илышем мучко мом шүденыт, эре тудым гына ыштенам.

Егор. Ала тыйым ош тўняш тыгай тунемшым луктын колтеныт да...

Агния. Кўлеш-оккўлым ит ойлышт! (Пауза.) А вет тыгеат лийын кертеш. Школьштыжо мый эре сайынак тунемынам. Но нимогай професийым шым нал. Пеш эр пашаш кычкалташ вереште.

Егор. Тыгат лийын кертеш...

Агния. Але вара тиде кўшкакаште чыланат могай шочыныт, тугай лийыт?

Егор. Саде палыдыме уна тыгерак ойлыш...

Агния. Айдемыже шочын кертеш тудо. Но кузе илаш кўлешыжым кушеч палет? Чылажат вет лачак тыйын деч гына ок шого. Теве мый, мутлан, могай ушан лийынам да... Но нимо шот ыш лек. Образованийым налын шым керт... Ындыже нимом от пўртылтө. Чыла эрте-ен!

Егор. Агния, ужамат, огеш кўл ыле тылат тушко кўзаш. Теве кузе тургыжланаш тўнгальыч да.

Агния. Кузе тиде огеш кўл ыле? Мый вет, Егор, изинек пашам ыштем. Ачана уке. Авам шкетын мыйым кузе туныктен луктын кертеш? Шкеже умбакыже пешак тунемнем ыле да. Но вет мыйын гайже ешыштына эше визытын ылыыч. Мый кугуракше улам. Вот пенсий марте эре колхоз пашаште, йўштыштө-шокшышто туржалтым. Тугак илышым... Да-а-а. Кызыт ынде нимом от пўртылтө. Илышым угыч илаш от тўнал.

Егор. Ойлымет дене келшаш веле кодеш.

Агния. Эше ик гана кўкашкашкет кўзаш йодам гын, от отказе? Шкем нерген эше иктаж-мом пален налнем.

Егор. Ала огеш кўл? Тыгеже ала тылат сайрак веле лиеш.

Агния . Кушеч мыланна палашыже? Күземак. Могай лийшашлыкым, могай илышым илышашлыкым кеч шон-геммекем да пален налам.

Егор . Ну, шке ончо... Мый тореш омыл. Весканат тол.

Агния . Оксажым гына тылат кызыт пуэн ом керт. Пенсийже, вет шке палет...

Егор . Да йөра... Огеш күл мылам тыйын оксат.

Агния . Тау, Егор. *(Кая.)*

Владимир ден Нина Петровна толыт.

Нина Петровна . Салам, качымарий!

Егор . Пурыза. Уло кумылын вучем. Ала корнывач чайым йўуда?

Нина Петровна . Чайым мойн йўын шогаш... Пёртнаже тевакыс... Тышечат коеш.

Владимир . Салам, Егор!

Нина Петровна . Егор Васильевич, мыйын Владимирем ала шоям, ала чыным ойлыштеш?

Егор . Могай чыным-шоям?

Нина Петровна . Орадыла ит шогылт. Тидын нерген чылан ойлат. Тенгече Владимиремат ала-могай күкшакашке күзымө нерген ойлыде ыш чыте.

Владимир . Егор, ойлышым... Шымак чыте...

Нина Петровна . Пуйто тушто йөршын вес айдеме лийын шогалын. Ондала, векат.

Егор . Уке. Чыным ойла.

Нина Петровна . Мыят тыгак шонем. Тудо мыланем эше ик ганат ондалаш тоштын огыл, садланак ўшанышым. Егор Васильевич, а мылам тушко күзаш лиеш?

Владимир . Келше, Егор. Кеч мыйын верч.

Егор . Мыйже тореш омыл. Күзен ончо. Но кызыт мый тидлан оксам йодам. Фирмым почым.

Владимир . Ушет каен мо?

Егор . Мыланемжат вет ала-мо дене илыманыс. Ну,

огыда тўлө гын, тиде тендан пашада. Мый пörтыш пу-
рем. Пашам пеш шуко...

Нина Петровна. Пеш күлат! Тый дечет посна
күзена. Владимир, кайышна!

Егор. Пожалуйста. Саде верыште илашат кодын кер-
тыда.

Нина Петровна. Теве могай улат улмаш?! Ёмы-
рет мучко мерчен илышыч, а ынде вигак вашталтыч?
Кугешнаш тўнгальыч?

Егор. Мый дечем посна тушто садак нимом ыштен
огыда керт. Айдеме тушто чынже денак вашталтеш. Кузе-
жым-можым, мом каласышашым мый шкетын веле па-
лем.

Владимир. Нина, пу тудлан оксам. Тудо чыным
ойла. Мый шке шинчам денак ужынам, пылышем денак
колынам... Айдеме тушто вашталтешак...

Нина Петровна. Тидыжым йолташет гычак
ужам.

Егор. Мый вет тендам тушко виеш ом шупш. Сад-
лан шукыжат ом йод. Когында деч кок сукур ош кин-
дылан лиеш гын, сита веле. А яра омак ыште. Уке гын,
фирмем шикш-пурак чонгешта... Тыландаже вет тидыже
оксат огыл.

Нина Петровна. Такшым, шукат ок йод. Вара
пуэм. Ала мыскарам веле ыштынеда да... У-у, мый тен-
дам тунам когындам!

Егор. Вара пуэт, вучо. Кызыт пу.

Нина Петровна. Тый ондак пашам ыште, вара
оксам нал. Тыге огыл мо?

Егор. Тидыже чын, пашадарым эре сомылым шук-
тымек тўлат. Мый тидын нерген монденамат...

Нина Петровна. Мемнан дечынже молан вара
мөнгешла ягышет? Ондак пашам ыште!..

Владимир. Тудын ден үчашен, шот ок лек. Мый,
Егор, оксам шке пуэм.

Нина Петровна. А тый коклаш ит шүшкылт. Кайышна! Егор, мален колтышыч мо? Пашам ыште! Уке гын, ме мөнгө каена.

Владимир. Келше, Егор. Тый вет тудым палет. Мыланемак вара логалеш...

Егор. Йөра, мый ямде улам. Түлаш гына ида мондо.

Владимир. Түлена, түлена.

Нина Петровна. Конешне, огыда ондале гын. Вигак шижтарем: мыйым игылташ шонен пыштенда гын, когыляндат логалеш. Ну, тунам чытыза веле!

Егор. Чылажат шот дене лиеш. Але марте тушто чылан вашталтыныт. Кө ондак күза?

Нина Петровна. Владимир.

Владимир. Конешне, мый. Мый тушто уже лийынам...

Егор (Нина Петровналан). Тугеже тылат изиш өрдыжкырак коранман.

Нина Петровна. Омат шоналте. Мый тыштак шогаш тўналам. Кўлеш гын, шке коранг. А молан коранманже?

Егор. Тыге кўлеш.

Владимир. Тыят изиш пелкырак шогалат гын, сайрак веле лиеш. (*Кўшкакашке тошкалеш.*)

Егор (*өрдыжкө*). Ози, дази, тизи, чези.

Нина Петровна. Эй, мом тушто вудыматылат?

Владимир (*кугу йўкын*). Нина!

Нина Петровна. Мом тынар карет? Колам вет. Тевак шогемыс. Сонгырат омыл!

Владимир. Тый кўжгө капетым сакле мый дечем! Уке гын нөштылынат кертам! Командир лектын тыште! Чылаштлан шўден шога! Эрыкым шижыч?!

Нина Петровна. Тый мом ойлыштат, Владимир? Йөршеш ушет кайыш мо?

Владимир. Умшатым петыре! Кужу жап мыйым игылтыч! Чечас тышеч волемат, ушетым пуртем!

Нина Петровна (*Егорлан*). Мом тудо тушто маймылла шогылтеш? Ала чынже денак тыге вашталтын?

Егор. Кодшо ганат тудо шкенжым тыгак кучыш.
Нина Петровна. Ёрма-аш! Тушеч воленже кер-
теш мо?

Егор. Уке, мый дечем посна ок керт.

Нина Петровна. Колто тудым эрыкыш вашке-
рак! Уке гын, шыдыж дене пудештеш ала-мо. Ужат вет,
чурийжат молемын.

Егор. Ондак тӱлӱ. Вара утарем.

Нина Петровна (*оксам луктеш*). На! Вожылды-
мо! Тиде тортам гына вашкерак утаре.

Егор. Ози, дази, тизи, чези...

Владимир (*кӱкшака гыч вола*). Ниночка, тый
мылам ит сыре, пожалуйста, сакыйым ойлыштмемлан.
Мо тушто вуйышкем пурымым шкат ом пале...

Нина Петровна. Тугеже тебе могай чын айдеме
улат?! Шылтен илен вет. Палем ыле гын, тылат марлан-
жат ом лек ыле.

Владимир. Мыйже вет тыйым парням денат нигу-
нам тӱкен омылыс.

Нина Петровна. Эше тиде ситен огыл!

Егор. Йӱбра, мӱнгыштыда ӱчашаш тӱнгальда.

Нина Петровна. А тый шып шого! Кутырен кел-
шенда? Мыйым ондалаш шонен пыштенда? Чечас шкак
терген налам! Ну, ончыза! Ондаледа гын, мый тендам!...
Чытыза веле!..

Егор. Молан мыланнаже ондалаш?

Владимир. Ниночка, мом ойлыштат. Да ме... ме
огына тошт!

Нина Петровна (*кӱкшакашке кӱза*). Егор, мо туш-
то тӱнгын шогалынат? Молитватым лудын пу-я. Мо шып
шоget?

Егор. Ози, дази, тизи, чези.

Владимир. Тудын дене иктаж-мо лиеш гын, Егор,
пытышна.

Нина Петровна (*ик жап гыч*). Володенька! Мом
тушто шоget? Тол мый декаем, йӱратымем. Володем, по-

жалуйста, күзө мый декем. Тыйым сагынен пытенам. Володенька, тол, тол тышке. Мый тыйым вует гыч ни-ялтем.

Егор (*Владмирлан*). Ала күзет ыле?

Владмир. Лиеш мо?

Егор. А кө пала. Күзен ончо, вара пален налына.

Владмир. Тугеже кайышым. Шинчам гына удырен ынже лук ыле.

Нина Петровна. Володенька, палет ыле гын, кузе мый тыйым йөрәтем!

Владмир. Мыят вет йөрәтемыс. Пешак йөрәтем. (*Күшкакашке күза.*)

Егор. Ози, дази, тизи, чези...

Нина Петровна. Тол лишкырак. Кузе чот тыйым өндалнем!

Владмир. Мом мый декем пижедылат?! Молан аракам шыч нал?! Шонго карта!

Нина Петровна. Володенька, мо лийыч? Адак үмбакем кычкырет? Ит сыре, лучо тол воктекем, чот-чот өндалмем шуэш.

Владмир. Порволо! Теве лөкен шындемат, тувыр-мелынак пашаш каем! Молан тый кажне кечын мыйым галстукым чиктен коштыктет? Омытам чикташ мый вет тылат имне омыл! Ошейникым чиен кошташ пият омыл! Кызытак каем! Вескана палаш тўналыда, кө тыште командир!

Нина Петровна. Чарне, лыплане, Володенька. Орадым ит ойлышт. Кольшт мыйым, пагалымем. Мый вет тыйым моткоч чот йөрәтем!

Владмир. Коранг тышеч! (*Күзанүштыжым руден, пелашыжым кыраш тўналеш.*)

Нина Петровна (*ушыжо пурен*). Егор! Юмо да лий! Чаре тудым! Волто мемнам тышеч! Уке гын, пуштеш вет. Ужат вет, шинчажымат вўр налын! Туге шыдешкен!

Егор. Оксам пу, вара колтем.

Нина Петровна. Пуэм! Вашкерак утаре гына! (*Володялан.*) Володенька, тидыже вет мый, тыйын Нинат улам! Ну, чарне орадыланымым! Тый вет мыйын поро улат.

Владимир. Чечас тылат порым ончыктем! (*Уштыж дене тугак лупша. Вesyже шылашат огеш шоно.*)

Егор. Ози, дази, тизи, чези...

Владимир (*күкшака гыч төршталтен*). Ушемак кайыш!

Нина Петровна. Вовочка! (*Тудат вола.*)

Владимир. Егор, мо пеш кужун кучышыч? Иктаж-мо лиш ыле гын...

Нина Петровна. Теве могай мый лийшаш улам ыле?.. Володя, ала тыгайже лийын омылат, сайрак веле?

Владимир. Тидыжым мый дечем йодат мо? Мый ынде шкежат нимом ом умыло.

Егор. Мыят...

Нина Петровна (*оксам пуэн*). На, кучо оксатым. Тау тылат, Егор. (*Кидшым кормыжта.*)

Егор. Молан?

Нина Петровна. Моланжым эше шкат ом пале. Эше ик гана тау. (*Кая.*)

Владимир. Нина, шого! Савырненат ыш ончал. Векат, кумылжым волтышым.

Егор (*оксаштым шуен*). На, кучо. Тендан оксада огеш күл.

Владимир. Огеш күл. Тый тудым честне пашам ыштен налынат. Теве Нинат тылат ала-молан тауштыш.

Егор. Садак нал.

Владимир. Ок күл, манам вет. Меже кутырен келшеннас. Тыйжын үмбакына ончаш кумылетат уке ыле докан. Тидлан тўлыманак. Аяран пашалан тўлыманак... За вредность манмылан...

Егор. Ну, тугеже гын, налам. Кўлеш лиш.

Владимир. Егор! Мый ынде умылышым, кө тый декет толын улмаш!

Егор. Кө?

В л а д и м и р . Теве тыште тойымо кокла гыч иктыже. Мемнан акрет тукумна.

Е г о р . Молан тудлан трукышто тышкыже толаш?

В л а д и м и р . Кузе молан? Нуно вет тушто кузе илымынам пеш сайын ужыт. Садлан иктаж-кузе да полшаш шонен пыштеныт.

Е г о р . Тыгат лийын кертеш... Чын, ала-көжө толын улмаш...

В л а д и м и р . Ну, конешне, чыла шот-ратыш толеш. Нуно тый декет лачак кўлешан жапыште толыныт. Ала шонет, акрет тукумна мемнан верч огеш коляне? Векат, нуно тиде илышыште ме могай шочынна, тугаяк кодшаш улына маннешт: чолга, лўддымө, шке вийлан да ушлан ўшаныше... Нунын деч моылан ме тетла нигöлан огына кўл.

Е г о р . Ала чыла тиде чынже денак тыге?

В л а д и м и р . Нунак гына... (*Шонкала.*) Теве газетлаште ала-могай тўшка шонымаш нерген возкалат, чыланат тудым кычалаш пижыныт. А мом кычалашыже? Тудо тыштак, йолна йымалнак. Шочмо-кушмо, илыме верыштак...

Е г о р . Но молан вара тудо лачак мый декем толын? Молан тый декет огыл, алеже, мутлан, Агния кока деке огыл?

В л а д и м и р . Вот тиде йодышетлан вашештен омак керт. Ошкылшаш, ала Нинамланат плока веле лийын. Ала иктаж-мо дене полшен кертам. Уке гын, адак шудалаш тўналеш...

Е г о р . Мий, кае. А мый умбакыже мом ыштышашы-мат ом пале.

В л а д и м и р . Иктым гына каласем, Егор: арале тиде верым. Шинчат деч коч сакле!... (*Кая.*)

Михаил койылалта.

М и х а и л . Егор, ойлат пуйто, ынде тый тиде кўкша-

кан комендантше лийынат? Ала мыйымат тушко кош-
тыктет ыле?

Егор. Жапем уке.

Михаил. Да чарне, ит койышлане! Кайышна! Мо-
гай шочмем нерген мыят палынем. Ала академик веле
лийшаш улам ыле да. Тугеже эше вараш кодын омыл,
шуктем... Да академик лиям.

Егор. Тыгай академик-шач күтү дене коштыт...

Михаил. Ит урло! Ончемат, неретымат кадырташ
тўнгалынат. Уке гын, вет вес тўкынат мутланен кертам...

Егор. Палынет гын, пашамлан оксам нала.

Михаил. Ну, и мо вара? Ала, шонет, оксам уке?
Михаил Деомидовичын оксажым чыват чўнген ок пыта-
ре!

Егор. Конешне, туге дыр... Тыгай поян улат гын,
тугеже кленчам кондо. Кленча деч посна тый денет мут-
ланашат ом тўнал.

Михаил. Да пуэм тылат кленчам! Вара пуэм!

Егор. Уке, кызытак кондо! Чечасак!

Михаил. Ойлемыс, вара пуэм.

Егор. Тый дечет кызытак от нал гын, вучо вара.
Мый тыйым изинек палем. Кызытак пу!

Михаил. Сопсем обарзел! Мый денем пашам ыш-
тымет годым тыге ойлаш тоштын отыл. На, кучо!

Егор. Тыгеже сайрак. Уке гын, тыйын гай-шач деч
вара нимом вучен от шукто. Шкеже ен кўшеш илаш ту-
нем шуктен улыда да...

Михаил. Тўнгалыг адак ойлышташ. Каена мо?

Егор. Кайышна. Тый кўкшакаш күзө да покшекы-
жак шогал.

Михаил. Шинчен лий, Егор, нимо шот ок лек гын,
оксам мўнгеш пўртылтет.

Егор. Лектеш. Шот лектеш. Эше кузе лектеш. Ози,
дази, тизи, чези.

Михаил. Егор, молан мыйым от вашталте?

Егор. Чыталте изишак. Эше шомак-шачем миен
шуын огытыл. Миен тўкнат, тўнгалеш веле.

Михаил. Мыняр тыште эше шогыман?

Егор. Ит вашке. Чечас.

Михаил. Молат тынар кужун вучыктат?

Егор. Уке... Шомакем ойлымек, ең вигак ваштал-
тын.

Михаил. Тугеже вашкерак ойло нуным, шомаке-
тым...

Егор. Мый нуным шукертак каласышым.

Михаил. Ит ондале! Вожылдымо! Ондалышыч мый-
ым? Чечас волемаат!.. Ямдылалт вӱр-пӱжвӱд дене ыштен
налме оксам мӱнгеш пӱртылташ! Ӱмырыштет нимом
шот-рат дене ыштен моштен отыл. Кызытат тугак.

Егор. Михаил, тый кӱкшакаштат от вашталт. Тугеже
тугаяк шочынат, витне.

Михаил. Калыкым луген гына моштет! Нигӱ ок
вашталт! Шоя тиде чыла! (*Кӱкшака гыч волынеже, но огеш
керт.*) Колто мыйым, локтызо!

Егор. Ом колто гын? Туштак кодат. Тый вет тушто
юзо томаша лийме нерген садак от ӱшане.

Михаил. Кызытак игылтым чарне! Колто мый-
ым!

Егор. Омат шоналте. Теве Агния кока толеш. Тудак
йодеш гын, эрыкыш колтем вара.

Агния (*пура*). Михаилже мом толаша? Вашталтын
мо?

Егор. Уке. Нимаят ок вашталт. Могай лийын, тугаяк
шогылтеш.

Агния. Мый ала-молан тыгак шонышым. Тудо изи-
некак пеш чоя ыле. Шарнем тидым.

Михаил. Колтыза мыйым тышеч, манам!

Егор. Кок кленчам шындет гын, колтем.

Михаил. На, кучо! Уке, кызыт огыл! Ондак колто,
вара пуэм!

Агния. Ит келше. Тек ондак тӱлыжӱ. Уке гын, вара
вучен от шукто. Егор, ала мылам тудек лишемаш? Ок-
сажым миен налам.

Егор. Мий, миен тол.

Михаил. Чарне, Егор, орадыланымым! Вара вет шкак öкынаш тўналат, йол йымалнем прошенийым йодын пöрдалаш тўналат!

Агния. Ну, мый кайышым.

Егор. Йöра. *(Агниян Михаил деке лишеммекеже, Егор шомакшым ойлаш тўналеш.)* Ози, дази, тизи, чези...

Агния. Пу тышке оксатым.

Михаил. Тылат ом пу. Егорлан гына кидышкыжак кучыктем.

Егор. Тек Агния кока налеш. Уке гын, ом колто.

Михаил. Тугеже пеш кўлеш. Мый вет ынде Агния кока дене пырля улам. Тудат тышеч волен ок керт. Тыште пырля илаш тўналына.

Агния *(начальник гай пергыде йўкын)*. Мыланем вашкаш нигуш. А вот тыйым кычалаш тўналыт... Жапыштыже миен от шу гын, кугу начальник-влак шокшым пуртат вара. Тыйже вет нунын деч пеш лўдат. Шкеже вуйлатен от мошто да садлан моло ончылно кумык лийын коштат, умшашкышт ончет. Садланак верыштет шинчет. А изирак-влакым, тыглай калыкым игылтат, айдемыланат от шотло.

Михаил. Агния, мом ойлыштат? Ушет кайыш мо? Вет тыйже кажне вашлийме еда мланде мартеак вуетым совет.

Агния. Такшым мый йöршын вес айдеме улам. Ынде тыгай деке тунемашет перна. Ала эше мый денемат кугурак айдеме семын мутланаш тўналнет? Уке-е! Кумылет уло гынже, калык дене кузе пашам ышташ туныктенат кертам.

Михаил. Тый?! Тый гына ситен отыл! Ужат, мыйым туныкташ шонен пыштен, керемет кува?!

Агния. А мо? Тыйымат туныкташ лиеш. Кызыт вуйыштем тынар ушан шонымаш погынен. Садлан икмыняр кангашыжым пуэнат кертам. Но тылат верчын времаам арам этарымем ок шу. Кондо оксатым! Мый Егорлан пуэм!

Михаил. У-у, коршангыла пижында! Тыглай утлаш ок лий, векат! На! Кучо! *(Оксам кудалта.)*

Агния . Тый кидышкем кучыкто.

Михаил . Шке нөлталат.

Агния . Тугеже тый денет тыште эше шинчаш верештеш. Егор, ит колто тудым.

Егор . Ит лүд, ом колто. Мыланемат вашкаш нигушко.

Михаил (*оксам нөлталеш*). Ужамат, чылаштын ушышт каен! На, кучо!

Агния . Койышлана эше. Шукертак тыге кўлеш ыле! Егор, ынде мемнам волтен кертат. Воктеныже тетла шогымемат ок шу.

Егор . Ози, дази, тизи, чези...

Михаил (*кўкшака гыч вола*). Так левыктен пуэм дык!

Егор . Түкен ончо! Кўсынат пөртыл кертеш!

Михаил . Йөршеш ушда каен! Ала-могай кўкшакалан верчын! Уло илышым кумыктеда! (Кая.)

Егор . Агния кокай, ынде саде кўкшакан вийжым шижыч?

Агния (*оксам пуа*). На, кучо. Сай лектышым нальыч таче. Уто кумырем лиеш гын, мыят ешарем ыле.

Егор . Шкаланет кодо.

Агния . Нал, Егор. Тиде тыйын пашадарет. Тылат, пөрьенлан, сайын кочман. Оксаже уто огыл. Михаил деч тудым куанен веле налман. Вет шкат палет, тиде күртнө пурса нимом так ок пу. Чылт пий гаяк. Поген налын кертат гын веле налат...

Егор (*оксам налеш*). Мо трук шўлыкангыч?

Агния (*пауза деч вара*). Егор, ала... ала тиде локтыметым чарнет ыле?

Егор . Кузе чарнаш?

Агния . Ала тудо мыланна огешат кўл. Калыкым веле сырыктет. Мыйын теве омемат пытыш. Ушыштем пырчын-пырчын илышем пургед киём. Тыгай ушан шочынам гын, молан вара кеч иктаж-көлан тунем лектын шым керт манын шонкалем да могай лийын кертмем адак он-

чалмем шуын колта. Күкшакашке күзымекыжат, пешы-
жак куштылго огыл. Мөнгешла веле, түрлым шонкалы-
мем дене шүмемланат неле.

Егор. А тый тетла ит күзө.

Агния. Тынар шонкалымеке, кузе от күзыжө? Вот
тиде юзо курыкет ок лий ыле гын...

Егор. Лучо итат йод. Садак ом чарне. Калыклан тиде
күкшака, тудын юзо вийже күлешак...

Владимир ден Нина Петровна толыт.

Нина Петровна. Егор, вот мо, тиде сомyleтым
кудалте!

Владимир. Ит колышт тудым, Егор. Тек чыла ты-
гак кодшо.

Егор. Такшым чарнаш омаат шоно. Чыла тыгак ко-
дем. Вет нигөланат ок мешайыс. Калык сеансемлан шу-
кыж годым таум веле ойла. Нина, тыланетше молан тиде
сомыл ок келше?

Нина Петровна. Чонлан неле лие. Кызыт мом
ыштен кертдымем нерген гына шонен коштам. Молан
мый тыгай лийынам? Умылынем... Умылынем, да адак
тышке шупшеш.... Кайымежат ок шу. Лүдмашан веле.
Шүмемат чыта ала уке. Егор, кертат гын, тиде юзо па-
шатым чарне, а. Пожастыр, а?

Владимир. А мый манам, ок күл чарныме! Тиде
түняште кажне шке вержым палышаш да кеч изишак мо
кертмым ыштен кодышаш.

Агния. Тыланет ойлаш куштылго. А мыланнаже ку-
зерак? Жапшым вет мөнгеш от пөртылтө...

Нина Петровна. Уке, шкем вашталташ ок лий.
Тидым нигө ышташ ок түнал. Айдемым гына сусыртет.
Вет раш ужынас: могай шочынат, могай шочшаш улат
ыле, а вет мөнгеш пөртылташыже, иктаж-мом төрла-
таш ок лий.

Владимир. Йоча-влакым тышке кондыштараш

тўнгалына. Нуным эше чын корныш шогалташ лиеш. Кеч нуно шкаланышт чын корным муышт.

Нина Петровна. Уке, тидым ышташ ок лий!

Михаил койылалта.

Михаил. Егор, сита орадыланаш. Але марте лыпланен ом керт. Тыйын курыкыштет чылан вашталтыт, а мый тыгаяк кодым. Молан? Але вара мый ончылгоч такыртыме корно дене ошкылам? Але вара мый могай лий-шашем паленам?

Нина Петровна. Теве Михаилат тыгак шона. Чарне юзылыметым, Егор. Ёнде кызыт чарнаш лиеш гын...

Агния. Мыйын шонымаште, тыйын курыкет пеш шуко порым ыштен. Садлан чарныман, векат.

Владимир. Нуно, мемнан акрет тукумна, шкеннам у шинча дене ончалаш таратышт, вашталташ ўжыт.

Нина Петровна. Володя, шинчен лий, телла ни мом вашталтен от керт. Шочмо годсыла лияш пеш кугу вий кўлеш. Тый тидым ыштен ончо! Шот садак ок лек! Ме чыланат илышыште куштылгырак корным кычалына. Илышна кузе эртен, тугак эртыже манын шонена. Манамыс, шкем вашталташ пеш кугу көргө вий кўлеш. Тидым ышташ кумыланже пеш шагал лийыт. Калыкым гына алгаштареда.

Владимир. Сай мogyрыш вашталташ эре лиеш.

Егор. Тиде курык мылам парышым конда. Кузе мый умбакыже паша деч посна илаш тўнгалам?

Михаил. Мый тыйым мөнгеш шке декаем налам.

Егор. Ом ўшане. Молгунамсылак ондалет.

Агния. Калык ончылно мутым пуа вет. Чылаштын ончылнак шояклаш ок тўгал.

Михаил. Уке, ом ондале. Мыйжым янлыкланак ит шотло.

Егор. Ну, туге гын, шоналтем... Тўшканак тыге сөрвален йодыда гын, чарненат кертам. Мыланемат вет тиде сомыл деч куанже шагал...

Чылан. А мом тидлан ыштыманже?!

Владимир (*сөрвален*). Егор, ит ойло!

Егор. Володя, нелеш ит нал, но мый нунылан чыла каласем. (*Мольштлан.*) Кодшо гана саде толшо палыдыме тыге ойлыш: тиде юзо сомыл деч шөрлем гын, тугеже...

Чылан. Ойло! Ойло!

Владимир. Егор, шып лий!

Егор (*пауза деч вара*). ...Саде палыдыме каласыш: чырнынет гын, мане, тиде кўкшакашке шопке варам кырен шындыман.

Владимир. Молан шопке варам?! Ок лий тидым ышташ, ок лий чыла тидым пытараш!

Владимирым ниго ок колышт. Каят. Ик жап гыч шопке варам нумал кондат. Владимир йолчиемжым, тувыржым кудашеш, шонен пыштымым чарынеже.

Чылан. Айста вашкерак кырен шындена! Володя, ит мешай!

Владимир (*ажгыныше гай кўкшакаште пёрдалеш, чылаштым чарынеже*). Ида ыште тидым! Пошкудо-влак, калык!.. Чарныза! Огеш лий тидым ышташ! Огеш лий пужаш! Вет мыланна ўшаненытыс! Шоналтыза! Уке-е!

Нина Петровна. Володя, чарне! Шып лий!

Мольшт Владимирым ёрдыжкё шўкат. Кўкшака ўмбалне варам кырен шындат. Кё кузе мошта, чылан вара ўмбаке ончат. Владимир Нина Петровна деке пызнен. Тудыжо шыман вуйжым ниялт-кала. Мучашыште чылан кўкшака гоч эртат. Кажныже юзо вийым шижнеже, но нимат уке. Пытаргышлан Лўмдымё лектеш.

В У Й Л Ы М А Ш

«Пүрө пазарже» Йошкар-Олаштат лүшкен 3

Таргылтыш Максим. *Повесть* 4

ОЙЛЫМАШ-ВЛАК

Поктен шу, пүрымаш 51

Сонгыра Сепан 60

Шыже кечын 69

Кузе ынде илашыже тўналына? 84

Ворыб села гыч Китай Вань 92

Йошкар тўсан тамак калта 101

Вич минут гыч ик шагат 109

Кугезе саклемйўк. *Трагикомедий* 118

Попов Алексей Вячеславович

КУГЕЗЕ САКЛЕМЙЎК

Повесть, ойлымаш-влак, драме.

ЗОВ ПРЕДКОВ

Повесть, рассказы, трагикомедия.

На марийском языке

Перевод Ю.И. Соловьева

Главный редактор *В.В. Крылов*

Редактор *А.Т. Тимиркаев*

Корректор *Н.В. Васильева*

Оформление обложки художника *И.М. Ямбердэ*

Сдано в набор 24.02.2010. Подписано к печати 22.06.2010.
Формат 84х108/32. Бумага офсетная. Гарнитура Mari-Times-ET.
Печать офсетная. Усл. печ. л. 5,0. Тираж 500. Заказ 708.

Полиграфическое предприятие «Диалог» (ИП Гаврилов Ю.М.)
424000, Республика Марий Эл, г. Йошкар-Ола, пр. Ленина, д. 26